

gece ibadeti

PROF. DR. ABDULHAKİM YÜCE

9

GECE İBADETİ
Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE

gece ibadeti

PROF. DR. ABDULHAKİM YÜCE

GECE İBADETİ

Editör
Ömer ÇETİNKAYA

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Bekir YILDIZ

ISBN
975-278-201-9

Yayın Numarası
449

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Ocak 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Işık Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 09 99 Faks: (0216) 328 35 89
www.isikyayinlari.com

İçinde bulunduğu maddî sıkıntılara rağmen,
ilme olan aşkından dolayı, okumam için
hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan
babam ve ilk hocam M. Halil Yüce'ye

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Yüce Rabb'imize hamd, sevgili Peygamberimize, ehl-i beytine ve ashabına salât ve selâm olsun.

Her şeyin dizgini elinde olan Allah'ın gece ve gündüz denen mekiklerle dokuduğu *zaman*, insanların hizmetine sunulmuş en büyük nimettir. Dünya ve ahiret mutluluğunun elde edilmesi bu nimetin en güzel şekilde değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Allah'ın kullarına yüklediği mükellefiyetlerin bir kısmı gece ve gündüzün değişik dilimlerine dağıtılarak, zamanın rantabl ve sistemli bir şekilde kullanılması, İlahî iradeyle öğretilmiş bulunmaktadır. Böylece *sınırlı bir ömürle* hem sınırlı dünya hayatının hem de sınırsız ahiret hayatının elde edilmesi hedeflenmiştir.

"Tasavvuf ehli" denilen ve İslâm'ın rûhanî/manevî yönünü derinlemesine öğrenme, böylece İlahî buyrukları daha iyi yaşama ve yaşatmayı görev edinen; bu arada bazı ruhanî zevklere erdiklerini ifade eden bir zümre, mesleklerinin temel üç unsurunu *kıllet-i taam* (az yeme), *kıllet-i kelam* (ihtiyaç nisbetinde konuşma) ve *kıllet-i menam* (az uyuma) şeklinde formüle etmişlerdir. Ömrün yarısını oluşturan gecenin temel özelliği uyuyarak dinlenmektir. Az uyumayı prensip edinen tasavvuf ehli ve diğer az uyuyan seçkin kimselerin, gecelerini ne ile değerlendirdiklerini, ne ile meşgul olduklarını araştırmak istedik.

Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olabilecek her faaliyet ibadet kavramının geniş sınırları içine girer düşüncesiyle çalışmamıza, *Gece İbadeti* adını verdik. Gece ibadetinde de zirve olan Hz. Peygamber başta olmak üzere, ashab ve selef-i salihînin gece

ibadetine dair uygulama ve sözlerinden örnekler vererek ayet ve hadislerin ışığında konuyu işlemeye çalıştık. Gece ibadeti tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf kitaplarında işlenmekle birlikte, müstakil bir çalışmada ele alınmamış olması bizi bu konuyu çalışmaya/derlemeye yönelten sebeplerin başında gelir.

Okuyucuyu gece ehlinin, geceyi değerlendirmekle duyup yaşadıkları zevkten, nâil oldukları İlahî varidâttan ve bunu elde etme yolundan bir nebze haberdar edebilmişsek, kendimizi bahtiyar sayarız. Gayret kuldan muvaffakiyet Allah'tandır.

Abdulhakim Yüce
Van/1997

GİRİŞ

Zaman, gece ve gündüz adı verilen siyah beyaz mekiklerle varlığını örer ve varlık onların kolları arasında renklerin en çarpıcılarını elde ederek kusursuzluğa ulaşır.

Zamanın, o içten sükûnetine benzeyen gecelerin zahirî durgunluğu, insanı aldatmamalıdır. Bu sükûnet ve sessizlik içinde, en hummalı faaliyetlerden daha önemli büyük planlar, büyük projeler ve bu büyük plan ve projeler için gerekli olan gerilim ve dinamikler teşekkül etmektedir.

Bazılarına göre geceler, bir sis, bir duman gibi insanların üzerine çöküp onları bunaltan, boğan karanlıktan başka bir şey değildir. Bazılarına göre ise, yeryüzünde durup yıldızları, mehtabı seyrediyor gibi iç açıcı, coşturucu ve Cennet koridorlarında yürümek kadar heyecan verici olur.

Işık, varlık, hayat ve Kudret Eli'nin, tabiatın çehresine saçtığı daha binlerce güzellik, birer tohum gibi gecenin bağrında uyanır, gecenin derinliklerinde mayalanır, gecelerin memelerinden eme eme büyür, gelişir ve ortaya çıkar.

Kimine göre, hayatın asıl musîkisi hep gecelerde bestelenir, gecelerde söylenir, gecelerin hüzünlü saatlerinde tonunu bulur ve karanlığın ışığı sardığı *"an"*lardaki en mevhum manzaralardan, bu manzaraların meydana getirdiği hayalleşmiş şekillerden doğar.

Bazıları onda, sadece karanlık gördü, kapkaranlık düşündü; geceye yenildi ve elendi. Bazıları duyup dinleyeceği sesleri, görüp

seyredeceği manzaraları bir tarafa bırakıp, dikenler arasında saksağan sesleriyle meşgul ola ola ömrünü tüketti. Bazıları da, gecenin o derin ve *mahrem fısıltılarıyla* ruhuna seslenmesini, bütün ruhlara hitap etmesini, bütün insanî hisleri Ezel'in o mehâbetli mesajlarıyla uyarmasını bildi ve gecesini Cennet'in gündüzlerine çevirdi.

Gece, muzdarip ve çilekeşlerin, *ızdıraplarını* içinde besteleyip, gönül mizmarıyla seslendirdikleri öylesine muhteşem, öylesine sırlı bir konservatuardır ki, içinden yükselen sesler, bir solukta gök kubeyi deler, tâ ötelere geçer. Ama ne gariptir ki gecenin örtüsüne bürünenlerin pek çoğu, ne bu sesi duyar ne de etrafında olup bitenlerden bir şey anlar. Çünkü *varlığı duyup hissetmek*, ona ait güzel ses ve manzaraların; gözleri, gönülleri doldurup ruhlarına nüfûz etmesine, eşyayı tanıyıp onunla bütünleşmeye, kalbin kadirşinas ölçüleriyle her şeyi kurcalamaya, daima uyanık ve duyarlı olmaya bağlıdır. Bu aşina ve duyarlı ruhlar, akan çaydan esen yele, yağan yağmurdan hışırdayan ağaç yapraklarına, gözlerin içine giren minik ışık hüzmelerinden semanın derinliklerindeki dev ışık kaynaklarına kadar, her şeyi derin bir tecessüsle takip eder ve varlığın ifade ettiği mânâları avlamaya çalışır; elde ettiği hakikatleri vicdanın aydınlık ikliminde değerlendirir, derken bu aydınlık yolda yeni yeni düşünce buutlarıyla yeni yeni dünyalara uyanır ve Cennet zevklerine denk hazlara ulaşır.

Bunların nazarında bütün varlık, mânâlarla, hislerle taşkın; söyleyen, anlatan, coşturan bir lisan olduğundan, gece olmuş, gündüz olmuş, karanlık olmuş, aydınlık olmuş farketmez... Vakıa, zahiren bir güneş kaybetmiş sayılırlar ama, ona karşılık, ruhlarına açılan pencerelerden, kendilerine şefkatle tebessüm eden, ümitle göz kırpan milyonlarca yıldızla tanışma fırsatını bulmuşlardır.

Artık onlara göre, tavanı, tabanı inançtan, sevgiden ve ruhanî zevklerden meydana gelen geceler ve onlardan fışkıran sesler, soluklar; şöyle böyle sezilen hareketler, düşündüren sükûtlar

hepsi de o kadar mûnis, o kadar ruha yakındırlar ki, insan bu zevkli refakati bir ömür boyu yaşasa hazzına doyamaz...[1]

Tarih boyunca bütün yüce ruhlar için geceler, işte bu özellikleriyle, en büyük oluş ve erişlerin zamanı oldular. Başta dinî metinler olmak üzere, dünya edebiyatının hemen bütün şaheserleri, doğrudan veya dolaylı, gecenin yüce ruhlara sağladığı rahatlık, enerji ve sunduğu erişilmez ilhamdan söz ederler.

Gece kelimesini 114 defa kullanan Kur'ân-ı Kerim bizzat kendisinin, insanlık dünyasına gece inmeye başladığını haber veriyor: "Apaçık Kitab'a andolsun ki, biz onu mübârek bir gecede indirdik." (Duhan, 44/2-3) Ayrıca gecenin, Allah yolcuları bakımından taşıdığı erdirici değeri, mucize üslûbuyla şöyle anlatıyor: "Gerçek şu ki, gece faaliyete giren benlik hem uygunluk yönünden daha güçlü hem söz ve okuyuş yönünden daha sağlamdır." (Müzemmil, 73/6)

Tasavvuf edebiyatı, geceyi kelimelerin en güzel mimarisiyle yücelten pasajlarla dolu olduğu gibi, geceler de tasavvuf ehlinin, *kalp ve ruhun hayat derecesine yükselmelerini* sağlayan hummalı faaliyetlerine şehadet etmektedir. Dünyayı karartarak duygu alanımızı ve dolayısıyla kalbe giden kuvvetimizi arttırdığı için sûfîler, tabii bir halvet olarak değerlendirdikleri geceye ve gecelerin ihyasına ayrı bir değer atfetmişlerdir. İbn Arabî (638/1240) *Fütuhat*'ta, İbrahim Hakkı (1186/1772) *Marifetname*'de, Yunus Emre (ö.1321) *Divan*'da, Mevlâna (672/1273) ise *Rubailer ve Divan-ı Kebir*'de geceleri uzun uzun anlatırlar. Aslında, gecelerden söz etmeyen tasavvuf ehli yok gibidir.

Biz, Mevlâna ve İbrahim Hakkı'dan kısa birer örnek vermekle yetiniyoruz:

"Geceleri yürü, çünkü gece sana sırlar yolunu gösterir. Zira gece, yabancı gözlerden gizlenmiştir. Gönül aşka, gözler uykuya dalınca sabaha kadar sevgilimizin güzelliği ile karşı karşıya geliriz."[2]

1 Gülen, M. F. Zamanın Altın Dilimi, 76-79.
2 Mevlana, Rubailer, I, 61

“Geceleyin ruhlar makamlarına çıkar, gayelerine ulaşırlar. Gecenin kadrini bilip anlayan kişi, gündüz gibi aydın bir gönül elde eder. Mustafa gibi, karanlık gecede nûr aramaya koyul!”[3]

Ey dide nedir uyku gel uyan gecelerde
Kevkeplerin et seyrini seyran gecelerde
Bak hey’et-i âlemde bu hikmetleri seyret
Bul Sani’ini ol âna hayran gecelerde
....
Dil beyt-i Huda’dır ânı pâk eyle sivadan
Kasrına nüzûl eyler ol Sultan gecelerde
Az ye, az uyu, hayrete var, fanî ol andan
Bul can-ı beka ol âna mihman gecelerde.[4]

Zaman dilimleri arasında gecenin, özellikle son üçte birine, büyük bir mânâ katıp değerini yücelten durumlardan birisi de şüphesiz Rabb’imizin dünya semasına “nüzûl” buyurması ve kendisine sığınanlara engin hazinelerinin kapılarını açıp rahmet elini uzatmasıdır. Bu keyfiyet Rahmet Nebisi’nin dilinde şöyle ifade edilir: “Gecenin (üçte ikisi geçip de) son üçte biri kaldığında Rabb’imiz her gece dünya semasına inerek buyurur ki: “Hani bana kim dua eder ki, onun duasını kabul edeyim! Benden kim istekte bulunur ki, dilediğini vereyim! Benden kim mağfiret diler ki, ona mağfiret edeyim!”[5]

Müslim ve Tirmizî’nin rivayetlerinde “bir münadiye emreder” ve “bu durum fecir doğuncaya kadar devam eder” ifadeleri de bulunmaktadır. Yirmi küsur sahabiden rivayet edilen, hemen hemen bütün hadis mecmualarında bolca geçen ve *“Nüzûl Hadisi”* diye meşhur olan bu hadis-i şerif, başta kelamcılar olmak üzere birçok ilim adamı tarafından tartışılmıştır.

3 Mevlana, Divan-ı Kebir, I, 66.
4 İ. Hakkı, Marifetname, 314.
5 Buharî, Teheccüd, 14; Müslim, Müsafirîn, 168-170; Ebu Davud, Sünne, 19; Tirmizî, Salat, 211, Daavat, 78; İbn Mace, İkame, 182; Muvatta, Kur’ân, 30; Müsned, II, 264, 267, 282, 419.

Selef, nüzûlün *keyfiyet*inin bilinemeyeceğini ifade ederek müteşabihat konusundaki meşhur fikirlerini serdetmişlerdir.[6]

İmam Cüveynî (478/1085) Nüzûlün, kelam, ilim...ve benzeri sıfatlar gibi bir sıfat olduğunu, Allah'ın ilim veya konuşması nasıl yaratıkların ilim ve konuşmalarına benzetilemiyor, dolayısıyla te'vil edilemiyorsa, nüzûlünün de yaratıkların nüzûlüne benzetilemeyeceğini dolayısıyla te'vil edilemeyeceğini; her sıfat gibi nüzûlün de Allah'a yakışır bir şekilde cereyan ettiğini ve bunun dışında kalan açıklamalara bir mânâ veremediğini, ifade etmektedir.[7]

Buna rağmen İmam Malik (179/785) nüzûlü iki vecihle te'vil etmiştir:

1. Allah'ın emri veya rahmeti ya da melekleri nazil olur,

2. Cenab-ı Hak, dua edenin duasını kabul eder, lütuf ve rahmetiyle teveccüh eder.

Buharî'nin meşhur şarihlerinden Aynî (855/1451), İmam Malik'in açıklamalarının aslında te'vil sayılmaması gerektiğini belirterek, "Nüzûl, intikal, i'lam, kavl, ikbal ve teveccüh, bir hükmün sudûru mânâlarında kullanılmaktadır ki, bu mânâların hepsi dilciler arasında bilinen şeylerdir. Madem ki, nüzûlün böyle müşterek mânâsı var, Rabb'imizin kendisiyle nitelendirilmesi caiz olan bir mânâya hamledilmesi en doğru bir harekettir. Burada Cenab-ı Hakk'ın, rahmetle, dilediklerini vermek ve mağfiret etmek suretiyle teheccüd kılanlara ikbal ve teveccüh buyurmasıdır, denilebilir. Bu bir te'vil değildir, aksine lafzı medlûlü olan müşterek mânâlardan birisine hamletmektir" der. Aynî, başka bir yerde tasavvufî bir edayla şu açıklamada bulunur: "Allah'ın dünya semasına nüzûlü, celal sıfatının gereği olan, aşağılık ruhlara sert davranma, düşmanları kahretme ve isyan edenlerden intikam almadan, kerem sıfatının gereği olan rahmet ve afvetmeye intikal etmesidir. Bu O'nun yeryüzündeki varlıklara rahmetle

6 Bkz: Eş'arî, Makâlât, 290-297.

7 Cüveynî, İsbatu'l-İstiva, (Mecmuatu'r-Resaili'l-Müniriyye içinde), I, 181-183; Ayrıca bkz. Zeynü'd-Din el-Makdîsî, Ekavilü's-Sikat, 202.

yönelmesi, kalplere verdiği ilhamlarla onları ibadetten alıkoyan gafletten uyandırması demektir."[8]

Şah Veliyyullah (1703-1762)'ın izahı ise şöyledir: "Allah'ın dünya semasına nazil olması bir *kinaye*dir. Yani, o saatlerde huzuru bozan seslerin kesilip sükûnetin hakim olması, kalplerin riya ve dünya meşgalelerinden uzaklaşması gibi olumlu gelişmelerle ruhlar, Allah'ın rahmet esintilerini almaya hazır hale gelmektedirler. Nitekim Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Allah'ın kula en yakın olduğu saat gecenin son üçte biridir buyurmuştur."[9]

Gecelerin bir ayrıcalığı da, *dua*lara kucak açmalarıdır.

Dua sadece bir ibadet değildir, aynı zamanda ibadetin özüdür.[10] Her ne kadar diğer birçok ibadet gibi dua için belli vakitler belirtilmemişse de tercih ve teşvik edilen vakitlerden sözedilmiştir. Duayı diğer ibadetlerden ayıran temel özellik, kabul edilip edilmediği beklentisi içine girilmesidir. Mesela namaz bir ibadettir. Bütün gayretimizle bizce eksiksiz bir namaz kılmaya çalıştıktan sonra, artık dua kadar, kabul edilip edilmediği beklenti ve endişesi içine girmeyiz. İşte bu incelikten ötürü dua edenler, kabulünün daha çok muhtemel olduğu zamanları hep gözetmişlerdir. Tevbe, duanın bir çeşidi olduğu için yukarıda değindiğimiz nokta onun için de sözkonusudur. Nitekim *nüzûl* hadisinin son kısmı duaların kabulü, isteklerin verilmesi ve günahların affı, yani tevbenin kabulünü bir arada zikretmektedir.

İşte, geceyi erbabı nazarında cazip hale getiren özelliklerden birisi de, sözünü ettiğimiz ve *icabet saati* denilen bir zamanın istisnasız her gecede bulunmasıdır. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, şöyle müjde veriyor: "Gecede öyle bir saat vardır ki, Müslüman birinin ahiret veya dünya adına istediği o saate denk gelirse mutlaka verilir. Ve bu her gecedir."[11] Yukarıda geçen *"nüzûl"* hadisinin son kısmı da bu gerçeği dile getiriyor. Diğer bir hadis-i şerifte ise, sahabeden birinin, "Ey Allah'ın Rasûlü! Hangi

8 Aynî, Umdetu'l- Karî, VII, 200.
9 Tirmizî, Daavat, 78, 118. Dehlevî, Huccetullah el-Baliğa, II, 41.
10 Tirmizî, Daavat, 1.
11 Müslîm, Müsafirîn, 166, 167.

dua daha çok etkilidir?" sorusuna, "Gecenin ikinci yarısında ve farz namazların ardında yapılan dua", cevabını vermiştir.[12]

Şah Veliyyullah, seher vaktinde, nefsin etki altına alınma keyfiyetine enteresan bir uygulamayı örnek olarak vermektedir: "Bazı yabanî hayvanların, *evcilleştirilip* avcılığa alıştırılması, ancak seher vakitlerinde başarılabilir, diğer zamanlarda ne kadar çok uğraşılırsa uğraşılsın başarı elde edilemez. Sayılamayacak kadar deneme bunu açıkça ortaya koymuştur."[13] Anlaşılan, *hayvanî* yönü ağır basan insan nefsinin, kötü huylarından vazgeçip ruha teslim olması için, seher vakitleri en etkili zaman dilimini oluşturmaktadır.

Abdulfettah Ebu Gudde, İbn Ruşeyk el-Kayravanî'nin el-Umde fi Mehasini'ş-Şi'r adlı eserinden, seher vakti için şu bilgiyi aktarmaktadır: "İnsanın düşüncesini teksif etmesini sağlayan yollardan birisi de sırt üstü yatmaktır. Fakat her ne hal olursa olsun, uykudan kalkıp seher vakitleri erkenden çalışmanın, düşünce denizlerinin kilitlerini açmasından daha iyi bir anahtar yoktur. Çünkü insanın düşünce melekesi, seher vakitlerinde diri ve kendini toplamış haldedir. Oyun, maişet gibi, kendisini yoran konulara, seher vakitlerinde pek yönelmez. Çünkü beden dinlenmiş, kendine gelmiş, yeni bir silkinişle tazelenmiş gibidir. *Zira havanın en güzel, esintinin en tatlı, gece ile gündüzün arasındaki en müsait zaman, seher vaktidir*.

Akşam ise seher gibi değildir; gündüz ile gecenin arasında olması bakımından seherin simetriğidir, karşısında yer alır. Çünkü, seherde aydınlık karanlığın üzerini kaplarken, tam aksine bu vakitte, karanlık aydınlığın üzerine çökmektedir. Hem bu vakitte insan çok yorgun, bitkin ve bitaptır; gün boyu çalışmış, yaptığı işler, tabir yerinde ise, onu bitirmiştir. Bundan dolayı, uykuyla tekrar kendini toplamak durumundadır. Orijinal bir şeyler yapmak isteyen, (şiir yazma, kitap te'lifi, muğlak problemleri çözme,

---

12 Tirmizî, Daavat, 79.
13 Dehlevî, Huccetullah el-Baliğa, II, 39.

icad yapma vs.) kimse için en uygun zaman dilimi seher vakitleridir. Diğer normal çalışmalar için ise geceler uygundur.[14]

Yine, gecenin özellikle son yarısında, etrafı saran sükûnet, Feyz-i Akdes'ten gelen ilahî esintiler, alıcı durumundaki Rabbanî latifelerin zirve seviyede açık oluşu, duyguların masiva ile iştigalinin en aza inmesi, kalbin gösteriş ve benzeri hastalıklardan o anda karantinaya alınması... *marifet* yolcularına kaçırılmaması gereken fırsatlar sunmaktadır.

Değişik özellikleriyle gece, insanoğlunu direkt ilgilendiren birçok oluşları bağrında taşımaktadır. *İsra, Mi'rac* ve *Hicret* gece cereyan etmiş, Kur'ân'da zikri geçen birçok milletin helâkı yine gece, çoğu zaman da seher vaktinde olmuştur. (A'raf, 7/4, 97; Hûd,11/81; Hicr, 15/66;83; Enbiya, 21/42; Kamer, 54/38; Felak, 113/3.) Ayrıca *"her hikmetli iş, tarafımızdan bir emirle, ... o gecede ayrılır"* (Duhan, 44 /4-5) fermanı, her şeyin dizgini elinde olan Allah'ındır. Her hikmetli, önemli iş veya her muhkem, sağlam olması gereken işler onda, yani o gecede ayrılıp tedbir ve dağıtımı yapılır; icra edilmek üzere özel olarak yazılır. Ebu Suûd (982/1574) *yufreku* (ayrılır) kelimesinin mânâsını şöyle açıklar: "Gelecek seneye kadar kulların rızıkları, ecelleri ve diğer durumları yazılır, ayrıntılı bir şekilde belirlenir. Rızıklar nüshası Mikail'e, savaşlar, zelzeleler, yer çökmeleri, yıldırımlar nüshası Cebrail'e, ameller nüshası, dünya semasının görevlisi İsmail (İsrafil)'e ki, büyük bir melektir, musibetler nüshası da ölüm meleğine (Azrail) verilir.[15]

İşte, ancak bir kaçına değinebildiğimiz özelliklerinden ötürü gecenin, özellikle son üçte birinin, her insan tarafından teyakkuz ve ibadetle geçirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu zaman dilimindeki gaflet kişiye, hem dünyada hem de ukbada çok şeyler kaybettirebilir. Bundan sonra gelecek satırlarda, bu zaman dilimindeki ibadetle ilgili meselelerden söz etmeğe çalışacağız.

---

14 A. Ebu Ğudde, İslâm Alimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti, 70.
15 Ebu's-Suûd, İrşadu'l-Akli's-Selim, VIII, 58.

GECE İBADETİNİN ÖNEMİ

İbadet, niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve yüce Allah'a yaklaşmayı ifade eden özel taattır. *Taat*, niyete bağlı olsun olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin bilinmesin, yapılması sevap olan ameli yapmaktır. *Yakınlık* (kurbet), niyete bağlı olmazsa bile yapılması sevap olan ameli, kime yapıldığını bilerek yani yaklaşmak istediği zatı tanıyarak yapmaktır.

Dolayısıyla her ibadet Allah'a bir yakınlık ve her yakınlık bir taattır. Fakat her taat bir yakınlık olamaz ve her yakınlık ibadet olmaz. Mesela, marifetullah için düşünmek bir taattır, fakat kendisine yaklaşılmak istenen yüce Allah, düşünce ânında henüz tanınmış olmadığından bu düşünce, bir yakınlık olmadığı gibi, niyete bağlı olmadığından bir ibadet de değildir. Kur'ân okumak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, sadaka vermek, vakıf kurmak ve benzeri niyete bağlı olmayan ameller hem yakınlık hem taattır, ama ibadet değildir. Namaz, zekât, oruç, hac, cihad... gibi yapılmasında niyet şart olan ameller ise hem ibadet, hem yakınlık, hem de taattır. Demek ki, şer'î ibadet, insanın ruhen, cismen, zahiren, batınen bütün varlığıyla yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir taat ve yakınlıktır.[16]

Şer'î ibadet bu olmakla birlikte, aslında, çarpıtılmamak şartıyla, hayatın tamamı bir ibadettir. Çünkü varlık, canlı cansız, bütünüyle ibadet halindedir. "Görmedin mi, göklerde ve yerdekiler ve havada kanatlarını çarpa çarpa uçan kuşlar, hakikatta hep Allah'ı

16 Geniş bilgi için bkz. Razî, Mefatîh, I, 242-260; Alusî, Ruhu'l- Meanî, I, 89-95; Elmalılı, Hak Dini, I, 95-104.

tesbih ediyorlar. Her biri duasını ve tesbihini iyice bilmektedir. Allah, ne yaparlarsa hakkıyla bilendir.” (Nur, 24/41) “Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O’nu tesbih ederler. O’nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız.” (İsra, 17/44) Varlığın ibadet faaliyetinden sözeden ayetler, bu faaliyet için daha çok *tesbih* tabirini kullanıyorlar. Isfahanî bu kelimeyi şöyle açıklar: “Tesbih sözünün kökü olan sebh, suda veya havada süratle seyretmek demektir. Fezada, yıldızların seyri için kullanılması da buradan gelir... İbadette sürat mânâsına kullanılmıştır. Tesbih, kavlî, fiilî ve niyete bağlı olan her çeşit ibadet için bir alem (özel isim) olarak kullanılmıştır. Kur’ân’da, varlıkların bizim farkedemediğimiz bir biçimde Allah’ı tesbih ve O’na secde ettiklerine dair pek çok ayet vardır. Eşyanın tümü O’nu tesbih, O’na secde etmektedir.”[17]

Kur’ân-ı Kerim buna *kerhî* (zorunlu, ister istemez) ibadet der. (Fussilet, 41/11; Ra’d, 13/15) İnsan da varlıklar bütününün bir parçası olarak bu ibadetin içindedir. Ancak insan, diğer varlıkları aşan ve Yaratıcıya bağlı bir sonsuzluk tohumunu da içinde taşıdığından, onun bir tür iradeye dayalı, şuurlu ibadet sergilemesi beklenir. Kur’ân-ı Kerim buna *tav’î* (istenerek yapılan) ve ihtiyarî ibadet demektedir. Şatıbî (790/1388), bu gerçeğe şöyle değinir: “Dinin gönderilişinden maksat, insanı zorunlu kulluktan hür iradeye dayalı ibadete yükseltmektir.”[18] İşte bu, şer’î terminolojideki ibadetin karşılığı olur.

Kur’ân tarafından, insanın ihtiyarî olarak yaptığı ibadet, taat ve yakınlığı birden içine alan bir kavram kullanılmaktadır: *Amel-i Salih*. Salih amel, dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan amellerdir.[19] Elmalılı, kendinden önceki müfessirlerin izahlarını şöyle özetliyor: “Amel-i Salih, Allah’a ve ahirete imanın gereğine göre ve Allah’ın indirdiği ve gönderdiği delillere, hükümlere, haber

17 R. Isfahanî, Müfredat, 342.
18 Şatıbî, Muvafakat, II, 168.
19 İbnu’l-Manzur, Lisanu’l- Arap, Amel Mad; R.Isfahanî, Müfredat, 519 , 575.

vermeye ve inşaya uygun olarak tam samimiyet ve iyi niyet ile Allah'ın hoşnut olacağı güzel ameller yapmaktır."[20]

Amel-i Salih, sadece fizikî faaliyet değildir. Ruhî ve fikrî faaliyet belki de fizikî faaliyetten önce tam bir ameldir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber'e, hangi amel efdaldir, diye sorulmuş, O da: "Allah ve Resulü'ne iman etmektir" buyurmuştur.[21] İman kavramında olduğu gibi, takva, şükür, sabır... gibi kalbî fiilleri de salih amel içerisinde mütalâa etmek mümkündür. Razî (606/1209) 'nin de kaydettiği gibi, şükür, kalp amellerindendir ve kalp amelleri azaların amellerinden daha şereflidir.[22] Bundan dolayı Allah'ı zikretmek, en faziletli amellerden sayılmıştır.[23]Buradan hareketle Razî, kulun amelini üç kısma ayırmakta ve bunları da:

1. Kalbin ameli, kulun fikri, inancı ve tasdiki,

2. Dilin ameli, kulun zikri ve şehadeti,

3. Azaların ameli, kulun taatı ve ibadeti, şeklinde sıralamaktadır.[24]

Amelleri, bedenî ve nefsî şeklinde ikiye ayıran olduğu gibi,[25] kalbî, bedenî ve malî olarak üçe ayıranlar da vardır.[26]

Allah, bu amelleri, günün yirmi dört saatine, değişik hikmetlerle, vakitli ve bir vakte bağlı olmayan, şeklinde iki grup halinde dağıtmış bulunmaktadır.

Halid b. Ma'dan (104/722), "(Gece veya gündüz), ne zaman Allah'ın rahmet kapısı açılırsa, hemen değerlendirmek için acele edin; çünkü o kapının ne zaman kapanacağı bilinmez" derken;[27] Hasan-ı Basrî (110/728), "Rahman'ın kulları ki, yeryüzünde mütevazı olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarsa "selam" derler. Onlar ki, gecelerini secde ederek (O'nun huzurunda) ayakta durarak geçirirler" (Furkan, 25/63-64) ayetlerini okuyunca, "Birinci

20 Elmalılı, Hak Dini, III, 1740.
21 Buharî, İman,18; Müslim, İmare, 117; Müsned, II, 258.
22 Razî, Mefatîh, XXVIII,20.
23 Alûsî, Ruhu'l- Maanî, XIII.150.
24 Razî, age, XV, 34.
25 Abduh, Sûretu'l- Asr, Mecelletu'l- Menar, VI, 577.
26 Elmalılı, Hak Dini, age, I, 273.
27 Ebu Nuaym, Hilye, V,211.

ayet onların gündüz içinde bulundukları hallerini, ikinci ayet ise gece boyunca sergiledikleri tavrı göstermektedir." derdi.[28]

Davud et-Taî (165/781) ise, "Gece ve gündüz, insanların uğradığı birer duraktırlar. Neticede bu duraklar insanları, ömürleri olan yolun sonuna vardıracaktır. Öyle ise her durakta, geleceğin için bir şeyler yapabiliyorsan, kaçırma. Çünkü yolun sonu yakındır. Evet, konu çok acildir! Ne yapacaksan yap!" der.[29]

Kısacası, Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)*'in ifadesiyle, Allah'ın gündüz kabul etmediği geceye ait hakları, gece kabul etmediği, gündüze ait hakları bulunmaktadır.[30] İbadetiyle de zirve ve örnek olan Hz. Peygamber'in gece ve gündüz aksatmadan yerine getirdiği bu Allah Hakları, çok erken dönemlerde *Amelu'l-Yevm Ve'l-Leyl* (gece ve gündüz amelleri) adı altında kitapların yazılmasına neden olmuştur.[31]

Çalışmamızda ele almayı planladığımız konuların tümünü şer'î mânâsıyla ibadet kavramı içine sokmak mümkün olmayabilir ama, geniş mânâsıyla salih amelin veya Allah hakkının sınırları içinde olacaklardır. Yani *Gece İbadeti* kavramıyla Allah'ın geceye ait haklarından sözetmeye gayret edeceğiz.

Gece ibadetinin bazı özellik ve güzelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

A. BİZDEN ÖNCEKİ ÜMMETLERDE DE VARDI

İlk peygamber olan Hz. Âdem'e gönderilen din İslâm olduğu gibi son peygamber olan Hz. Muhammed'e de yine İslâm dinini tebliğ görevi verilmiştir. (Al-i İmran, 3/85, Nisa, 4/163, Şura, 42/13) Dolayısıyla Allah katında din, sadece İslâm'dır. (Al-i İmrân, 3/19) Buna Yahudilik, Hıristiyanlık veya başka bir ad verilmesi, tahrif edilmemiş olmak şartıyla, bir şey değiştirmeyecektir. Nitekim

28 Alûsî, Ruhu'l- Meanî, XIX, 44.
29 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, III,138.
30 a.g., I, 264; Aynı sözü, daha sonra Süfyan-ı Sevrî de, değişik bir ifadeyle tekrarlamıştır; Suyûtî, el-Emru bi'l-İttiba, 149.
31 Bk. İ.L. Çakan, "Amelu'l-Yevm ve'l-Leyl" md. DİA, III, 27.

Allah da birdir; ister O'na Allah denilsin ister Rahman denilsin. (İsra,17/110)

Ancak belli bir gelişim süreci yaşayan insanoğluna gönderilen bu İslâm adlı dinin, peygamberlik dönemlerine göre, ibadetlerin, özellikle, şekline veya teferruatına ait bazı değişik uygulamaları görülegelmiştir. Bir peygamber döneminde yapılan bir ibadet daha sonra görevlendirilen peygamber döneminde ya olmayabilir veya uygulama şekli değişmiş olabilir. Bazı ibadetler ise, önemlerine binaen her peygamberin ümmetine emredilmişlerdir. İşte konumuz olan gece ibadeti, ikinci şık ibadetlerdendir. Yani önemine binaen hem bizde hem de bizden önceki ümmetlerde yapılagelen ibadetlerden birisidir.

Allah, ehl-i kitaptan, ayetlerini inkâr eden, haksız yere peygamberleri öldüren, dolayısıyla isyan edip haddi aşanlardan sözettikten sonra şöyle buyuruyor: "Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır." (Al-i İmran, 3/113) Bu kişileri, ayetin nüzûl sebebinde adı geçen Abdullah b. Selam (43/663) ve benzerleriyle sınırlı tutmayı gerektirecek herhangi bir ifade veya işaret bulunmamaktadır.[32] Diğer taraftan Hz. Peygamber'in "Size gece namazını tavsiye ediyorum; şüphesiz o, sizden önceki salih kulların âdetidir, sizin için de Rabb'inize yakınlık, günahlarınıza keffaret, hatalardan selâmet ve bünyeyi hastalıklardan koruma vesilesidir"[33] şeklindeki kudsî beyanları, gece ibadetinin bizden önceki ümmetlerde, özellikle de seçkinleri arasında, yapılageldiğini açıkça göstermektedir.

Abdullah b. Mesud (32/652) şöyle der: Tevrat'ta, "Allah, gece yarıları yataklarından uzaklaşanlar için, öyle mükâfatlar hazırlamıştır ki, onları ne bir göz görmüş, ne bir kulak duymuş, ne de herhangi bir insanın hayalinden geçmiştir. Bunu, Allah'a yakın olan melekler de bilmez, nebiler de..." ifadeleri yazılıdır.[34]

32 Bk.Taberî, Tefsir, III, 402.
33 Tirmizî, Daavat, 101.
34 İbn Ebi Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Taberanî, ve Hakim'den naklen Alûsî, Ruhu'l- Meanî, XXI, 132.

Zebur'da geçen şu ayetler de gece ibadeti adına manidârdır: "Kulum! Beni gece karanlığında bulursun. Çünkü, sana en yakın olduğum anlardır. Beni ara, bulursun!"[35] Hz. İsa da, "Gece ve gündüz iki (amel) sandığıdır. Onlarda neyi koruyacağınıza dikkat edin! Gece ne yapılması gerekiyorsa onu; gündüz de ne yapılması gerekiyorsa onu yapın", der.[36]

Kendisine Zebur nazil olan Hz. Davud'un annesi ise şu tavsiyede bulunur: "Yavrum! Geceleri fazla uyuma. Çünkü fazla gece uykusu, kişiyi kıyamette fakir bırakır."[37]Annesinden bu tavsiyeyi alan Hz. Davud'un, en mükemmel şekliyle geceyi ihya ettiğini, Efendimiz'in şu övücü sözlerinden anlıyoruz: "Allah'ın yanında en sevimli gece namazı Davud'un namazıdır. O gecenin yarısını uyur, sonra kalkar ibadet eder sonra tekrar dinlenirdi."[38]

Ulü'l-Azm peygamberlerden olan Hz. Musa, Tevrat'ı almak üzere Tûr dağına gitmeden önce, gece ibadetiyle mükellef tutulmuştu. Elmalılı, ilgili ayetleri tefsir ederken, şu ibarelerin altını özellikle çizer: "Ehlullah'ın büyük bir tecelli ışığına erebilmeleri için, gece gibi karanlık ızdırap saatleri ile çile doldurmaları gerekir. Zira tenezzülat-ı İlahiyye geceleri vaki olur. Ve bütün başarı sabahları, gece ızdırabının seherlerini takip eder.

Hz. Musa'nın bu çilesinde *kırk*, sanki bütün bir gece ve *on*, onun seheri mesabesinde demek olup, bazı rivayetlerde de aktarıldığı gibi, bu seherin fecr-i sadık saatlerini andıran sonlarında Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmına mazhar olmuştur."[39]

B. ALLAH'A ŞÜKRETME YOLLARINDAN BİRİDİR

Şükür, kendisine teşekkür edeceğimiz zat tarafından, bize ihsan edilen nimetlere karşı yaptığımız bir teşekkürdür. Allah'ın sayısız nimetlerini kullanan (Lokman, 31/20, İbrahim, 14/34, Nahl, 16/18) insanın, bu nimetlerin sahibini düşünmesi ve hizmetine sunulan

35 Zebur'dan naklen İ.Hakkı, Marifetname, 312.
36 İbn Receb, Camiu'l- Ulum ve'l- Hikem, II, 186.
37 İbn Mace, İkame, 174; Umde, VII, 170.
38 Müslim, Sıyam, 189; Müsned, II, 206.
39 Elmalılı, Hak Dini, IV, 2275.

nimetlerden duyduğu mutluluğu birtakım davranışlarla ortaya koymasıdır. Şükür, insana verilen duygu, düşünce ve organları, yaratılış gayeleri doğrultusunda kullanmaya da denmiştir ki, kalple ve dille ifa edilebileceği gibi, bütün organlarla da yerine getirilebilir.[40]

Dille şükür, düşünülebilen bütün güç, kuvvet ve ihsan kaynaklarını nefyederek her türlü lütûf, nimet ve gücün tek kaynağı olan Allah'tan geldiğini kabul ve itirafla gerçekleşir.

Kalple şükür, zâhir ve bâtın bütün nimetleri ve bu nimetlerden yararlanma gücünü Allah'tan bilip, hayatın bu anlayışa göre yönlendirilmesi ve şekillendirilmesidir.

Organlarla şükür ise, her organ ve her latifeyi yaradılış gayesi doğrultusunda kullanmak ve onlara ait kulluk görevlerini yerine getirmekten ibarettir.[41]

Ayrıca, dilin şükrünü *evrad u ezkar*, kalbin şükrünü *yakîn ve istikamet*, organların şükrünü de *ibadet* şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.[42]

Nimete şükredildikçe artması, Kur'ân tarafından şükrün temel özelliklerinden sayılmıştır. (İbrahim,14/7) Dolayısıyla şükür, verilen ve artması istenen nimetlere karşı icra edilen bir kulluk tavrıdır.

İbadetle ulaşacağı hiçbir makam olmayan son Peygamber, ibadetlerini, böylesine yüce bir nimetle kendisini ödüllendiren Allah'a, şükrünü ifade için sergilemiştir. Ve bu ibadetler arasında, gece ibadeti ilk sıralarda bulunmaktadır. Nitekim, konumuzun temel taşı olan "Şükreden bir kul olmayayım mı?" cümlesi, ayaklar şişinceye kadar yapılan bir gece ibadeti sonrasında söylenmiştir. Olayı, soruyu soran Hz. Aişe'den dinleyelim: "Hz. Peygamber, gece namaz kılmak için iki ayağı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine, "Ya Resûlallah! Allah, senin geçmiş ve

40 Cürcanî, et-Ta'rifat, 128; bk. Sebe', 34/13.
41 Kuşeyrî, Risale, 313; Kelâbâzî, Taarruf, 100; Mekkî, Kûtu'l- Kulûp, I, 413; Gazalî, İhya, IV, 78; Cürcanî, Ta'rifat, 168; Aynî, Umde, VII, 180; F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri, 135.
42 bkz. Kuşeyrî, Risale, 313; Kelâbâzî, Ta'arruf, 100; Mekkî, Kûtu'l- Kulûp, I, 413; Gazalî, İhya, IV, 78.

gelecek günahlarını bağışlamıştır. (Fetih, 48/2) Buna rağmen ibadet konusunda niye kendini bu kadar zorluyorsun?" denilince, "Ben Allah'ın bu mağfiretine karşı şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını verirdi."[43]

Bu tavır ve ifadesiyle Hz. Peygamber, gece ibadetini, müracaat edilecek şükretme yollarının en önemlilerinden saymış bulunuyor.

Buharî şarihi Aynî, Hz. Peygamber'in sözünün başındaki "fa" harfinin sebebiyet bildirdiğini, yani şükrün, bağışlanmanın sebebi olduğunu; teheccüd de bir şükür olunca, kaçırılmaması gerektiğini kaydeder.[44]

C. ALLAH'IN SEVGİSİNİ KAZANDIRIR

Sevgi, kalbî ilgi, herhangi bir şeye veya herhangi birine düşkünlük, mânâlarına gelir ki; insanın duygularını bütünüyle etkisi altına alırsa *aşk*, kavuşma arzusuyla yanıp tutuşma şeklinde daha derin boyutlara ulaşması durumunda ise *şevk ve iştiyak* adını alır.[45]

Başta tasavvuf ehli ve edebiyatçılar olmak üzere, hemen bütün mütefekkirler, kâinat ve içindekilerin varedilmesinin temelinde sevgi olduğunu, kâinat düzeninin sevgiyle devam ettiğini, keşif ve müşahedelerine de dayanarak anlatmış ve dünya edebiyatının şaheserlerini kaleme almışlardır. Tasavvuf ehli arasında meşhur olan "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, varlıkları yarattım"[46] şeklindeki kenz-i mahfî hadisinin işaretine göre sevgi, başlangıçta Hak'tan zuhûr etmiş ve bütün alemlerin var edilmesine neden olmuştur. "Allah onları, onlar da Allah'ı severler" (Maide, 5/54) ayeti de sevginin önce Hak'tan zuhûr ettiğini

43 Buharî, Teheccüd, 6; Müslim, Münafıkîn, 78-79; Tirmizî, Salat, 187.
44 Aynî, Umde, VII, 180.
45 Enver Fuad Ebu Hizam, Mu'cemu Mustalahati's- Sufiyye, 127; Kuşeyrî, Risale, 495; Serrac, Luma', 57, Kelâbâzî, Ta'arruf, 109; Gazalî, İhya, III, 47, IV, 286.
46 Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 132.

teyid etmektedir. Sevgi, Allah'ın bir sıfatı olarak düşünüldüğünde ise, ezeliyyet kazanır.[47]

Kâinatın mayası sevgidir ancak, kulun Allah'a olan aşkı bütün sevgilerin üstünde, zirveyi tutmuş bulunmaktadır. Çünkü, O'na olan aşkın dışında kalan bütün sevgiler, kaynağını O'ndan aldığı gibi, her sevginin varabileceği en son nokta yine O'nun aşkıdır.

Sevgi, makamların son basamağı, derecelerin zirvesidir. Ondan sonra idrak edilecek *şevk, üns, rıza* ve benzeri makamlar sevginin meyveleri; sevgiden önce aşılan *tevbe, sabır ve zühd* gibi makamlar ise sevginin hazırlık makamlarıdır.[48]

Gerek Kur'ân-ı Kerim gerekse hadis-i şerifler, Allah'ın kullarını, kulların da Allah'ı sevdiğini, hiçbir te'vile meydan vermeyecek şekilde, dile getirmişlerdir. Bir iki örnek vereceğiz: "Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, (O) onları sever, onlar da O'nu severler.." (Maide, 5/54) "İnsanlardan kimi, Allah'tan başka (O'na) eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İnananlar ise, en çok Allah'ı severler." (Bakara, 2/165) "De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." (Al-i İmran,3/31). "De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticaret(iniz), hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Resûlü'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde, Allah emrini getirinceye kadar gözetleyin." (Tevbe,9/24)

"Allah şöyle buyurdu: Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş açarım. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili bir şeyle yaklaşmaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihayet onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Diliyle de her ne isterse

47 Abdulmün'im Hafinî, Mu'cemu Mustalahati's- Sûfiyye , 239.
48 A.Ferid, Tezkiyetü'n-Nüfûs, 101.

muhakkak onları kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de onu korurum.”[49]

“Allah, bir kulu sevdiğinde Cibril’e:

– Allah falan kulu seviyor; sen de onu sev, diye emreder. Cibril de o kulu sever. Sonra Cibril gök halkına:

– Allah, falanı seviyor; siz de onu seviniz, diye seslenir. Göktekiler de o kimseyi severler. Sonra yerdeki insanların gönlüne o kimse hakkında bir sevgi konulur da insanlar arasında da sevilir ve iyi kişi olarak anılır.”[50] “Her kim Allah’a kavuşup görmeyi arzu ederse, Allah da ona kavuşup görmesini sever.”[51] “Kimde üç şey bulunursa imanın tadını almış olur: Allah ve Resûlü’nü, ikisi dışında kalan, herkes ve her şeyden daha çok sevmek...”[52]

Bu karşılıklı sevginin mahiyeti hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır. Kul, derecesine göre Allah’ın sıfat ve zatını sever.[53] Bazılarının dediği, Allah’ın taatını, hizmetini, sevabını, ihsanını ve yakınlığını sevmek, ikinci derecede, düşük bir sevgidir. Çünkü, herhangi bir sebepten değil, bizzat sevilen, kemâl, ilim, güzellik ve benzeri hususların hepsi en kâmil mânâda Allah’ta bulunmaktadırlar.[54] Yani sevilen şeyler niçin seviliyorlarsa o, kâmil mânâda Allah’ta var. Dolayısıyla asıl sevilmesi gereken O’dur. O’nun dışında sevilenler ise, O’nun sevgisine tâbidir.[55]

Ayrıca Allah, insanı, iyiliğe (ihsan) sevgi gösterecek bir özellikte (fıtratta) yaratmıştır. Kimden ve ne şekilde gelirse gelsin, bütün ihsan ve nimetlerin tek kaynağı Allah olunca, gerçek sevgi ancak O’na beslenir.[56]

Allah’ın kullarını sevmesi de, yukarıda verilen ayet ve hadislerin şehadetiyle, bir gerçektir. Ancak, bu sevginin mahiyeti üzerinde

---

49 Buharî, Rikak, 38.
50 Buharî, Bed’u’l-Halk, 6, Edeb, 41, Tevhid, 33; Müslim, Birr, 157, Tirmizî, Tefsiru Sûre, 19; Müsned, II, 267, 341.
51 Müslim, Zikir, 14-17; Tirmizî, Cenaiz, 67, Zühd, 6; Neseî, Cenaiz, 10, Müsned, II, 313.
52 Buharî, İman, 9, 14, İkrah, 1, Müslim, İman, 66; Neseî, İman, 2-6; İbn Mace, Fiten, 23; Müsned, III, 103, 114, 172, 174.
53 Enver Fuad Ebu Hizam, Mu’cemu’l-Mustalahati’s-Sûfiyye, 157.
54 Razî, Mefatîh, VI, 205-206.
55 A.Ferid, Tezkiyetu’n-Nüfus, 101.
56 Kaşanî, Istılahatu’s-Sufiyye, 53; Tahanevî, Keşşafu Istılahati’l-Fünûn, II, 3.

pek durulmamıştır. Çünkü Allah'ın bir sıfatı olarak görülmüş ve diğer sıfatlar gibi izahının mümkün olmadığına işaret edilmiştir. Ancak, şu kadarı söylenebilir: Allah, insanları, kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. (Zariyat, 51/56) O'nun istediği tek şey de, ibadetin geniş anlamı içinde yer alan hususlardır. Bu isteği yerine getiren insanı Allah sever. Ancak bu sevgiyi insanın sevgisine benzetmek mümkün değildir. Kendine has bir özellik taşır. Bu sevginin tezahürü ise geniş mânâsıyla, verilen ihsan ve nimetin dereceleriyle gerçekleşir.[57]

Mesela, bazı fıkıhçılara göre, Allah'ın kulu sevmesi, onu korumasıdır. Buna delil olarak da "O iyileri korur" (A'raf, 7/196) ayetini gösterirler. Ancak Allah'ın koruması, bu makamın ilk basamağıdır.

Ariflere göre ise, Allah'ın sevgisini kazanma makamına ulaşan kimsenin yaptığı her iş, görünüşte ister iyi ister kötü olsun, makbuldür. Çünkü, Allah'ın ezelî iradesiyle yapmaktadır. Bu işte muhayyer olmadığı gibi, zorlanma ve yapmacık yollara tevessül etme gibi bir durumda da değildir. Ayrıca Allah'ın ezelî seçişinin (ıstıfa) gözetimindedir. Nitekim ayette, "Bu Allah'ın lûtfudur, onu dilediğine verir," (Maide, 5/54) denilmiştir.[58]

İbadetler arasında seçkin bir yer tutan gece ibadeti de, Allah'ın sevgisini kazandıran ibadetlerdendir. Ayrıca, buna özel olarak da işaret edilmiştir. Az önce de zikredildiği gibi, Yüce Nebi'nin diliyle Allah şöyle buyuruyor: "Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş ilan ederim. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili olan bir şeyle yaklaşmaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihayet ben onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Diliyle de her ne isterse muhakkak onları kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de onu korurum."[59]

57 Kuşeyrî, Risale, 496.
58 el-Baklî, Makamatu'l-Evliya , 100.
59 Buharî Rikak, 38.

Avarif sahibi Sühreverdî (632/1234), Allah'ın sevdiği kulları şöyle tanıttığını yazıyor: "Onlar, çobanın koyunları güneşten korumak için gölgeleri seçmesi gibi gündüzleri gölgelere, yani tenha yerlere sığınarak kendilerini korurlar. Kuşların yuvalarını özlemeleri gibi, hasretle güneşin batışını arzu ederler. Akşamın alaca karanlığı onları sardığında, adeta karanlığa karıştıklarında, sevgililer sevdikleriyle başbaşa kaldıklarında, bütün arzularıyla bana yönelir, yüzlerini bana çevirirler. Bazan ağlayıp inleyerek, bazan ah u vah ile yalvarmalarında, benim için nelere tahammül ettiklerini görür, bana karşı sevgilerini nasıl izhar ettiklerini duyarım.

Onlara verdiğim şeylerin ilki, kalplerine nurumu bütün kuvvetiyle doldurmam ve bu suretle, benim onlardan haberdar olduğum gibi, onların da benden haberdar olmalarını temin etmemdir.

İkincisi, yedi kat yer ve gök ile içindekiler terazinin bir kefesine konsa, amellerinin ağır gelmesi için diğer kefeyi yükseltir, amellerini ağırlaştırırım. Üçüncü olarak, onları rızama nail ederim. İşte o zaman, rızama nail olanın ne hale geldiğini bir görmelisin! Nimetime garkettiğim kişiye neler ihsan edeceğimi, tam mânâsıyla kim idrak edebilir?"[60]

Buharî şarihi Kastalanî (923/1517) ise isim vermeden seleften büyük bir zatın şu sözünü aktarır: "Cenab-ı Hakk bazı sıdk ve ihlas sahiplerine şöyle ilham buyurmuştur: Birtakım kullarım vardır ki, onlar bana ibadet ederler, ben de onları *severim*. Onların bana aşk ve iştiyakları vardır, ben de onlara müştakım. Onlar beni zikrederler, ben de onları mağfiret ederim. Ey mü'min kulum! Sen de onların yolunda gidersen seni de *severim*. Şimdi mü'min kul soruyor:

– Bu sevgili kullarının şiar ve alâmetleri nedir, Ya Rabbi? Cenab-ı Hakk şöyle cevaplıyor:

60 Sühreverdî, Avarif, 448.

– Bu sadık kullarım kuşların yuvalarına iştiyakı gibi, akşamı özlerler. Gece karanlığı çökünce Dergah-ı Uluhiyyet'ime karşı namaza dururlar, yüzlerini secdegâha sürerler. Bana kendi kelamımla münacatta bulunur, nimetlerime şükrederler. Bunlara ilk ihsanım, onların kalplerine zülâl-i rahmetimden saçmaktır; ben onları nasıl tanıyorsam, onları da feyzimden yakînen haberdar etmektir."[61]

Hasan-ı Basrî (110/729) de, "ne gece kalkıyor ne de gündüz oruç tutuyorsan, bil ki, (Allah'ın sevgisinden) mahrumsun. Günahların seni kuşatmıştır"[62] der.

Ebu Nuaym (430/1038) da şu hadisi kaydeder: "İbretsiz gülüş, gece bölünmeyen uyku ve doyumsuz yemek, Allah'ın gazabını celbeder."[63]

D. MAKAM-I MAHMUD'A YÜKSELTİR

Teheccüd kelimesinin geçtiği tek yer olan İsrâ sûresinin 79. ayetinde Allah, şöyle buyuruyor: "Gecenin bir kısmında, sana mahsus bir nafile namaz (teheccüd) kılmak üzere uyan; böylece Rabb'in seni, övülmüş bir makama (makam-ı mahmud) ulaştırır." (İsrâ, 17/79) Ayette geçen makamın, şefaat-ı uzma makamı olduğu hemen hemen bütün müfessirlerin ortak görüşüdür.[64]

Şefaat, aracılık etmek, yardım etmek; kendisine karşı suç işlenen yüce bir makam sahibinin, suçunu affetmesini sağlamak için, bir kimsenin o yüce makam sahibine, daha yakın olduğuna inandığı, bir şahsı aracı (vasıta-vesîle) kılması mânâsına gelir.[65] Yüce makam Allah, O'na en yakın olan şahıs Hz. Muhammed, günahkârlar da diğer insanlar olunca, şefaatın din dilindeki anlamı ortaya çıkar. İşte, iman barajını aşan her insanı kapsayacak olan bu şefaata, şefaat-ı uzma'nın yanı sıra Makam-ı Mahmud da denilmektedir.

61 Kastalanî, İrşadu's-Sarî li şerhi Sahihi'l-Buharî, II, 74.
62 İbn Cevzî, Hasan-i Basrî, 14.
63 Ebu Nuaym, Hilye, I, 237.
64 Razî, Mefatîh, XXXI, 30; Kutub, Fi Zılal, XIV, 2247; Alûsî, Ruhu'l-Meanî, XVII, 140.
65 Cürcanî, Tarifat, 127; R.Isfahanî, Müfredat, 386; S.Uludağ, T.T. Sözlüğü, 448.

Allah'ın izniyle, nebiler başta olmak üzere, kendilerini aşmış, yani derecesine göre Allah'a yaklaşmış bazı şahıslar, kıyamet günü şefaat edeceklerdir. Melekler, sıddıklar, şehitler, veliler, bulûğ çağına ermeden ölen çocuklar... şefaat edecekleri gibi, Kur'ân-ı Kerim ve diğer bazı ibadetler de şefaatçı olacaklardır.[66]

Makam, özelliği gereği derecelere sahiptir. Bundan hareketle şefaat iznini alan her şahıs, makam-ı mahmud basamaklarına adım atmıştır, demek yanlış olmasa gerek. Nitekim ilgili ayet (İsrâ, 17/79) bu makamı, kıldığı gece namazlarına karşılık olarak Hz. Peygamber'e verilen bir ruhsal eriş şeklinde sunmaktadır.Yukarıda geçen kudsî hadiste[67] nafile ibadetlerle Allah'a yaklaşan kişinin duyu organlarında doğrudan doğruya İlahî güçle idrak yeteneğinin gelişeceği belirtilmektedir. Bahsimize konu olan ayeti açıklayan hemen bütün müfessirler makam-ı mahmud'u, bu kudsî hadisle irtibatlandırırlar. Buna dayanarak diyebiliriz ki, makam-ı mahmud, ruhsal yüceliş için gösterilen gayretlere ödül olarak sunulan manevî eriş ve oluşların genel adıdır.[68] Ancak, bu makamın zirvesi, zirve insan Hz. Muhammed'e aittir.

Neticede diyebiliriz ki, gece ibadeti, Kur'ân'ın nassıyla, bu makama yücelten sebeplerin başında gelir. Kendisini Allah'tan uzaklaştıracak ve gereğine uygun tevbe edilmemiş bir günahı olmadıktan sonra, gece ibadetine, özellikle teheccüde devam eden her mü'min, Allah'a yakınlık kazanacak ve neticede makam-ı mahmud dairesi içine girerek, Allah'ın izniyle, şefaat edecektir.

E. DAVETÇİNİN VAZGEÇİLMEZ İBADETİDİR

Tarih boyunca iyiye, güzele, doğruya... çağıran kimseler, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde böyle olduğu gibi, bu kuralın daha sonra da değişeceğini gösterir bir işaret bulunmamaktadır. Bu zorlukların en büyüğünü, şüphesiz peygamberler çekmişler ve birçokları canlarından olmuşlardır.

66 Ebu Davut, Ramazan, 9; İbn Arabî, Fütûhat, II, 86
67 Buharî, Rikak, 38; F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri, 195.
68 Alûsî, Ruhu'l-Meanî, XV, 140; S. Kutub, Fi Zılal, IV, 2247; İbn Arabî, Fütuhat, II, 86; Y. N. Öztürk, Kur'ân'ın Temel Kavramları, 362.

(Örnek olarak bkz. Bakara, 2/61, 91; Al-i İmran, 3/21,181; Nisa, 4/155) Çünkü, onların çağrısı, toplumu, fıtrata aykırı bütün kural ve oluşumlardan temizlemeyi hedeflemiştir. Söz konusu kural ve oluşumlarla ayakta kalan ve toplumun kanını emen, özellikle aristokrat sınıf, peygamberlere baş kaldırmış ve çilenin her türlüsünü onlara reva görmüştür.

Peygamberlerin lideri ve en ağır sözün taşıyıcısı (Müzemmil, 73/5) Hz. Muhammed'in, özellikle Mekke Döneminde çektikleri psikolojik ve fizikî çileleri kalemler yazmaktan acizdir! Ulu'l-Azm olan Nebi'nin "Yardımın ne zaman Allah'ım!?" (Bakara, 2/214) diyecek kadar sıkışmış olması, çektiği çileleri çarpıcı bir şekilde dile getirmektedir. İlk Müslümanlar da, derecesine göre, bu çilelerden pay almışlardır. Bir taraftan, insanlığın fıtrattan kaçışıyla oluşan kaos, bir taraftan yüklenilen ağır söz, bir taraftan çileler, bir taraftan da ilk Müslümanların çektiklerinin verdiği üzüntü... Evet, bütün bunların altından kalkabilmek için, maddeten, özellikle de manen çok güçlü olmak gerekmektedir.

İşte bunları göğüslemek için Allah'ın gösterdiği çare: "Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin kalk (ibadet et); yalnız gecenin birazında (uyu). Gecenin yarısında (kalk), yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku. Doğrusu Biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız. Gerçekte gece kal(kıp ibadet et)mek, daha oturaklı ve (geceleyin okumak) daha etkilidir. Çünkü gündüz, senin uzun süre uğraşacağın şeyler vardır. Rabb'inin adını an ve her şeyden kalbini boşaltarak bütün gönlünle O'na yönel. (O), doğunun ve batının Rabb'idir. O'ndan başka ilah yoktur. Yalnız O'nu vekil tut. Onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl. Beni ve o nimet sahibi yalanlayıcıları başbaşa bırak ve onlara biraz mühlet ver." (Müzemmil, 73/1-11)

Hikmetini Kendisi'nin bildiği bir sebepten ötürü Allah, Resûl'ünü ve ashabını, en az bir yıl süreyle, bu ayetleri okuma, anlama ve yaşamayla mükellef tutmuş, başka bir vahy göndermemişti.[69]

69 S. Havva, Ruh Terbiyemiz, 129-130.

Çünkü Allah, onları, bedenî ve ruhî terbiye ve kemâlata erişebilmeleri, çok meşakkatli olan neşr-i hakta sabır ve sebat gösterebilmeleri, Allah'tan sabır, başarı ve günahlarının affını (sahabiler için) dilemeleri için gece ibadetiyle mükellef tutmuştur.[70] Onun için başlangıçta onlara gece namazı farzdı. Çünkü İslâm'ın temelini oluşturan bu nesil, eğer sağlam olmasaydı bu davanın gereklerini yerine getiremezlerdi. Bunun için, Muhammed b. Sîrîn (110/729), gece namazını önderleri yetiştiren bir faktör olarak görmüş ve gece namazı hakkında, "Bir koyun sağma süresi kadar da olsa, gece namazına kalkılmalıdır." demiştir.[71]

Gerçekten, bu ağır sözün gereğini yerine getirmek için hiçbir azık ve hazırlık, gece ibadetinin yerini tutamazdı; o, davetçiyi Allah'a bağlı, ruhu aydın, kalp gözü açık, zihni parlak, düşüncesi ateşli, Rabbanî bir kul olmaya hazırlayan bir amel,[72] gelecek ağır emirlerin uygulanmasına kabiliyet ve istidat kazanmak üzere nefislerin terbiyesi ve güç odaklarının gelişip harekete geçmesi için hazırlık safhası olan bir vesile[73] ve Cenab-ı Hakk'ın lütûf ve ihsanıydı.[74] Şüphesiz bu kalbi yaratan, onun girdisini çıktısını, gizlisini açığını, tesir altında kalacak an ve durumları en iyi bilendi ve O, gece ibadetini emrediyordu.

Allah, daha önce de, Tevrat'ı almaya müsait bir hale gelebilmesi için, Hz. Musa'ya, aralıksız kırk gün kırk gece ibadetle uğraşmasını emretmişti. Elmalılı "Musa ile otuz gece (Bana ibadet etmesi için) sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit, kırk geceye tamamlandı" (A'raf, 7/142) ayetinin tefsirinde, daha önce de değindiğimiz, şu ifadeleri özellikle kaydetmektedir: "Ehlullahın, büyük bir tecelli ışığına erebilmesi için, gece gibi karanlık ızdırap saatleri ile çile doldurmaları gerekir.

70 Sabunî, Safvetu't- Tefasîr, XIX, 56.
71 Taberanî'den naklen Hindî, Kenzü'l- Ummal, (muntahab) II, 302; İbn Arabî, Ahkamu'l-Kur'ân, IV, 1882; A. Bilalî, Arınma Yolu, 49.
72 Fethi Yeken, Kavarip, 100-101.
73 Elmalılı, Hak Dini, VIII, 5429.
74 Fethi Yeken, a.g.e. 100-101.

Zira Tenezzülat-ı İlahiyye geceleri vaki olur. Ve bütün başarı sabahları, gece ızdırabının seherlerini takip eder.

Hz. Musa'nın bu çilesinde kırk, sanki bütün bir gece ve on, onun seheri mesabesinde demek olup, bazı rivayetlerde de aktarıldığı gibi, bu seherin fecr-i sadık saatlerini andıran sonlarında Hz. Musa, Cenab-ı Hakk'ın kelâmına mazhar olmuştur."[75]

Davetçilere rehberlik eden Said Havva da "Davetçi, ruhî verimi yüksek olacak şekilde devreyi ayarlamalıdır. Mesela, nafile oruçla gece namazını, Kur'ân okuma ve cemaat namazını ve belirli zikirleri bir arada yürütebiliyorsa, yapsın" der.[76]

Gece ibadetine gösterilen önemin, risaletin ilk yıllarına özgü olmadığını, örnek insan Hz. Muhammed, bütün mühim işler arefesinde gece ibadetine müracaat ederek göstermişti. Habbab b. Eret, (37/657) Bedir gecesi, bütün gece, fecir zamanına kadar, Hz. Peygamberi gözetlemişti. Resûl-i Ekrem selam verince Habbab huzura girmiş ve "Ya Resûlallah, anam-babam sana feda olsun! Bu gece bir namaz kıldınız ki, sizin bu namazınıza benzer bir namazı, daha önce görmemiştim" demiş, Hz. Peygamber de, "Ey Habbab, doğru söylüyorsun! Bu namaz ümit, korku ve yalvarma namazıdır" buyurmuşlardı.[77]

Bu ifade ve tatbikatlardan, gece yapılacak ibadet, istiğfar, tazarru ve düşüncenin, manevî güç ve direnç sağlamada en etkili yol, hatta Razî (606/1209)'ye göre tek yol,[78] olduğu; ilahî yardım ve lütufların gelmesine sebebiyet vereceği; iyiye, güzele, doğruya davet eden her şahsın karşılaşacağı zorlukları aşmak için, aksatmadan bu ibadete devam etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Hele bu, İslâm'a davet ise, bu yolun yolcusunun, gece karanlığında Rabb'iyle başbaşa kalıp namaz kılması ve zafer için yalvarıp gözyaşı dökmesi, davasındaki samimiyetin en belirgin ölçüsü olmalıdır!

75 Elmalılı, ag., IV, 2275.
76 S.Havva, Ruh Terbiyemiz, 177.
77 Neseî, Kıyamu'l-Leyl, 16.
78 Razi, Mefatîh, XXX,174.

F. BİR AYRICALIKTIR, FAZİLETLİ KILAR

Kur'ân-ı Kerim, mü'minlerden, cennetliklerden, Allah'ın rızasını kazananlardan, yani ayrıcalıklı ve faziletli kişilerden, sözettiği hemen her yerde, onların gece ibadetine müdavim olduklarını özellikle vurgulamıştır. Şu ayetleri beraber okuyalım: "Rahman'ın kulları ki, yeryüzünde mütevâzi olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarsa "selam" derler. Onlar ki, gecelerini secde ederek (O'nun huzurunda) ayakta durarak geçirirler." (Furkan, 25/63-64) "Bizim ayetlerimize o kimseler inanırlar ki onlar, kendilerine hatırlatıldığı zaman derhal secdeye kapanırlar; Rab'lerini överek tesbih ederler, büyüklük taslamazlar. Yanları yataklardan uzaklaşır, (gece ibadetine kalkarlar). (Secde, 32/15-16) "(Allah'ın azabından) korunanlar, cennetlerde, çeşme başlarındadırlar... Çünkü onlar geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi." (Zariyat, 51/15,17-18)

Sondaki ayetlerden, cennetliklerin, gecenin büyük bir kısmını ihya ettikleri halde, seher vakti girince, sanki günah işleyerek gecelemişler gibi, tevbe ve istiğfara durdukları anlaşılmaktadır. Bu, kerem sahibi, faziletli insanların karakteridir. İyiliğin her çeşidini yaparlar da, yaptıklarını az görerek, bir de özür dilerler. Fazilet yoksunlarına gelince, yaptıkları bir fındık kabuğunu doldurmadığı halde, çok göstererek bir de başa kakarlar. İtaatkâr olanlar da böyledir; hiçbir hizmetten geri kalmadıkları halde, "bize düşeni yapamadık" diyerek, kendilerini tenkit ederler.[79]

Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de, "gece ibadeti mü'minin şerefidir,"[80] "Allah için sabahlayan göz, ateşi görmez,"[81] "Gece teheccüd kılanın gündüz yüzü ak olur"[82] "Ümmetimin en

---

79 N. el-Kummî, Garaibu'l- Kur'ân, XXVII, 28.
80 Nevevî, et-Tibyan, 48.
81 Tirmizî, Fedailu'l-Cihad, 12; Neseî, Cihad, 11; Darimî, Cihad, 15; Hilye, II, 28.
82 İbn Mace, İkame, 174; Avarif, 450. Suhreverdî, bu hadis-i şerifin iki anlamını şöyle açıklıyor: 1.Fanus ışığı korumak içindir. Yakîn ışığı kalpte yandığında, gece ibadeti kandilin yağını çoğalttığı için ışık daha çok parlar ve lambanın aydınlığı artar. Böylece vücut nûr ve güzellik kazanır. 2.Gece ibadetine kalkan kişinin yöneldiği çeşitli işler güzelleşir ve bütün tasarruflarında Allah'ın yardımını görür. Başladığı ve bitirdiği her işte kendisine yardım edilmiş olur, hareket ve davranışları güzelleşir. Sözler kalbin doğru olmasıyla istikamet bulacağından, sözlerinde daima doğruluk ve itidal üzere bulunur." Avarif, 450. Hasan-ı Basrî,

şereflileri Hamele-i Kur'ân ve gece ehlidir"[83] ve benzeri sözleriyle, söz konusu ayrıcalık ve fazilete parmak basmıştır.

Hz. Cebrail de Efendimiz'e gelerek şöyle demişti: "Ey Muhammed! İstediğin kadar yaşa, neticede öleceksin. Ne yaparsan yap mutlaka karşılığını bulacaksın. Dünyada kimi seversen sev bir gün ondan ayrılacaksın. Bil ki, mü'minin şerefi gece yaptığı ibadette, izzeti ise insanlardan müstağni yaşamasındadır."[84]

Konumuzla ilgili, asr-ı saadetten iki tablo sunmak istiyoruz: Hz. Peygamber, ikinci halifenin kızı, mü'minlerin annelerinden Hz. Hafsa'yı boşamaya niyetlenmişti. Bütün davranışları örnek olacağından, kontrol altında olan Yüce Nebi'ye Cebrail gelerek, şöyle dedi: "Hafsa'yı yanında tut! Çünkü o, gündüzleri çok oruç tutar, geceleri de çok ibadet eder."[85]

Bu tablomuzun kahramanı da, ikinci halifenin oğlu, Abdullah'tır (74/693). Olayı şöyle anlatıyor: "Hz. Peygamber'in sağlığında ashabdan birisi bir rüya görünce, onu Hz. Peygamber'e anlatırdı. Ben de bir rüya görmeyi ve Resûlüllah'a anlatmayı çok arzu ederdim. O sırada ben, gencecik bir delikanlıydım ve mescidde uyurdum. Bir gün, şöyle bir rüya gördüm: İki melek beni yakalayarak Cehenneme götürdüler. Cehennem, kuyu duvarı gibi taşla örülmüş olarak görünüyordu. İki boynuz gibi iki yanı vardı. Burada, kendilerini yakından tanıdığım kimseler de vardı. O anda "Cehennem'den Allah'a sığınırım!" demeye başladım. Bu sırada yanımıza başka bir melek gelerek bana, "Korkma, sen buraya atılmayacaksın. Senin için tasa ve endişe yoktur" dedi.

Bu rüyayı gören, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tı. O, her yönüyle babasıyla atbaşı giden bir insandı. Düşünün ki, babasından sonra onu, hem de o günün insanları, başlarında halife görmek

"Gece ibadet edenlerin yüzleri neden ak olur?" diye sorulunca, "Onlar, Rahman olan Allah'la başbaşa kaldıklarından, onlara nûrunu giydirir." cevabını verdi." Ebu Nuaym, Hilye, II, 141.

83 Beyhakî'den naklen el-Alevî, Şerefu Ümmeti'l- Muhammediyye, 83.

84 Taberanî'den naklen a.g. a.y.

85 Ebu Davut, II, 285; Hakim, Müstedrek, IV, 15; İbn Sad, Tabakat, VIII, 84; Ziriklî, A'lamu'n-Nübela, II, 230; Ebu Nuaym, Hilye, II, 50.

istiyorlardı. Eğer Hz. Ömer bizzat buna mani olup “Bir evden bir kurban yeter!” demeseydi, belki de ümmet onu halife seçecekti. O, hem bir ilim okyanusu hem de takva ve zühdün zirvesinde bir insandı.

Abdullah şöyle devam ediyor: “Bu rüyamı Hz. Peygamber’in hanımı olan ablam, Hafsa (v.45)’ya anlattım. O da Hz. Peygambere anlatınca O, şöyle buyurmuş: “Abdullah ne iyi adamdır. Keşke gecenin bir kısmında kalkıp da ibadet etmeyi âdet edinseydi!” Zira, cehennem şeklinde onun nazarına arz edilen, berzah azabına ait bir tablodur. O tabloyla gösterilen azaba maruz kalmamanın tek yolu ise, gecenin ibadetle aydınlatılmasıdır. Abdullah’ın kölesi Salim,“bu olaydan sonra Abdullah, az bir kısmı hariç, geceleri uyumazdı” der.[86]

Aynî, bu hadisin şerhinde, “gece ibadetine kalkan kişi övülmeye layıktır. Eğer gece ibadeti, üstün bir fazilete sahip olmasaydı, yapan kişi övülmezdi. Nitekim, bu hadisin diğer bir rivayetinde “Abdullah salih bir adamdır, bir de gece ibadetine kalksaydı!”[87] denilmiştir. “Hz. Peygamber’in bu ifadesi, gece ibadetine ayrı bir boyut kazandırmakta, bir insan salih bile olsa, gece ibadeti olmadan kemâlâtında eksiklik olduğu hissini vermektedir”[88] notunu düşmüştür.

Muaviye b. Kurre anlatıyor: Biz, Hasan-ı Basrî’nin yanındaydık. Bir ara, “hangi amel en faziletlidir,” şeklinde bir soru ortaya atıldı. Neticede gece ibadetinde sözbirliğine varıldı. Ben, “hayır, en faziletli amel haramlardan kaçınmaktır,” deyince, Hasan-ı Basrî, söze karışarak “konu kapanmıştır” dedi.[89]

Muafî b. İmran (ö.186) ise, Hz. Cebrail’in Efendimize söylediği sözü tekrarlayarak “mü’minin izzeti, halktan istiğnası; şerefi ise gece ibadetidir” der.[90]

86 Buharî, Teheccüd, 2, Fedailu’s- Sahabe, 19; İbn Mace, Rü’ya, 10.
87 Müslim, Fedailü’s- Sahabe, 31.
88 Aynî, Umde, VII, 169.
89 Ebu Nuaym, Hilye, II, 299.
90 İbnu’l-Cevzî, Sıfatu’s- Safve, IV, 181.

G. MANEVÎ ZEVKLERİN KAYNAĞIDIR

Marifet ehline göre *zevk*, Allah'ın, veli kullarının kalbine tecelli ederek kalplerine attığı marifet nurudur. Bu nurla, herhangi bir kitap veya şahıstan ilim almadan hakla bâtılı ayırırlar.[91]

Sûfîler, zevk ve şürb kelimeleriyle tecelli meyvelerinden, keşf neticelerinden ve *varidâtın* tesiriyle aniden gelen hallerden olmak üzere, içlerine doğan hususları kastederler. Bunlardan ilkine zevk, ikincisine şürb (şirb), üçüncüsüne de reyy derler. Muamelelerindeki safvet, sûfîlerin mânâların zevkini tatmalarını; makamlarının bütün hakkını yerine getirdikten sonra bir üst makama yükselmeleri şürb halini; vuslatlarının devamlı oluşu reyy halini gerektirir.[92]

Bu arada tasavvuf ehlinin, zevke dayalı ilimleri vehbî ilimlerden ayırdıklarını belirtmeliyiz. Onların, zevk, şürb, reyy, müşahede, mükâşefe, muhâdara vb. sözkonusu ettikleri şeyler, ilmin genel tarifi içine sokulamayacak, ancak kalple anlaşılabilen *sır*lardan ibarettir. Onun için Beyazıd-ı Bistamî (261/874)'ye zevk ilminden sorulunca, "Siz ilminizi ölüden aldınız, o da bir başka ölüden almıştı. Biz ise ölmeyen Hayy'dan alıyoruz!" cevabını vermiştir.[93]

İlimler üçe ayrılır: 1. Bildiğimiz aklî ilimler, 2. Hal ilimleri ki, bu ilme ancak zevkle ulaşılır. Akılla ulaşmak, anlamak, tarifini yapmak mümkün değildir. Yaşanarak ve zevk edilerek anlaşılır. 3. Peygamberlere has olan sır ilmi. Onun için zevk, marifet yolcusunun, aklın ve hissin yerini tutan silahıdır. Aynı zamanda iman yoludur.[94]

Zaten tasavvufun tarifi, bir ölçüde, beşerî sıfatlardan sıyrılarak, melekî vasıflar ve İlahî ahlâka bürünüp; marifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî yörüngeli yaşamak; faydası ise, insanın melekî yanlarının inkişaf ettirilmesi, icmalî ve mübtediyane imanın bir

91 Cürcanî,Tarifat, 107; Abdülmün'im el-Hafînî, M.Mustalahati's-Sufiyye, 104.
92 Kuşeyrî, Risale, 203; Enver Fuad Ebi Hizam, M.Mustalahati's-Sufiyye, 87.
93 İbn Arabî, Fütûhat, I, 139.
94 Hasan eş-Şarkavî, Mu'cemu Elfazı's- Sûfiyye, 145.

kere de keşf ve zevk yoluyla yaşanması, demek değil midir?[95] Kısacası zevk ehli, yollarının ilk basamağının iman, ikincisinin ilim, üçüncüsünün de zevk olduğunu belirtmişlerdir.[96]

Zevk hakkındaki bu kısa izahtan sonra, gece ibadetinin, onu elde etmedeki fonksiyonuna değinebiliriz.

"Gece kalk(ıp ibadet et)mek, daha oturaklı ve geceleyin okumak daha etkilidir." (Zümer, 73/6) ayetinin tefsirinde Razî, şu açıklamalara da yer veriyor: "İnsan, karanlık bir gecede, karanlık bir odada ve hislerinin dünya meşgaleleriyle irtibat kuramayacağı bir yerde, Allah'a gönlünü açıp bütün hisleriyle zikir, fikir ve ibadete yönelirse, ruhuna İlahî nefhalarla esintiler gelmeye başlar, kafasında İlahî fikirler oluşur ve âdetâ kendini İlahî bir atmosfer içinde bulur. İşte gece kalkışından murad, bu İlahî varidata nail olmaktır. Gündüzleri bin-bir meseleyle uğraşan nefsin, ruhanî hallere ayıracağı vakti pek olmaz. Ama geceleri hisler, dünya işleri olmadığından, muattal kalırlar. Bu fırsatı ganimet bilip, Allah'a bütün his ve havassıyla teveccüh etmelidir.[97]

Ahkâmu'l-Kur'ân sahibi İbn Arabî (543/1148) ise, ayette geçen vat'an kelimesinin, bir kıraate göre, vav harfinin esre, ta harfinin üstün okunduğunu, bu durumun da "uygunluk" mânâsına geleceğini, çünkü gecenin derinliklerinde kulağı meşgul edecek ses, gözü meşgul edecek görüntü ve kalbi meşgul edecek değişik duygular olmadığından kulak, göz ve kalp uygunluğunun sağlandığını belirtir.[98] Böylece, Feyz-i Akdes'ten gelen esintileri almaya hazır bir zemin oluşturulmuş olur.

Marifet erbabının görüşleri ise şöyledir:

Sühreverdî (632/1234): "Geceleri ihya ederken, münacat (yalvarıp yakarma) halinin tatlılığından "Ehl-i Temellükün" kalplerine doğan zevkten başka, dünyada hiçbir şey, cennet ehlinin sahip

95 F.Gülen, K.Z.Tepeleri, 2-3.
96 Sühreverdî, Avarif, 83.
97 Razî, Mefatîh, XXX, 175.
98 İbn Arabî, Ahkamu'l- Kur'ân, IV, 1877.

oldukları nimete benzemez. Münacattaki zevk ise, geceleri ihya edenlerin en süratli bir şekilde sevaba nail olmalarıdır."[99]

Gazalî (505/1111): "Münacatın lezzeti, dünya nimetlerinden değildir, cennet zevklerindendir. Allah onu, sevdikleri için hazırladı, herkes bu zevki alamaz."[100]

Ebu'd-Derda (32/652): "Üç şey olmasaydı, dünyada kalmak istemezdim: 1. Gece ve gündüz, geleceğim için hazırlık olmak üzere, Allah'ın huzurunda yüzümü yerlere sürmek. 2. Meyve seçer gibi, söyledikleri her sözü seçerek konuşan dostlarla oturup sohbet etmek. 3. Ve tam bir takvâ ki, haram olur endişesiyle, helal olan bazı şeyleri bile terkederek, haramlarla arama perde germek. Çünkü Allah, kullarına her şeyi açıklayarak, "Kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca kötülük yapmışsa onu görür." (Zilzâl, 99/7-8) buyurmuştur. Dolayısıyla kötülük adına, korunman gereken ve mizanda ağırlığı olacak hiçbir şeyi, ufak görme!"[101] "Gündüzün, oruçtan neşet eden susuzluk ve gece ibadeti olmasaydı, dünyada kalmak istemezdim" sözü de ona aittir.[102]

Ebu Süleyman ed-Daranî (215/830): "Gece ibadetiyle meşgul olanlar, oyun ve eğlenceye dalanlardan daha çok zevk alırlar. Eğer gece ibadeti olmasaydı dünyada kalmak istemezdim."[103]

İbn el-Münkedir: "Dünyada, gece ibadeti, dostlarla sohbet ve cemaatle namaz kılmaktan başka zevk kalmamıştır.[104]

Seriu's-Sakatî (257/870): "Faydalı şeylerin hep gece karanlığında nazil olduğunu gördüm."[105]

İbn Bekkar: "Kırk senedir, beni güneşin doğmasından daha fazla üzen bir şey olmamıştır."

99 Sühreverdî, Avarif, 448; Gazalî, İhya, I, 317.
100 Gazalî, İhya, I, 317.
101 Ebu Nuaym, Hilye, I, 213.
102 Şa'ranî, Tenbihu'l-Muğterrin, 114.
103 Ahmed Ferid, Tezkiyetu'n-Nüfûs, 62.
104 a.g.e. , a.y.
105 Ebu Nuaym, Hilye, X, 119.

Fudayl İbn İyaz (185/801):"Güneş batınca, Rabb'imle başbaşa kalacağımdan ötürü sevinirim, doğunca da, insanlar yanıma geleceğinden ötürü üzülürüm.[106]

Molla el-Kari' (1014/1702): "Gece ibadetinin en büyük sebeplerinden biri, Allah sevgisidir. Çünkü, gece ibadet eden, okuduğu her harfle Allah'la diyaloğa geçmiş olur. Bu arada Allah da, onun kalbine doğan hislere muttalidir. Sevgisi arttıkça, sevgilisiyle başbaşa kalma isteği artar, münacatından gittikçe zevk alır. İşte bu zevk onu, uzun uzun ayakta durmaya ve uykuyu azaltmaya sürükler."[107] der

Gece ibadetinin yapıldığı vakit, meleklerin nazil olduğu an'lar olması itibariyle de önemlidir. Gece ibadet eden insanın arkasında melekler, saf saf olur ve onun incelmiş his dünyasına ilham esintileri üflerler. Bu da yine, meleklere ait görevlerden biridir. Onların bu görevlerini yerine getirebilmeleri için de insanın, o vakti kullukla değerlendirmesi gerekir.

H. HEM BERZAH HEM DE KIYAMET AZIĞIDIR

Dünya hayatı, öteler için çalışma yeri, ticaret panayırı, uzun bir yolu selametle geçebilmek için hazırlanma durağıdır.[108] Allah, çeşit çeşit ticaret alanı verdiği gibi, çeşit çeşit ticaret metaı da bahşetmiştir. Bu arada elde edilecek kâr da farklıdır. Bu ticaret piyasasında kıyasıya bir yarış var (Mutaffifin, 83/26), ancak kaybedenin, "yarın tekrar şansımı dener, kazanırım" deme fırsat ve hakkı bulunmamaktadır. Çünkü, insan bir defaya mahsus dünyaya gönderilmiş ve en rantabl bir çalışmayla, ahireti, yani Allah'ın rızasını kazanması önerilmiştir.

Gece denen ticaret merkezinde yapılan her müsbet girişim, çok büyük kârlar sağladığından, bu işten anlayan akıllı insanların çok rağbet ettiği bir zaman dilimidir. Yukarıda bazı sözlerini aktardığımız ve gecenin gelişine sevinip, gidişine üzülen kimseler,

106 Molla el-Kari', Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm, I, 120.
107 A.g.e a.y.
108 Gazalî, İhya, IV, 19.

bu kârı görmüş, bu amelin tadını almış, işin erbabı kimselerdir. Kur'ân, gece ibadetiyle elde edilen kazanca hiçbir sınır koymayarak,: "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı (nimetler)in saklandığını hiç kimse bilemez" (Secde, 32/17) der. Ayette, gece ibadetine müdavim olanların, ahiret azığı olacak mükâfat bildiriliyor. Fakat o ne büyük mükâfattır ki, mahiyetini idrak etmeye maddî ve manevî bütün bilgi araçları yetersiz kalmakta, onun Allah'ın ezelî ilminde saklı olduğu, yine O'nun tarafından, bildirilmektedir![109]

Öteleri düşünmeyip, sadece peşinatla yetinenleri ise, Kur'ân yermektedir: "Gecenin bir bölümünde O'na secde et (akşam ve yatsı namazlarını kıl) ve gecenin uzun bir bölümünde O'nu tesbih et (teheccüd namazı kıl). Şu insanlar, çabuk (geçen dünyay)ı seviyorlar da, önlerindeki ağır bir günü ihmal ediyorlar." (İnsan, 76/26-27)

Cennete girmek, hele orada Makam-ı Mahmud sahibiyle beraber bulunmak, her mü'minin başta gelen ümniyyesidir. Rebia b. Ka'b da, gözlerini oraya dikmiş olanlardan biridir. Oraya yönelik bir fırsat eline geçince, bakın nasıl değerlendiriyor: "Bir gece Allah'ın Resûlü'yle beraber kaldım. Gecenin ilerlemiş saatlerinde, abdest suyunu ve diğer ihtiyaçlarını hazırladım. Bana, "Benden bir istekte bulun!" dedi. Hemen "Cennette beraberliğiniz...!" dedim. "Yoksa başka bir şey mi?" dedi. "Hayır, bu!" dedim. "Öyle ise (geceleri) çok secde ederek bana yardımcı ol!" dedi. Sanki, "şefaatime mazhar olman, dolayısıyla beraberimde bulunman için, gece ibadeti de gerekir!" der gibi! Nitekim, Medine'ye hicret ettiği gün, kendisini ziyarete gelen Müslümanlara yaptığı ilk nasihat, "Ey insanlar! Aranızda selamı yayın, fakirlere yemek yedirin ve geceleri herkes (gaflet) uykusunda iken ibadet edin. Böylece cennete esenlik içinde girersiniz."[110] şeklinde olmuştu.

Mahşer meydanında, kolay bir hesaptan (İnşikak, 84/8) geçmek en önemli aşamadır. Hz. Peygamber, gece ehline bu müjdeyi de

109 K.Miras, Tecrid, IV, 32.
110 Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame, 42; İbn Mace, İkametü's-Salat, 174.

veriyor: “Allah, bütün insanları mahşer meydanında toplayınca, bir münadî, “Yanları yataklarından uzaklaşanlar nerede?” (Secde, 32/16) diye seslenir. Çok az olan bu kimseler kalktıktan sonra, (yani kolay bir hesaptan geçip cennete girdikten sonra), artık diğer insanların sorgusuna başlanır.”[111]

Son olarak şu hadis-i şerifi veriyoruz: “Ey Ebû Hüreyre! Hayatta iken, öldükten sonra, kabirde ve tekrar dirildikten sonra, Allah’ın rahmetinin üzerine olmasını istersen, geceleri kalk, Rabb’inin rızasını dilenerek namaz kıl! Bu namazı, evinin en ücra köşesinde kıl ki, dünya ehli nazarında yıldız veya güneş bir yeri nasıl aydınlatıyorsa, evin öylece nurlansın!”[112]

Ebu Zer (32/652), bir gün Ka’be’nin yanında durarak halkı etrafına topladı ve “Biriniz uzun bir yolculuğa çıkmak istese, kendine yetecek kadar azık hazırlayıp yanına almaz mı?” dedi. “Alırız!” cevabını alınca, “İşte kıyamet yolculuğu, en uzun yolculuktur. Öyle ise, yetecek kadar azık hazırlayın!” dedi. “Bize yetecek azık nedir?” sorusuna, “Büyük işler için hacca gidin, uzun hesap bekleyişi için, yazın sıcak günlerinde oruç tutun, kabir vahşeti ve yalnızlığı için de gece karanlığında ibadet edin” dedi.[113]

Cüneyd-i Bağdadî (297/910), vefatından sonra rüyada görülmüş ve “Durum nasıl?” diye sorulmuştu. O, “Konuşup yazdıklarımız, ibarelerden çıkardığımız işaretler ...hepsi gitti! Geriye, gece karanlığında kıldığımız birkaç rekat gece namazı kaldı!” cevabını vermişti.[114]

Bediüzzaman Said Nursî (1876-1960) de, namaz vakitlerinin hikmetlerini sayarken şöyle diyor: “Gecede teheccüd ise, kabir gecesinde ve berzah karanlığında ne kadar gerekli bir ışık olduğunu bildirir, ikaz eder ve bütün bu inkılâbât içinde Allah’ın sonsuz nimetlerini ihtar ederek ne derece hamd ve senâya layık olduğunu ilan eder.”[115]

111 İbn Kesir, Tefsir, III, 470; Beyhakî’den naklen Münzirî, Terğîb, I, 425.
112 Gazalî, Mükaşefetü’l-Kulûb, 388.
113 Ebu Nuaym, Hilye, I,165.
114 Gazalî, Eyyuha’l-Veled, 95.
115 S. Nursî, Sözler, 42. (9. söz)

Horasanlı Ata (135/752), cephede bile gecesini değerlendirir ve gecenin sonlarına doğru, etrafındakileri adlarıyla çağırarak şöyle derdi: "Kalkın, abdest alın ve namaz kılın! Çünkü, bu günlerin orucu ve gecelerin namazı, cehennemliklerin vücudundan akan irini içmekten, azap çengellerinin etleri parçalamasından çok daha kolaydır! Çabuk, çabuk! Kurtuluş, kurtuluş!"[116]

I. GECE İBADETİNİN DİĞER BAZI ÖZELLİKLERİ

1. DÜNYAYA BEDEL BİR İBADETTİR

"Kulun, gecenin derinliklerinde kıldığı iki rekat namaz, dünya ve içindekilere bedeldir. Eğer ümmetime ağır geleceğinden endişelenmeseydim bu iki rekâtı onlara gerekli kılardım"[117] diyen Hz. Peygamber, bir gün gece ibadetinden sözetmiş, ihtimal ki, bu kadar önemli olmasına rağmen kılanların az[118] olmasına üzülerek ağlamış ve mü'minlerin sıfatını anlatan "Yanları yataklarından uzaklaşır, korkarak ve umarak Rab'lerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar" (Secde, 32/16) ayetini okuyarak, ashabını uyarmıştı.[119]

2. HAYIR KAPILARINDAN BİRİDİR

Hz. Muaz'ın, Efendimiz'e sorduğu sorunun cevabı içinde şunlar da vardı: "Sana hayır kapılarını haber vereyim mi? Oruç (kötülüklere ve cehenneme karşı) bir kalkandır; su, ateşi söndürdüğü gibi, sadaka hataları siler; ve *kişinin gece yarılarında kıldığı namaz."* Sonra, bir üstte geçen ayetleri (Secde, 32/16) okudu.[120]

3. TERK EDEN HOŞ KARŞILANMAMIŞTIR

Hz. Peygamber, daha önce gece ibadetine kalkıp, sonra terk eden bir şahsı sözkonusu ederek, Abdullah b. Amr'ı şöyle uyarır:

---

116 Ebu Nuaym, Hilye, V,193.
117 Deylemî'nin Firdevs'inden naklen Gazalî, İhya, I, 313.
118 Beyhakî'den naklen Münzirî, Terğîb, I, 425.
119 Ebu Nuaym, Hilye, V, 87.
120 Tirmizî, İman, 8.

"Abdullah! Gece ibadetine kalkıp, şimdi terk eden falan adam gibi olma sakın!"[121]

Bu uyarıdan Hz. Peygamber'in geceleri, düzenli bir şekilde dolaşıp ashabının neler yaptıklarını öğrenmek, henüz İslâm'a tam alışamadıkları için varsa hatalarını düzeltmek ve teşvik için güzellikleri gündüz söyleyip övmek gayesini taşıdığını anlamak mümkün olduğu gibi, ashabın yaptıklarının Cebrail vasıtasıyla O'na bildirildiğini çıkarmak da mümkündür.

Kamil Miras da bu hadisi izah ederken sözlerini şöyle bitirir: "Hadis-i şerif, hem gece namazına teşvik ve terğibi, hem de bu feyizli ibadete alışıp da sonra terketmekten sakınmak gerektiğini ihtiva etmektedir. Çünkü gece namazını âdet edinen bir kimsenin daha sonra terketmesi, ibadetten yüz çevirmeyi hatırlatır ki, gerçekten sakınılması gereken bir durumdur."[122]

4. FELÂKETLERDEN KORUR

Kur'ân-ı Kerim, bizden önceki ümmetlerin bir çoğunun, gece gaflet uykusunda iken veya seher vaktinde, dünyanın hayata, yeni günle gözlerini açtığı saatlerde, belaya maruz kaldıklarını ve helâk olduklarını bildirmektedir. Sadece iki örnek verelim: "Nice kentler helâk ettik, gece yatarlarken, yahut gündüz kaylûle yaparlarken azabımız onlara geliverdi" (A'raf, 7/4) "O'na (Hz. Lut) kesin olarak şu emri bildirdik: "Sabaha girerlerken şunların arkaları kesilecektir (helâk olacaklardır)" (Hicr, 15/66).[123]

Meşiet-i İlahî, namazı, özellikle de gece namazını birçok felâketi önlemede veya etkisini azaltmada, yine bir meşiet cilvesiyle, paratoner olarak kullanmakta ve insanları uyanıklığa davet etmektedir. Allah'ın Resûlü, şöyle buyuruyor: "Allah'tan korkan gençler, dışarda otlayan hayvanlar, beli bükülmüş ibadet eden yaşlılar ve süt emen bebekler olmasaydı, gökten başınıza belalar

121 Buharî, Teheccüd, 19; Müslim, Sıyam, 185; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 59.
122 K.Miras, Tecrid, IV, 123.
123 Ayrıca bk. A'raf, 7/97, Hûd, 11/81, Hicr, 15/83, Enbiya, 21/42, Kamer, 54/38, Felak, 113/3.

sel gibi yağacaktı."[124] Diğer bir hadiste de, "Namaz ve sadaka, mala ve aileye gelen belalara engel olur"[125] denilmektedir.

Adı açıklanmayan ulularдан biri, gece Rabb'in divanında, kendinden geçmiş bir halde ibadet ederken şöyle diyen gaybî bir ses duyar: "Gece *virdiyle* uğraşanlar ve gündüz orucunu kaçırmayanlar olmasaydı, seherlerde altınızdaki yer sarsılacak, helak olacaktınız. Çünkü siz, azabı hak etmiş kötü kimselersiniz."[126]

5. BEDENİN ŞİFASI, KALBİN DEVÂSIDIR

Hz. Peygamber, gece ibadetinin bazı özelliklerini bir arada sayıyor: "Sadece sizden önceki seçkin insanların âdeti olduğu için değil, aynı zamanda, Allah'a bir yakınlık, günahlara keffaret, vücut hastalıklarını giderici ve kötülüklerden alıkoyucu olduğu için, size gece ibadetini tavsiye ediyorum."[127]

İbrahim Havvas (291/903) da, "Beş şey kalbin devâlarındandır" deyip şunları sayar: "Tedebbürle Kur'ân okumak, mideyi doldurmamak, gece ibadet etmek, seherlerde Allah'a yalvarmak ve dostlarla sohbet etmek."[128] Yahya b. Muaz (258/871) da aynı şeyleri, değişik bir ifadeyle dile getirmiştir.[129]

Ata b. Ebi Rabah (114/732) ise bu namazı, şöyle tanımlıyor: "Gece namazı, bedene ve bütün organlara kuvvettir. Bu namaza kalkan kimse, sevinçli ve huzurlu olur. Kalkmayan, üzüntülü ve kalbi kırık olur. Kendini bir şey kaybetmiş gibi hisseder. Gerçekten de o çok faydalı bir şey kaybetmiştir."[130]

6. GECE KALKMAYAN GAFİL SAYILMIŞTIR

İbn Ömer'den gelen bir hadis-i şerifte, şu ifadelere yer veriliyor: "Kim gece on ayetle ibadet ederse *gafil*lerden sayılmaz.

124 Münavî, Feyzu'l- Kadir, V, 344; Aclûnî, Keşfu'l- Hafâ, II, 163.
125 Buharî, Mevakît, 4, Savm, 3, Menakıp, 25, Fiten, 17; Müslim, İman, 231, Fiten, 9, 27; Tirmizî, Fiten, 81; İbn Mace, Fiten, 9.
126 İbn Harrat, es-Salat ve't- Teheccüd, 400.
127 Tirmizî, Daavat, 101.
128 Ebu Nuaym, Hilye, X, 327.
129 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, IV, 93,101.
130 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, IX, 294.

Kim yüz ayetle ibadet ederse, *kanitîn*den (boyun eğerek itaat ve ibadet eden) sayılır. Kim de bin ayetle ibadet ederse, *mükantarîn*den (çok ibadet eden) sayılır."[131]

Bir başka hadis-i şerifte ise, "Adam, gece hanımını uyandırır ve beraber iki rekat namaz kılarlarsa, Allah'ı çokça zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar" (Ahzap, 33/35) denilmektedir.[132]

7. BİLEN İNSANLARIN TAVRIDIR

Kur'ân, insanın nankörlüğünü, şirk bataklığına düşüşünü ve Allah'ı unutmasını dile getirdikten sonra, şöyle devam eder: "Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabb'inin rahmetini uman gibi midir? De ki, "Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?" Doğrusu ancak akl-ı selim sahipleri öğüt alır." (Zümer, 39/8-9) Halk arasına bir atasözü gibi yerleşen bu cümle, sadece ilim sahiplerinin üstünlüğünü dile getirmemekte, ilmiyle amil olan ve özellikle de gece ibadetine devam eden kimselerin, dini daha iyi anladıklarını vurgulamaktadır.

8. HZ. PEYGAMBER'İN EN ÇOK ARZULADIĞI İBADETTİR

Efendimiz, bu arzuyu şöyle dile getirir: "Her peygamberin hoşlandığı bir şey vardır. *Ben de gece ibadetinden hoşlanırım.* Ben gece namaza durunca, (dikkat ve huzurum bozulmasın diye), kimse arkamda namaza durmasın! Her peygamberin, dünya malından bir pay yiyeceği vardır. Benim de payım humus (ganimetin beşte biri)' tur. Humus benden sonra da, idareye geçenin hakkıdır."[133]

Konuyu, gece ve gündüzün sözleriyle bitirelim. İmam Mücahit (ö.102) anlatıyor: "Her yeni gün, 'ey insan, şu anda bana kavuşmuş bulunuyorsun, ama bir daha sana dönmeyeceğim. Bende ne yapacağına dikkat et' der. Sonra da dürülerek ağzı mühürlenir ve kıyamet günü Allah'ın huzurunda, hesapta kullanılmak üzere kaldırılır. Her yeni gece de aynı şeyi söyler."[134]

131 Ebu Davut, Ramazan, 9; Darimî, Fedailu'l- Kur'ân, 28.
132 Ebu Davut, Salat, 307; İbn Mace, İkame, 175.
133 Hindî, Muntahabu Kenzi'l- Ummal, II,302.
134 Müsned, II, 206; Hilye, III, 292.

SAHABE VE SELEF-İ SALİHÎNİN GECE İBADETİNE YAKLAŞIMI

Hz. Peygamber'in gece ibadeti, bütün konularda, ilgili yönleriyle geçtiğinden ayrı bir başlık altında ele almaktan, tekrardan öte birşey ifade etmez düşüncesiyle, sarf-ı nazar ettik.

Sahabe ve onlardan sonra gelen selef-i salihînin de bazı söz ve davranışları, ilgili bölümlerde yer almıştır ancak, bu bölümde değinilmeyen ve özellikle gece ibadetinin önemini pekiştirici söz ve davranışlarından bir nebze söz etmek istiyoruz.

A. SAHABENİN GECE İBADETİNE YAKLAŞIMI

Hz. Peygamber'in arkadaşlığını yapan sahabe, öğrenebildikleri ve güç yetirebildikleri kadarıyla, O'nu taklid etmeyi, kendilerine hayat düsturu edinmişlerdi. Zaten sahabe olmalarını sağlayan ögelerin başında da bu geliyordu. Hz. Peygamber'in, herkes tarafından görülebilen davranış ve ibadetlerini öğrenip taklid etmek zor değildi. Gece ibadeti gibi çok az kişinin muttali olabildiği konuları öğrenmek için ise, başta hanımları olmak üzere çeşitli vasıta ve yollara başvuruyorlardı. Aslında Hz. Peygamber, peygamberliğinin ilk gününden itibaren dost-düşman, her kesimden birçok insanın gözetimi altındaydı. Nitekim, hastalandığından ötürü bir veya iki gece ibadet için kalkamayınca, her gece O'nu gözetlediği anlaşılan müşrik bir kadın gelip O'na: "Ey Muhammed! Bakıyorum şeytanın seni terk etmiş, artık gece

kalkmıyorsun!" demiş ve bunun üzerine Duha suresi nazil olmuştu.[135]

Sahabe de O'nu gözetliyordu ama, neyi, nasıl yaptığını öğrenmek ve uygulamak için...

Amcası Hz. Abbas (32/652), küçük bir çocuk olan oğlu Abdullah (68/687)'a görev vermişti; O'nun gece ibadetini öğrenip babasına anlatacaktı. Abdullah, Hz. Peygamber'in hanımlarından teyzesi Meymune (ö.61)'nin gününü gözetleyerek o gece onlara misafir oldu. Gerisini ondan dinleyelim: "Hz. Peygamber, o gece teyzem Meymune'deydi. Yatsı namazını kıldırdıktan sonra evine geldi. Dört rekat namaz kıldı, bir süre sohbet etti ve uyudu. Bir süre sonra kalkıp, "Yavrucak uyudu mu?" veya benzeri bir söz söyledi. (Hazırlığını yapıp) namaza durdu. Ben hiç uyumamıştım. Hemen kalkıp, O'nun sol tarafında, ben de namaza durdum. Beni alıp (bir rivayete göre kulağımdan tutup) sağ tarafına geçirdi. Beş rekat namaz kıldı. Sonra, iki rekat daha kılıp uzandı. Öyle ki, uyuyan kimsenin çıkardığı ses gibi, nefes alıp verişini duyuyordum. Sonra da kalkıp sabah namazı için camiye gitti."[136]

Abdullah b. Abbas'ın anlattıkları bunlardan ibarettir. Onun, beş vakit namazla bile mükellef olmayacak kadar küçük bir yaşta olmasına rağmen, gece boyunca hiç uyumadan Hz. Peygamber'le namaz kılması ve Hz. Peygamber'in buna engel olmayıp müsaade etmesi, hem çocuğu ibadetlere alıştırma, hem de gece ibadetinin, ibadet hayatının bir parçası olduğunu göstermesi bakımından, ayrı bir önem arzetmektedir.

Üç kişilik bir sahabe grubu da, Hz. Aişe (57/676)'ye gelerek, Hz. Peygamber'in ibadetini sormuşlardı. Bilgi aldıktan sonra da "günahları olmayan, olsa da affedilen bir insanın yaptığıyla yetinmek, günahkâr insanlar açısından zarar olur" düşüncesiyle, biri, gece hiç uyumamaya, diğeri, her gün oruç tutmaya, üçüncüsü de, hanımlarına yaklaşmamaya karar verdi. Rahmet Nebisi olayı

135 Vahidî, Esbabu'n-Nüzûl, 337.

136 Buharî, Teheccüd, 16, Teravîh, 1; Müslim, Müsafirîn, 125; Ebu Davut, Taharet, 79, Tatavvu, 26; Tirmizî, Mevakıt, 205, Fiten, 63; Neseî, Leyl, 36; Müsned, I, 120, II, 251.

duyunca onları çağırdı ve orta yolu gösterdi[137] ama, konumuz açısından önemli olan, sahabenin, O'nun ibadetini en ince teferruatına kadar öğrenme ve uygulamaya gösterdiği hassasiyete, güzel bir örnek teşkil etmesidir.

Zaten işin başından beri sahabe, gece ibadetine gerekli hassasiyeti gösteriyordu. Nitekim, Müzemmil sûresinin ilk ayetleriyle emredilen gece ibadeti, daha sonraki ayetlerle sınırlandırılıncaya veya ümmet hakkında farziyeti kaldırılıncaya kadar, sahabe tarafından her gece fecir doğana dek uygulanmış, onların da ayakları şişmişti. Neshedici veya hafifletici ayetler nazil olduktan sonra da Hz. Peygamber, onları dolaşmış ve Kur'ân okuma, dua etme, istiğfarda bulunma namaz kılma ve benzeri amellerle her evin, arı kovanı gibi hummalı bir faaliyet içinde olduğunu görmüştü. Hz. Peygamber'i çok sevindiren bu durum, hemen bütün sahabenin hayatı boyunca aynı tempoyla devam etmişti. Bunlardan birkaç örnek vermek istiyoruz:

Hz. Ebu Bekir (13/634): Geceleri etkileyici sesiyle okuduğu Kur'ân ayetleri birçok müşrik insanın İslâm'la müşerref olmasına neden olduğu için, azılı müşrikler tarafından duruma engel olundu ve Hz. Ebu Bekir, Habeşistan'a hicret etmek üzere Mekke'den ayrıldı. "Senin gibisi hicrete zorlanmaz!" deyip himayesine alan ve onu geri çeviren İbnu'd-Dağinne de müşriklerin baskısına dayanamayıp bir süre sonra himayeden vazgeçince, Hz. Ebu Bekir, ancak evinin ücra bir köşesinde ve sessiz bir şekilde ibadetine devam edebildi.

Medine'ye hicretten sonra, yine bir gün Hz. Peygamber, evlerin arasında dolaşırken, onun namazda çok sessiz bir şekilde, Hz. Ömer'in ise yüksek bir sesle Kur'ân okuduklarını gördü ve sabah olunca uygun bir zamanda niye böyle yaptıklarını sordu. Hz. Ebu Bekir'den "Münacatta bulunduğum (Allah)'a duyuruyorum Ya Resûlallah!" cevabını, Hz. Ömer'den ise "Henüz uykuya tam dalmayanları uyandırmak ve şeytanları kovmak istiyorum." şeklinde cevap aldı. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir'e, sesini biraz

137 Buharî, Nikah,1; Müslim, Nikah, 5; Neseî, Nikah, 4; Müsned, II, 158, III, 241.

yükseltmesini, Hz. Ömer'e de sesini biraz alçaltmasını emretti.[138]

Ve Hz. Ebu Bekir, son anlarının yaklaştığını hissedince, kendinden sonra halife olacak Hz. Ömer'i çağırarak şu vasiyette bulundu: "Ey Ömer, Allah'tan kork ve bil ki, Allah'ın gece yerine getirilmesi gereken hakları var, onları gündüz kabul etmez; gündüz yapılması gereken hakları var, onları da gece kabul etmez."[139]

Hz. Ömer (23/644): Hz. Ömer, çoğu gün uyuyacak zaman bulamadığı için, oturduğu yerde uyukladığı olurdu. "Hiç uyumaz mısınız?" diye soranlara da "Gündüz uyusam halkın işlerini göremem, gece uyusam Allah'tan gelecek payımdan mahrum kalırım" derdi.[140]

Hz. Osman (35/655): Üçüncü halife hemen her gün oruç tutar ve çok azı hariç, gece boyunca ibadet ederdi. İbn Sirin, onun şehid edildiği zamanki durumunu hanımına sorunca "Bu geceyi bütünüyle Kur'ân okuyarak geçirdi" cevabını almıştı.[141]

"Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabb'inin rahmetini uman gibi midir? De ki, "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Doğrusu ancak sağduyu sahipleri öğüt alır." (Zümer, 39/9) mealindeki ayetin onun hakkında nazil olması[142] gece ibadetine gösterdiği hassasiyetin, İlahî dille ifadesidir.

Selman-ı Farisî (35/655): Selman-ı Farisî, gece karanlığında namaz kılmaya başlar, yorulduğunda ise dille zikreder, yine yorulunca ağlar, bundan da yorulunca ayât ve azamet-i İlahiyyeyi tefekkür ederdi. Sonra kendi kendine "istirahat ettin, haydi kalk!" der ve namaza devam ederdi. Bir süre namaz kıldıktan

138 Tirmizî, Mevakît, 212; Ebu Davut, Tatavvu, 25.
139 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, I, 264.
140 a. g. e. II, 382.
141 a. g. e. I, 302.
142 Vahidî, Esbabu'n-Nüzûl, 276.

sonra "istirahat ettin, artık zikir yap!" der ve zikre başlardı. Böylece gecesini hep namaz, zikir ve tefekkürle geçirirdi.[143]

Bu tavırların sahibi olan Selman-ı Farisî ile Ebu'd-Derda, Hz. Peygamber tarafından, ünlü muâhât (kardeşleştirme) olayında, kardeş seçilmişlerdi. Bir gün, kardeşini ziyarete gider ama, evde bulamaz. Hanımı Ümmü'd-Derda'yı, üstü başı perişan, eski bir elbise içinde görünce:

– "Nedir bu halin?" diye sorar. Ümmü'd-Derda:

– "Kardeşinin dünyayla bir işi ve ilgisi yoktur, gündüz oruç tutar gece namaz kılar!" diye yakınır. O sırada evin beyi, Ebu'd-Derda, içeri girer. Kardeşi Selman'ı selamlayıp hal hatır sorduktan sonra, yemek hazırlayıp sofraya koyar. Selman:

– "Haydi beraber yiyelim" deyince, Ebu'd-Derda:

– "Ben oruçluyum"cevabını verir. O zaman Selman-ı Farisî:

– "(Vallahi bu orucu bozacaksın!). Ve sen yiyinceye kadar da ben yemeyeceğim," dedi. Ebu Cuheyfe diyor ki, Ebu'd- Derda da (orucunu bozup misafiriyle) yedi. Gece olunca Ebu'd- Derda gecenin evvelinde namaza kalkmak istedi. Selman,

– "Uyu!" deyip engel oldu. Ebu'd-Derda da uyudu. Sonra bir daha kalkmak istedi. Yine Selman,

– "Uyu!" diye engel oldu. Gecenin sonlarına doğru Selman,

– "Artık şimdi kalk!" dedi. (Kalktılar, abdest aldılar), namaz kıldılar. Namazdan sonra Selman Ebu'd-Derda'ya,

– "(Kardeşim!) Üzerinde muhakkak ki, Rabb'inin bir hakkı vardır; ama kendinin de böyle bir hakkı olduğu gibi, ailenin de bir hakkı vardır. (Hatta misafirinin de bir hakkı vardır). Dolayısıyla her hak sahibine hakkını vermelisin!" dedi.

Daha sonra Ebu'd-Derda, Hz. Peygamber'e gelip olanları anlatınca, Efendimiz,

143 Z. Kevserî, Altun Silsile, 47.

– “Selman doğrusunu söylemiştir” dedi.[144]

Hz. Zeyneb (ö.20): Hz. Peygamber, bir gün mescide girince iki sütun arasına çekilmiş bir ip gözüne çarptı. “Bu ip neyin nesidir?” sorusuna, “Zeyneb’in ipidir. Gece ayakta namaz kılmaktan yorulunca ona asılarak devam eder.” Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Hayır, böyle olmaz. Onu hemen çözün. Sizden biriniz zinde olduğu sürece namazını ayakta kılsın; yorulunca da oturarak devam etsin” dedi.[145]

Efendimiz’in, yorulunca bıraksın gitsin, demediği dikkat çekmektedir.

Abdullah b. Ömer (74/693): Abdullah’ın gördüğü rüya ve Hz. Peygamber tarafından yapılan yorumu, yukarıda geçmişti. Kölesi Salim’in şehadetiyle Abdullah b. Ömer, o rüyadan sonra gecenin az bir kısmı hariç hiç uyumazdı. O, yatsı namazını cemaatle kılmayı kaçıracak olsa, ya nefsine ceza olarak veya kaçırdığı cemaat sevabını karşılasın diye, gecenin geri kalanını ibadetle geçirirdi.[146]

Şeddad b. Evs: Yatağına uzanınca, saçta kavrulan dane gibi, sağa sola kıvranır dururdu. Çok geçmeden “Allah’ım! Cehennemin dehşeti beni uyutmuyor” deyip, namaza kalkardı.[147]

Havle bt. Tuveyt: Hz. Aişe anlatıyor: “Evimize bir kadın gelmişti. Kalktıktan sonra, Hz. Peygamber, kim olduğunu sordu. “Tanımıyor musunuz ya Resûlallah; bu Medine’nin en çok ibadet eden kadını olarak meşhurdur. Geceleri hiç uyumaz!” dedim. Resûlullah, “Yeter! Bütün bunları anlatmana gerek yok.” deyip şöyle devam etti: “Size düşen, gücünüzün yettiği kadarını yapmaktır. Yoksa, Allah hakkı için, siz usanmadıkça Allah usanmaz!” Zaten O’nun en çok sevdiği ibadet, az bile olsa devamlı olanıydı.”[148]

144 Buharî, Savm, 51.
145 Buharî, Teheccüd, 18; Müslim, Müsafirîn, 219; Ebu Davut, Tatavvu, 18; Neseî, Kıyamu’l-Leyl, 17; İbn Mace, İkame, 184; Müsned, III, 101, 184.
146 Ebu Nuaym, Hilye, I, 304.
147 a.g.e. I, 264.
148 Buharî, İman, 32, Teheccüd, 18; Neseî, İman, 29, Kıyamu’l- Leyl, 17; İbn Mace, Zühd, 28; Müsned, VI, 51.

Geceleri hiç uyumamak, fıtratı zorlamak ve yenilgiyi, daha işin başındayken kabullenmek demekti. Hz. Peygamber bunun yanlışlığını ortaya koydu ama, insan gücünü aşmayan gece ibadetine devam edilmesi gerektiğini de, veciz bir şekilde ifade etti.

İbn Mesud (32/652): Uzun bir süre, namaz ve benzeri ibadetlerle geceyi ihya ettikten sonra, seher vaktinde ellerini kaldırır ve şöyle dua ederdi: "Allah'ım! Beni davet ettin, icabet ettim. Bana emrettin, yerine getirdim. Şu an seher vaktidir. Beni affet!" Neden seher vaktine işaret ettiği sorulunca, şu cevabı verirdi: "Çünkü Hz. Yakub da çocuklarına, 'sonra size istiğfarda bulunacağım' (Yûsuf, 12/98) deyip isteklerini seher vaktine ertelemişti."[149]

Bilâl-i Habeşî (ö.20): Gerek kendi başına, gerekse aile fertleriyle, geceyi ihya ettikten sonra, ezan okumak üzere camiye giderken, şu mısraları yüksek sesle söylüyordu:

"Ey uykuda olanlar uyanın! Fecir aydınlığı, karanlığı boğdu. Ey uykuda olan uykunu terk et. Çünkü gece hızlıca yok olmaya gidiyor. Ey uykusu kendisini kuşatmış kişi, sen uyuyorsun ama Rabb'in hiç uyumuyor. Rabb'in seni, divanına davet ediyor. Sen de O'ndan mağfiret dile. Efendimiz olan Mustafa'ya salât olsun. Bizi hidayete götüren Ahmed'imizdir, O'na selam olsun."[150]

B. SELEF-İ SALİHÎNİN GECE İBADETİNE YAKLAŞIMI

İslâm tarihi boyunca bir zümre, âdetâ akla durgunluk verecek, engin ibadet örnekleri ortaya koymuştur. Sadece tasavvuf ehli değil, hem halktan hem de elit tabaka denilen ve değişik ilim dallarıyla uğraşan şahıslardan birçok kimseyi, bunlar arasında görmek mümkündür. Halife ve padişahlara varıncaya kadar, idarî görev yapan kimselerden de bu âbidler ordusuna katılanlar, azımsanmayacak bir yekün oluştururlar.

Bazı kimseler, bu şahısların, İslâm'ın herkes tarafından yaşanabilir *orta yol* olma vasfını zedelediklerini ileri sürerken, diğer

---

149 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, I,405.
150 İ.Hakkı, Marifetname, 313.

bazıları da bu iddianın doğru olmadığını, Hz. Peygamber ve ashabının hayatından örnekler vererek, açıklamaya çalışmışlardır.[151]

Yapılan ibadetler içinde, geceyi ihya ve oruç şüphesiz başta gelir. "Gece kaim gündüz saim" türü tabirler, bu gerçeğin veciz şekilde dile getirilişidir.

Tabakât (biyografi) kitapları, ömürlerinin büyük bir kısmını, gece hiç uyumadan geçiren, dolayısıyla yatsı abdestiyle sabah namazını kılan kimselerden söz ederler. Mesela şu isimler bunlardandır: Said b. Müseyyeb (90/709), Safvan b. Süleym, Fudayl b. İyad (185/801), Vüheyb b. el-Verd (153/770), Vehb b. Münebbih (114/732), Tavus b. Münebbih, Rebi b. Haysem (67/686), Hakem b. Uyeyne, Ebu Süleyman ed-Daranî (215/830), Ali b. Bekkar, Ebu Ubeydillah el-Havvas, Malik b. Dinar (131/748), Süleyman et-Teymî, Yezid b. Rekkaş (120/737), İmam-ı Azam (150/767) vb.[152]

Bu âbidler ordusunun temel özelliklerinden biri, gösterişten kaçınmak olduğu için, çoklarının gece ibadetine muttali olunamamıştır. Çünkü nafile ibadetlerde gizlilik önde gelir.[153] Kimisi gece boyunca ibadet ettiği halde, sabaha yakın saatlerde sesini yükseltir, yeni kalkmış havasını verirdi;[154] kimisi de uykusuzluk ve gözyaşının izlerini silmek için gündüz gözlerine sürme çekerdi.[155] Adamın biri, Temim-i Dari'ye (40/660) "Gece ne şekilde namaz kılıyorsun?" diye sorunca Temim-i Dari kızmış ve "Allah'a yemin ederim, gece karanlığında gizli kıldığım iki rekat namazı, başkalarına anlatılan bütün gecenin ihyasına tercih ederim" cevabını vermişti.[156]

Bu zümrenin gece ibadetine ait söz ve hallerinden birkaç örnek vermek istiyoruz. Ayrıca bu bölümün dışında yeri geldikçe

151 Abdulfettah Ebu Gudde'nin tahkikiyle yayınlanan, İmam Leknevî' nin İkametu'l-Hücce ala Enne'l-İksare fi't-Taabbüdi Leyse bi Bid'a adlı eseri, böyle bir iddiaya cevap olarak yazılmıştır. Kahire, 1410.

152 Mekkî, Kûtu'l -Kulûp, I, 37.

153 bk. Müslim, Müsafirîn, 29; İbn Mace, Salât, 186.

154 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, III, 292.

155 Ebu Nuaym, Hilye, V, 41, a.g. III, 112.

156 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, I, 739.

ve münasebet düştükçe selef-i salihînin söz ve hallerinden örnekler vermeye gayret edeceğiz.

Veyse'l-Karanî (37/657): Veyse'l-Karanî, akşam olunca, bazan "Bu gece rükû gecesidir." deyip sabaha kadar rükûyla ibadet ederdi; bazan da "bu gece secde gecesidir" deyip sabaha kadar secde ile ibadet ederdi.[157]

Hasan-ı Basrî (110/728): "Gece ibadetiyle, Allah yolunda mal harcamaktan daha zor ve değerli bir şey bilmiyoruz."[158]

Muhammed İkbal (ö.1938): "Allah'a hamd ederim ki, onbeş yirmi sene İngiltere'nin o loş, karanlık, isli ve pis havası altında kalmama rağmen teheccüdümü terk etmedim."

Rebi b. Heysem (67/737): Rebi'nin annesi "Yavrum! Sen hiç uyumaz mısın?" deyince, "Anneciğim, gece belâlarından korkan kimsenin uyumaması gerekir" cevabını verirdi.[159]

Sabit el-Bünanî (127/737): Şeyban b. Cisr, babasından şu olayı nakledifyor: Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim, Humeyd et-Tevil ile beraber Sabit el-Bünanî'yi ikimiz mezarına indirdik. Cesedin üzerinde kerpiçleri düzeltirken bir kerpiç düşüverdi. Bir baktım ki, Sabit namaz kılıyor. Yanımdaki arkadaş susmam için işaret etti. Daha sonra kızına gidip babasının hayatta nelerle meşgul olduğunu sorduk. "Niye soruyorsunuz?" deyince, gördüklerimizi anlattık. Kızı, "Babam, elli yıl boyunca geceyi ihya eder ve seher vaktinde ellerini kaldırarak, "Allah'ım, eğer kabirde birilerine namaz kılmayı nasip edeceksen, bana da nasip et!" diye dua ederdi", cevabını verdi. "Gece ibadetinden daha zevkli bir şey bilmiyorum!" sözü de ona aittir.[160]

Mansur b. Mu'temir: Mansur'un bayan bir komşusu bekar kızıyla beraber kalıyorlardı. Gece hava kararınca anne kız birlikte, uyumak için dama çıkar sabaha yakın, alaca karanlıkta aşağı inerlerdi. Dolayısıyla kız, karanlıkta tam seçemediği için, komşunun

157 Ebu Nuaym, Hilye, II, 87; Şa'ranî, Tenbihu'l-Muğterrin, 115.
158 İbn Harrat, es-Salat ve't-Teheccüd, 298.
159 a.e. II, 114.
160 a.g. II, 319; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, III, 263.

damında bir direk görürdü. Mansur ölünce kız, "Anneciğim, komşumuzun damındaki direğe ne oldu!" diye sordu. Anne, "Kızım o direk değildi, evin reisi olan Mu'temir idi, vefat etti!" cevabını verdi. Her gece sabahlara kadar ayakta durup ibadet ettiği için kızcağız, onu direk sanmıştı.

Zaide anlatıyor: "Mansur b. Mu'temir, ömrünün altmış senesinin gündüzünü oruç, gecesini ibadetle geçirdi. Gözyaşları hiç durmazdı. Annesi ona,"Yavrum, sen adam mı öldürdün ki, bu kadar ağlıyorsun?" deyince, "Nefsin bana yaptıklarını ben bilirim!" der, devam ederdi. Sabah olunca gözüne sürme çeker, başına yağ ve koku sürer, saçlarını iki tarafa tarar, halkın arasına öyle çıkardı.[161]

Fudayl b. İyaz (185/810): Fudayl, mescidine bir hasır serer ve namaza dururdu. Yorulunca hasırın üzerine uzanır uyurdu. Hasırın sertliğinden ötürü, az sonra uyanır, ibadete devam ederdi. Yorulunca yine hasıra uzanırdı.. Bu şekilde, ibadet edip dinlenerek, sabahlardı.[162]

Fatıma bt. M. b. Münkedir: Bu âbide, gündüzlerini oruçlu geçirirdi. Gece olunca, içler parçalayan bir iniltiyle, "Gece sakinleşti, karanlığa karıştı, her sevgili sevdiğine sığındı, ben de Seninleyim, beni ateşten koruyacağını umuyorum," derdi.[163]

Ucrede: Gece olunca Ucrede, güzel elbiselerini giyer, başını örter ve namazgâhına geçer, seher vaktine kadar namaz kılardı. Sonra da fecir doğuncaya kadar istiğfar ederdi.[164]

Habibe: O da yatsı namazını kıldıktan sonra, hazırlığını yapar, namazgâha geçer ve ellerini kaldırarak "Allah'ım, yıldızlar parlamaya başladı, gözler uykuya daldı, padişahlar kapılarını sürmeledi, senin kapın ise ardına kadar açık bulunuyor; herkes sevdiğiyle başbaşa kaldı ve işte ben, huzurundayım!" şeklinde dua ederdi.[165]

---

161 a.g. V, 40; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, III, 112; Şa'ranî, Tenbihu'l-Muğterrin, 114.
162 a.g. II, 238.
163 a.g. II, 202.
164 a.g. IV, 31.
165 a.g. IV, 32.

Riyah'ın Hanımı: Riyah anlatıyor: "Bana çok değerli bir kadından sözedildi. Ben de talip olup onunla evlendim. Her gece, yatsı namazını kıldıktan sonra süslenir, koku sürünür, güzel elbiselerini giyer ve karşıma gelerek, "Bana ihtiyacın var mı?" derdi. Evet dersem, gelir koynuma girerdi, yok dersem, o elbiselerini çıkarır, namazlıklarını giyer ve sabahlayıncaya kadar ibadetle uğraşırdı. İşte bu kadın beni fethetti."[166]

Sılat b. Eşim: Gecesini, mezarlıkta ibadet ederek geçirirdi. Bazen gençler ona uğrar, takılırlardı. Onlara, "Söyleyin bakalım, uzun bir sefere çıkan bir kafilenin, gündüz yolları kesilse (dünya meşgaleleri onlara engel olsa), onlar da gecelerini uyku ile geçirseler, ne zaman varacakları yere ulaşırlar?" der, veciz bir şekilde gece ibadetinin gerekliliğine işaret ederdi.[167]

Said b. Cübeyr (95/713): Geceleri öyle ağlardı ki, sonunda gözlerini kaybetti. Gece namaza durunca çok Kur'ân okuduğu için, direk zannedilirdi.[168]

Amr b. Abdillah (124/741): Ebu İshak, yaz gecelerini tamamıyla ibadetle geçirirdi; kışın ise, gecenin ilk ve son saatlerinde kalkar, arada bir süre dinlenirdi.[169]

Süfyan-ı Sevrî (161/777): Abdurrahman b. Mehdi, "Süfyan'dan daha yufka yürekli kimseyi görmedim." der ve sözlerine şöyle devam eder: "Onu, birçok gece gözetledim. Sadece ilk saatlerde, az bir süre uyuduğuna şahid oldum. Sonra irkilerek, korku içinde kalkar ve "Cehennem, cehennem... Cehennem endişesi beni uykudan, dünya zevklerinden alıkoyuyor!" der, abdestini alır sonra, "Allah'ım, söylemeye gerek yok, Sen ihtiyacımı gayet iyi bilirsin! Sadece beni cehennemden korumanı diliyorum." şeklinde dua ederdi.[170] Ebu Yezid de "Süfyan-ı Sevrî, gündüz olduğunda,

166 a.g. IV, 44.
167 a.g. III, 216.
168 a.g. III, 77.
169 a.g. III, 105.
170 a.g. III, 149.

gece namazında ayaklarına biriken kanın geri dönmesi için, başını yere koyup ayaklarını duvara yaslardı” der.[171]

Seriyü’s-Sakatî (257/870): “Manevî fayda ve hazların gece indiğini gördüm” diyen Seriyü’s-Sakatî, gece olunca ibadete koyulur, takatsız düşünce de inleme ve ağlamaya başlardı.[172]

Ümmü’d-Derda: Yunus b. Meysere, “Ümmü’d- Derda’ya uğradığımızda, yanına gelen bazı kadınlarla sabahlara kadar ibadet ettikleri için, ayaklarının şiştiğini gördük” der.[173]

Cevhere: Cevhere, rüyasında (cennette) kurulu bir çadır görmüş ve kime ait olacağını sormuştu. “Kur’ân’la sabahlayanlara” cevabını alınca, o günden sonra geceleri uyumadı.[174]

Rabiatu’l- Adeviyye (185/804): Rabia gecenin büyük bir kısmını ibadetle geçirirdi. Gün ağarırken şafak gökyüzünü altın rengine boyayana kadar, ibadet ettiği köşede hafif bir uykuya dalardı. Korkuyla uyandığında, “Ey gönül daha ne kadar uyuyacaksın ve ne zaman uyanacaksın? Yakında öyle bir uyuyacaksın ki, İsrafil sûra üfleyene kadar uyanamayacaksın” derdi.[175]

Süfyan-ı Sevrî anlatıyor: “Rabia’yı ziyarete gitmiştim. Ben bir köşede şafak sökünceye kadar ibadet ederken onun da bir başka köşede sabaha kadar ibadetle uğraştığına şahit oldum. “Bütün geceyi ibadetle geçirmemizi lutfeden Allah’a, bunun şükrünü nasıl eda edeceğiz?” dedim, “Yarın oruç tutarak” cevabını verdi.[176]

Rabia geceleri, tepeye çıkıp şöyle dua ederdi: “Rabbim! Yıldızlar parlıyor. İnsanların gözleri kapalı, sultanlar kapılarını sürmeledi, her aşık sevgilisiyle başbaşa kaldı. İşte ben de huzurundayım.” Sonra namaza başlar, seher vakti girince yine ellerini kaldırır ve şöyle derdi: “İlahî, gece geçti, gün ağardı. İbadetlerimi kabul edip etmediğini bilmeyi nasıl isterdim! Bana teselli ver, çünkü Sen’den başka kimse bana teselli veremez. Bana hayat

171 İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve’t- Ta’dil, I, 95.
172 Ebu Nuaym, Hilye, II, 375.
173 a.g. IV, 296.
174 a.g. II, 521.
175 İbn Hallikan, Vefayat, I, 34.
176 Attar, Tezkire, 233.

verdin, beni rızıklandırdın, kapından kovsan da Sen'den vazgeçmem, kalbimde sadece Sen'in aşkını taşıyorum."[177]

Lokman Hekim: Oğluna yaptığı vasiyetler arasında şu da vardı: "Yavrum, horoz senden akıllı olmasın. Çünkü horoz hiç şaşmadan her seher vakti öter, oysa sen, o saatlerde uyuyorsun."[178]

Atebetu'l-Gulam: Tevbe edip eski hayatını terkedince gece gündüz yoğun bir şekilde ibadet etmeye başladı. Bazen yemeiçmeye bile vakit bulamıyordu. Annesi, şefkat duygularıyla, "kendine biraz acısan..!" deyince, şu cevabı verirdi: "Bırak anneciğim, sonsuz bir hayat için kısa ömürde yorulayım!"[179]

Kasım el-Cuî: "Din verâ'dan ibarettir. En faziletli ibadet, gece kalkmak için çekilen çile ve yapılan ibadettir. Cennetin en selametli yolu ise kalp selametidir."[180]

Şumeyt b. Aclan: "Allah mü'minin kuvvetini kaslarına değil kalbine yerleştirmiştir. Bakmaz mısınız yaşlı adam güçsüz görünmesine rağmen gece ibadet eder, gündüz de oruç tutar. Halbuki, gençler bunu yapamıyorlar."[181]

C. DÖRT MEZHEP İMAMININ TAVRI

Son olarak mezhep imamlarımızın gece ibadetlerinden ve geceyi nasıl ihya ettiklerinden söz etmek istiyoruz.

Ebu Hanife (150/767): Fıkıh, ibadet, verâ ve cömertliği bir arada başarıyla yürüten nadide şahsiyet Ebu Hanife, istememesine rağmen, gece ibadetiyle de meşhur olanlardandı. Gece çok uzun süre ayakta kalarak namaz kıldığı için direk adı verilmişti. Kırk beş sene boyunca yatsı abdestiyle sabah namazını kıldığı aktarılmaktadır. Bu uygulamaya, yolda giderken, bir şahsın yanındakine, "işte şu giden, yatsı abdestiyle sabah namazı kılan Ebu Hanife'dir!" demesi üzerine başladığı da rivayetler arasındadır. Bazen sabahlara kadar ağlayarak bir ayeti tekrar ederdi.

177 Gazalî, İhya, IV, 353.
178 Gazalî, Eyyuha'l- Veled, 112.
179 A.Şa'ranî, Tenbihu'l- Muğterrin, 115.
180 Nevevî, Büstanu'l- Arifin, 34.
181 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, II, 341.

İmam-ı Azam'ın cariyesi bize şu bilgiyi de vermektedir: "Ebu Hanife'yi tanıdığım günden beri, gece yastığa başını koyup uyuduğuna şahit olmadım. Yaz aylarında öğle ile ikindi namazları arasında, kış aylarında ise, mescidinde ve sadece gecenin ilk saatlerinde uyurdu."[182]

Malik b. Enes (179/785): İhlas, sabır ve takvasıyla meşhur olan İmam Malik, ilmin çok rivayetle değil, Allah'ın kalbe attığı nurla elde edildiğini ve ancak bu nurla iyi ve kötünün tefrik edilebileceğini söylerdi.[183] Geceleri çok Kur'ân okur, bazan da bir ayete takılır sabaha kadar tekrar ederdi.

Eşheb b. Abdilaziz anlatıyor: "Bir gün halk uyuduktan sonra dışarı çıktım. Malik b. Enes'in evinin önünden geçerken, namaza durduğunu gördüm. Fatihayı bitirdikten sonra Tekasür suresini zamm-ı sure olarak okumaya başladı. "O gün nimetlerden sorulacaksınız" ayetine gelince uzun uzun ağlamaya başladı. Tekrarlıyor ve ağlıyordu. Öyle katıla katıla ağlıyordu ki, yerine getirmek için çıktığım ihtiyacıma gidemedim. Ben de onu dinledim. Bu durum sabaha kadar sürdü. Fecir yaklaşınca rükûa gidip namazını tamamladı. Ben de eve gidip abdestimi aldım ve sabah namazı için camiye gittim.

Gün ağardıktan sonra etrafına bir ilim halkası oluştu. Yaklaşıp yüzüne baktım, nur saçıyordu. O zaman "Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü nurlu olur" hadisini hatırladım.[184]

İmam Şafiî (204/819): Gecesini en iyi şekilde değerlendiren şahsiyetlerden biri de İmam Şafiî'dir. Hayatından söz eden hemen bütün tabakât kitapları, onun geceyi üçe böldüğünü, ilk saatlerinde kitap te'lif ettiğini, diğer üçte birinde namaz kıldığını ve son saatlerinde de dinlendiğini, ittifak halinde kaydederler.

Kerabisî, bazen İmam Şafiî'nin yanında gecelediğini söyledikten sonra şöyle devam diyor: "Gecenin üçte biri kadarını namazla geçirirdi. Elli rekat namaz kılardı, bazen bunu yüze

182 Zehebî, el-İber, I, 214; Zehebî, Menakıbu İmam Ebî Hanife, 21; Münavî, el-Kevakip, I,175.
183 Münavî, a.g.e., I, 158.
184 İbn Harrat, es-Selat ve't- Teheccüd, 278.

tamamladığı da olurdu. Kur'ân okurken bir azap ayeti geçecek olsa, Allah'a sığınırdı. Rahmet ayetleri geçince de Allah'tan rahmet dilenirdi. Ramazan ayında Kur'ân okumayı artırır ve altmış hatim yapardı."[185]

Ahmed b. Hanbel (241/855): İmam Şafiî onun şu sekiz konuda devrinin imamı olduğunu bildirmektedir: Hadis, fıkıh ve gramer bilgisinde, Kur'ân ve sünnete uymada, fakr, zühd ve verâda.[186] Nitekim, Zühd devri klasikleri arasında sayılan Kitabu'z-Zühd onundur.

Ebu Bekir el-Mervezî, "Ebu Abdillah'la beraber dört ay askerlik yaptım, ne gece kıyamını ne de gündüz okuyuşunu terk etmedi" der. Ebu İsmet el-Beyhakî ise, şunları anlatıyor: "Bir gece Ahmed b. Hanbel'e misafir oldum. Yanıma bir miktar su koydu. Sabahleyin suyu kullanmadığımı görünce, hayret içinde,"Sübhanallah! İlim tahsil eden kimse, nasıl virdsiz olabiliyor!" dedi.[187]

D. TARİKATLARDA GECE İBADETİ

Tarikatlar Hz. Peygamber ve ashabının yaptığı bazı ibadet ve uygulamaları sistemleştirmekle de temayüz etmişlerdir. O dönemde nüve şeklinde var olan bazı hususlar, formüle edilmiş, sistemleştirilmiştir. Zikir başta olmak üzere seyr u sülûk boyunca ve daha sonra uygulanan birçok manevî eğitim metodu ve unsuru bunlara örnektir.

Gece ibadetine, tabir yerinde ise, zirve seviyede yer veren tasavvuf ehli olmuştur. Ancak tarikatlarda şeyhlerin müridlerine tavsiye ve talim ettikleri, altını çizerek söylüyoruz, tarikata has farklılıklar taşıyan ve *sistemli* bir gece ibadetinin *teferruat kısmını* tesbit edemedik. Ulaşabildiğimiz, evrad ve âdâp kitaplarında, gece ibadetine dair tavsiyeler olmakla beraber, sistemli ve az çok o tarikata göre farklılık arz edebilecek bir gece ibadetinin teferruatından söz edilmediği göze çarpmaktadır. Mesela, Nakşî,

185 İbn Teğerrî, en-Nücumü'z- Zahire, II, 176; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, II, 255.
186 Ebu Ya'la, Tabakatu'l- Henabile, I, 5.
187 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, II, 239.

Kadirî, Şazelî veya Rifaî tarikatına mensup bir müridin "bizim tarikata göre gece şu saatte kalkılması, sırasıyla şu işlerin yapılması, şu kadar teheccüd namazı kılınması, arkasından şunların yapılması gerekir veya daha uygundur" diyebilecek netlikte bir bilgiye ulaşamadık.

Eğer bu tesbitimiz doğru ise, kanaatimize göre bunun sebebi şu olmalıdır:

Gece ibadeti, çalışmamızda nisbeten de olsa ortaya koyduğumuz gibi, ayet hadis ve sahabe tatbikatında etraflı bir şekilde işlenmiş ve uygulanmıştır. Biraz daha ileri giderek, diğer farz, vacip ve sünnet ibadetler gibi sistemleştirilmiştir, diyebiliriz. Dolayısıyla, tarikatların sistemleştirme adına buna ekleyecekleri bir şey olmadığı için, mürşidler, müridlerine ayet, hadis ve tatbikatları aktarmak ve bu konuda teşvik etmekle yetinmişlerdir. Bu nokta ayrıca gece ibadetinin dindeki yer ve önemine de işaret etmektedir.

Ayrıca, tarikatların özelliklerinden biri olan mürşidin müridle vicahî görüşüp durumuna göre dersler, virdler vermesi de buna eklenmelidir. Yani her salik şeyhinin verdiği ölçülerde, diğer virdler gibi, gece ibadetini de tatbik etmektedir, denilebilir.

Bununla birlikte, bazı tarikatlardaki uygulamalarla ilgili şu bilgileri de vermeden geçmek istemiyoruz.

Ahmed er-Rifaî (578/1183) müridlerine şu tavsiyede bulunurdu: "Yavrularım! Size gecenin son üçte birinde uyanmayı tavsiye ederim, bunu kaçırmayın. Çünkü her gecenin bu vaktinde gökten, dağıtılmak üzere, manevî hediyeler iner. Bu hediyelerde kalpleri ihya eden şeyler bulunmaktadır. O saatlerde uyanık olanlara dağıtılır. Uyuyanlar ise mahrum kalır."[188]

Başka bir tavsiyesinde ise, 12 rekat teheccüd kılınmasını, en azının ise dört rekat olduğunu belirtmiştir.[189] Ahmed er-Rifaî'nin cuma gecesine ait virdi ise şöyle idi: Kur'ân'dan bir defa

---

188 Şa'ranî, el-Enavaru'l- Kudsiyye, I, 81.
189 Rifaî, el-Maarifu'l- Muhammediyye, 124.

Yasin sûresi, yedi defa A'la sûresi; yüz defa el-Esmau'l-Hüsna, bin defa tevhid kelimesi 225 defada da şu dua: Allah'ı tesbih ederim, O'na hamd ederim. O'ndan başka ilah yoktur. O en büyüktür. Yüce ve azamet sahibi olan Allah'ın verdiğinin dışında veya O'na dayanılmadan hiçbir güç ve kuvvet yoktur.[190]

Nakşîlerin bazı kollarında teheccüd namazı altı rekat kılınırken[191] bazılarında onbir rekat olarak kılınmakta ve şöyle uygulanmaktadır: İlk sekiz rekâtta zamm-ı sûre olarak Yasin sûresi (sekize bölünerek) bitirilir. Dokuzuncu rekâtta A'la sûresi, onuncu rekâtta Kafirûn sûresi, onbirinci rekâtta ise İhlas, Felak ve Nas sûreleri okunur. Namazdan sonra üç defa, sübhane Rabbiye'l-kuddûs duası, Al-i İmran sûresinin son on ayeti, 70 istiğfar, 100 salâvat ve 100 İhlas okunur.[192]

Akşemseddin (863/1459)'in evradı ise şöyle verilmektedir: Teheccüd namazı oniki rekat; Kur'ân'dan vird, Elif Lam Mim (secde), Yasin, Duhan, Ha Mim, Fetih, Vakıa, Tebareke, Amme sûreleri; Zikir, Lailaheillallah; Tefekkür fi acaibi'l-kudre ve münacat.[193]

Diğer şeyh ve mürşitlerin de benzeri evradı bulunmaktadır.

190 a.g. 94.
191 O. B. Erzurumî, Gülzar-ı Saminî (Sohbetler), II, 465.
192 S. S. Arvasî, Mineh, 13.
193 Harirîzade M. Kemaleddin, Tıbyan, II, 174; H.K. Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdaî, 230.

GECE İBADETİNİN KAPSAMI

Gece ibadeti denilince akla teheccüd namazı gelmektedir. Kur'ân'da "Gece teheccüd kıl!" (İsra, 17/79) şeklinde bir emrin zikredilmiş olması, böyle düşünmenin başta gelen sebebi olmalıdır. Ancak, namazın dışında, Kur'ân okuma, dua ve istiğfarda bulunma, gözyaşı dökme, ilim tahsil etme ve Allah'ın ayetlerini tefekkür gibi, değişik faaliyetler de gece ameli kapsamında düşünülebilir. Nitekim "Gecenin bir kısmında, onunla (Kur'ân), Sana mahsus bir namaz kılmak üzere kalk" (İsra, 17/79) ayetindeki zamirin Kur'ân'a raci olmasından ötürü, teheccüdde namaz kılmanın değil, Kur'ân okumanın önde geldiğini söyleyenler de olmuştur.[194]

Değişik yönleriyle dua, istiğfar ve tazarrunun, dolayısıyla da gözyaşının da bu faaliyetler arasında olduğu, açıkça veya işareten ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır.

Bundan yola çıkarak biz de, gece ibadetini namaz kılma veya Kur'ân okumayla sınırlı tutmayıp, girişte de değindiğimiz gibi, kurbiyet sayılabilecek faaliyetleri birkaç başlık altında ele almayı uygun gördük.

A. HER MÜSLÜMAN VİRD SAHİBİDİR

Fıtrat dini İslâm, geniş anlamıyla, yaratılanların Yaratan karşısında takındıkları tavırdır. Kur'ân bu tavra tesbih, hamd ve secde gibi isimler vermektedir. (Ra'd, 13/13, İsra, 17/44, Nur, 24/41)

194 Zemahşerî, Keşşaf, II, 462; İbn Kesir, Tefsir, III, 54; Kurtubî, Tefsir, X, 308. bk. Hüseyin Atay, Kur'ân'a Göre Araştırmalar I, 71-75.

Verilenler, genel kavram olan duanın çeşitleri sayılırlar. Hatta İslâm'ın günde beş ayrı vakitte icrasını emrettiği namaz ibadetini karşılamak üzere Kur'ân ve Hadiste kullanılan salât tabirinin esas anlamı da duadır. Takdis, secde, tekbir, hamd ve şükür kavramlarında da yaklaşık mânâlar bulunmaktadır.[195] Kısacası, Hz. Peygamber'in ifadesiyle ibadetin özü duadır.[196]

Belirli bir vakte bağlı olmayan en ideal dua şekli ise, *zikirdir*. Kur'ân'ın üzerinde ısrarla durduğu konulardan biri olan zikir, müştaklarıyla birlikte 256 yerde geçmektedir. Kur'ân'da genellikle lûgat anlamlarına uygun bir şekilde Allah'ı anmak, O'nu daima hatırlayıp hiç unutmamak mânâlarına kullanıldığı gibi, namaz (Ankebut, 29/45, Cuma, 62/9) ve Kur'ân (Hicr, 15/9) gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Üç sûrede zikr-i kesir emri vardır. (Al-i İmran, 3/41; Ahzab, 33/41-42; Cuma, 62/10) Bir ayette mü'minlerin ayakta, oturarak ve yanları üzere yatmışken Allah'ı zikrettiği belirtilmektedir. (Al-i İmran, 3/191) Bir ayette "içinden yalvararak ve korkarak, aşikâre olmayan hafif bir sesle Rabb'ini an da, gafillerden olma" (A'raf, 7/205) lafızlarıyla anlatılan zikrin, gafletin zıddı olduğu "Unuttuğunda hemen Rabb'ini an" (Kehf, 18/24) ayetiyle teyid edilmektedir. Bir ayette "Dünya malı ve çoluk çocuğun, insanı Allah'ın zikrinden alıkoymaması" (Münafikûn, 63/9) emredilirken, bir başka ayette ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişiler rical olarak tavsif edilmektedir. (Nûr, 24/37) Bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikr-i ilahî ile itminana ulaşabileceği vurgulanırken, (Ra'd, 13/28) diğer yandan "Hakk'ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle ibtila edileceğine" (Taha, 20/124) dikkat çekilmektedir.

Dikkat edilirse Kur'ân, sadece zikir için bir sınır koymayıp *çok* kelimesini kullanmaktadır. Diğer bütün ibadetler bir yönüyle sınırlandırıldığı halde, zikir için zaman, mekân ve pozisyon ayırımı yapılmadan âdetâ sonsuzlaştırılmıştır. Öyle olması gayet

---

195 Cürcanî, Ta'rifat, tesbih md.; Tahanevî, Keşşafu Istılahati'l-Fünûn aynı md.
196 Tirmizî, Daavat, 1.

tabiidir, çünkü perdelerin bütününü kaldırarak Sonsuz'la irtibat kurmanın en ideal şekli zikirdir.

Zikrin özelliklerinden biri de, ona zikirle mukabele edilmiş olmasıdır. Allah Teâlâ "Beni zikrediniz ki, ben de sizi zikredeyim" (el-Bakara, 2/152) buyurmuştur.

Zikrin fazileti hadislerde de dile getirilmiştir. Hz. Peygamber, bir hadiste Rabbini zikredenle etmeyeni diri ile ölüye benzetir.[197] Diğer bazı hadislerde ise, şöyle buyurur: "Size amellerinizin en hayırlısını söyleyeyim mi? Allah'ı zikretmek."[198] "Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar."[199] "Yeryüzünde Allah Allah... denildikçe kıyamet kopmayacaktır."[200] (Sanki dünya zikir sayesinde ayakta durmaktadır) "Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman orada yiyiniz, içiniz, yararlanınız." Cennet bahçeleri nedir? sorusuna: "Zikir meclisleri" diye cevap vermiştir.[201]

İşte bu kadar üzerinde durulan ve mü'minin manevî eğitimi için devam etmesi gereken *zikir,* lafızları ve bunların tertip, edilmiş şekli evrad veya hizip diye adlandırılır.

Evrad, sözlükte gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere gibi mânâlara gelen vird kelimesinin çoğuludur.[202]

Kûtu'l-Kulûb sahibi, vird hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Vird, gece ve gündüzden kula uğrayan ve kulun Allah'a yakınlığı sağlayıcı bir faaliyet için ayırmış olduğu belli zaman dilimlerinin adıdır. Ahirette karşısına çıkması için bu vakitte güzel ameller işler. Bu ameller ya farzdır ya da nafiledir. Gece veya gündüzün bir vaktinde bunları yapmayı itiyat haline getirince bu onun virdi olmuş olur. Virdin en kolayı kılınan dört rekâtlık bir namaz, veya okunan birkaç sayfa Kur'ân ya da iyilik ve takvada birine el

197 Buharî, Daavat, 67.
198 Tirmizî, Daavat, 6.
199 Müslim, Zikir, 8.
200 Müslim, İman, 66.
201 Tirmizî, Daavat, 82; Müsned, III, 150.
202 Asım Efendi, Kamus Tercemesi, II, 52.

uzatıp yardım etmek ve benzeri amellerdir. Dolayısıyla, belirlenip devam edilen amele vird denir. Bazıları Kur'ân hizplerinden kendilerine vird edinirken bazıları belli sayıda namaz kılmayı vird edinir. Bir kısmı da gece ve gündüzü dilimlere ayırarak bazı dilimlerini Kur'ân okuma, namaz kılma ve tefekkürle geçirirler. Onların da virdi bu olmuş olur. Gerekli aşamaları geçen arifler ise, zaman sınırlamasına gitmeden, bütün vakitlerini bir vird yaparak, sürekli Rab'leriyle beraber olacak bir atmosfer içinde bulunmaya gayret ederler."[203]

Genel olarak, her gün okunması itiyad haline getirilen Kur'ân'dan bir miktar ve Hz. Peygamber'den gelen me'sür dualarla, salât ve selama vird denmekle birlikte, gece kılınan namaza da *vird* denilmiştir. Nitekim "gece kılmayı âdet edindiği virdine kalkamayıp kaçıran kimse, gündüz zevalden önce kılarsa aynı sevabı alır"[204] müjdesini bizzat Hz. Peygamber vermiştir. Ayrıca vird, nafile namaz kılma, Kur'ân okuma ve dua etmenin yanı sıra, tefekkür ve ağlama anlamında da kullanılmıştır. Cüneyd-i Bağdadî'nin ağlama ve namaz da dahil olmak üzere geceye ait bir virdinin olduğu, bize aktarılan bilgiler arasındadır.[205]

Hz. Peygamber, farklı zaman ve mekânlarda zikir ve dua ile uğraşmış ve bunu Müslümanlara tavsiye etmiştir. Mesela her gece, İsra ve Zümer sûrelerini okurdu.[206] Daha sonra da değineceğimiz gibi, seherlerde dua, istiğfar ve gözyaşı, O'nun hayatında sıkça görülen amellerdi.

Bu pratikler İslâm'ın ilk asırlarında, özellikle hadisçiler arasında "amelu'l-yevm ve'l-leyl" adıyla bir kitap türünün meydana gelmesine neden olmuştur.

Günlük evrad üzerinde hassasiyetle duran kesim şüphesiz tasavvuf ehlidir. Kuşeyrî'nin verdiği bilgiye göre Nasrâbâzî tasavvufun

---

203 Mekkî, Kûtu'l-Kulûp, I, 81
204 Müslim, Müsafirîn, 142; Ebu Davut, Tatavvu', 19; Tirmizî, Cum'a, 56; Neseî, Kıyamu'l-Leyl, 65; İbn Mace, İkame, 177; Darimî, Salât, 167; Muvatta, Kur'ân, 3
205 Kuşeyrî, Risale, 291, 298
206 Buharî, Tefsiru Sûre 17/1, 21; Fezailu'l - Kur'ân, 6; Tirmizî, Sevabu'l-Kur'ân, 21, Müsned, VI, 68, 122

vazgeçilmez esaslarını sıralarken "vird ve zikre devam etme" maddesini ilave etmiştir.[207] Aziz Nesefî (700/1300) de tasavvufî hayatın sekiz edebini sayarken belli vakitlere tahsis edilen evradı ihmal etmemeyi, özellikle tavsiye etmiştir.[208] Yolculuk gibi sıkıntılı zamanlarda, bekârın evliliğinden sonra, hatta cephede ve ölüm yatağında dahi günlük evradı terketmemeye özen gösteren sûfîler, feyzin gelmesini belli dualara bağlamışlar, "virdi olmayanın vâridi olmaz" demişlerdir. Onun için Ataullah el-İskenderî (709/1309) virdi "Allah'ın kuldan istediği şey" vâridi ise "kulun Allah'tan beklediği şey" olarak tarif etmiştir.[209]

Tarikat mensupları arasında yaygın olan en hacimli evrad ve ahzap kitabı, Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî (1813-1893)'nin Mecmuatü'l-Ahzap adlı üç ciltlik derlemesidir.[210] Yaklaşık 2000 sayfa hacmindeki bu eserde Hz. Peygamber, dört halife ve sahabilerden başka hizip ve virdleri bulunan bazı sûfîler şunlardır: İbnu'l-Arabî (638/1240), Ebu'l-Hasan eş-Şazelî (656/1258), İbrahim ed-Desûkî (693/1295), Gazzalî (505/1111), Muinuddin-i Çiştî (633/1236), Şahabeddin es-Suhreverdî (632/1234), Husameddin-i Uşşakî, Sa'deddin-i Cibavî, Abdulkadir-i Geylanî (562/1160), Abduğanî en-Nablusî (1143/1731), Bahauddin Nakşibend (791/1389), Mevlânâ Celaleddin-i Rumî (672/1273), Ahmed er-Rifaî (578/1183), Ahmed el-Bedevî (675/1276), Zeynuddin-i Hafî (838/1435).[211]

Son dönem Cerrahî şeyhlerinden Muzaffer Ozak, Zinetu'l-Kulûp adlı eserinde Kadirî, Rifaî, Nakşî, Halvetî, Cerrahî virdlerini Arap ve Latin harflerle ve tercemeleriyle birlikte neşretmiştir.[212]

Evrad ve ezkar kitapları arasında Nevevî (1233-1277)'nin Ezkâr-ı Nevevî diye tanınan Hilyetu'l-Ebrar adlı eserinin[213] de önemli bir yeri vardır.

207 Kuşeyrî, Risale, 173
208 Cilî, İnsan-ı Kamil, 181
209 İskenderî, Tasavvufî Hikmetler, 26, 29
210 İstanbul, 1311
211 İ. Gündüz, Gümüşhanevî, 90-92.
212 İstanbul, 1973
213 Dımaşk, 1971

Nevevî'nin eseri gibi hem tarikat mensuplarının hem de tarikata mensup olmayanların çok okuduğu evrad kitaplarından biri Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (870/1465)'nin Delâilu'l-Hayrat'ı,[214] diğeri de Ehl-i Beyt tarikiyle Hz. Peygamber'e nisbet edilen *Cevşen*'dir.

Farsça asıllı olduğu kabul edilen cevşen kelimesi sözlükte bir tür zırh, savaş elbisesi anlamına gelmektedir. Cevşen, Musa el-Kazım/Ca'fer es-Sadık/Muhammed el-Bâkır/Zeynelabidin-Hz. Hüseyin ve Hz. Ali tarikiyle Hz. Peygamber'e nisbet edilir. Rivayete göre Asr-ı Saadette cereyan eden savaşların birinde (bir rivayete göre Uhud'da) muharebenin kızıştığı ve üzerindeki zırhın kendisini fazlasıyla sıktığı bir sırada Hz. Peygamber, ellerini açarak Allah'a dua etmiş, bunun üzerine Cebrail gelerek, "Ya Muhammed! Rabb'in sana selam ediyor ve üzerindeki zırhı çıkarıp bu duayı okumanı istiyor. Bu dua hem sana hem de ümmetine zırhtan daha sağlam bir emniyet sağlayacaktır" demiştir.

Cevşen, her biri Allah'ın isim ve sıfatlarından on tanesini ihtiva eden 100 bölümden ibaret uzunca bir duadır. Duanın tamamı Allah'a ait 250 isim ve 750 sıfatı muhtevîdir. Bütün bu münacatların ana gayesi dünya afetlerinden ve ahiret azabından kurtuluş niyaz etmektir.

Muhtevasının güzelliği, ifadelerinin akıcılığı ve okunduğunda elde edilebilecek dünyevî ve uhrevî iyi sonuçlara dair rivayetlerin çokluğu sebebiyle olacaktır ki Cevşen, Türkiye'deki bazı Müslümanlar arasında da ilgiyle karşılanmıştır. Cevşen duasını Gümüşhanevî, yukarıda sözü geçen Mecmu'atü'l-Ahzab'ında nakletmiş, daha sonra özellikle Risale-i Nur cemaatı tarafından müstakil olarak birçok defa basılmış ve Türkçe'ye de terceme edilmiştir.[215]

Evradın, tasavvuf yoluna girmiş müridin kabiliyet ve ruhî durumuna göre tesbit edilmesi, en önemli noktalardan birisidir ve şeyhin görevleri arasındadır.Yaz ve kış aylarına, gecenin kısa ve uzun olmasına göre virdleri ve içeriklerini değiştiren şeyhler

214 M. Kara, Evrad, DİA XI, 533
215 Geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Mehmet Toprak, Cevşen md. DİA VII, 462

de olmuştur. Nitekim Gazalî de evradın, şahsın durumuna ve yaşanılan zamana uygun değiştiğini söyler. O, ayrıca mü'minleri, âbid, âlim, öğrenci, sanatkâr, kamu hizmeti gören memur ve tamamiyle kendini Allah'a veren muvahhid olmak üzere altıya ayırır ve "Bil ki, ahiret yolcusu olup Allah için çalışan kimse bu altı durumdan birinde bulunur," diyerek bu sınıfların virdlerinden söz eder. Ona göre âbid, bütün gününü değişik ibadetlerle geçirmelidir. İlim adamının her türlü ilmî faaliyeti, farzları ve farzlara tâbi sünnetleri yerine getirmesi şartıyla, en yüce ve makbul evradı oluşturur. Öğrenci için ilim öğrenmek, zikir ve nafilelerle uğraşmaktan önce gelir. İşçinin çalışması, sanatkârın iş üretmesi de onların evradı cümlesinden sayılır, elverir ki farzları ve onlara tâbi olan sünnetleri kaçırmasınlar...[216] Evradla ilgili vurgulanması gereken noktalardan birisi de, mürşidin kontrolünde vird edinmenin, tasavvuf yoluna intisap etmiş olanlara has olduğu gerçeğidir. Bunun dışında kalanlar, Kur'ân ve sünnetin gösterdiği genel çerçeve içinde, bir mürşide intisab etmeden de vird edinme imkânına sahiptirler. Hatta bunun her Müslüman için bir gereklilik olduğunu söylemek de mümkündür.

Hadis alimlerinden Abdüssamed b. Süleyman bir hatırasında şunları anlatır: "Ahmed b. Hanbel'e misafir olmuştum. Odama su koydu. Sabahleyin suyu kullanmadığımı görünce "Virdi olmayan nasıl hadisçi olabilir" diyerek hayretini ifade etti. Misafir olduğumu söyleyince, "Misafir ol! Mesruk hacca gelmişti, o da misafirdi, ama geceleri sadece secdede uyurdu" dedi. Said Havva, ortalama bir virdi "gece ibadeti, farzları cemaatle kılma, kuşluk ve revatıb sünnetlerini kılma" şeklinde açıklarken[217] başka bir alim içte bozulmayı evradı terk etmeye bağlayarak şöyle der: "İçte değişikliğe uğramanın bir diğer emaresi de evrad u ezkârı ve günlük hizbimizi okumayı, değişik saiklerle de olsa terk etmektir. Hizmet ediyoruz, koşturuyoruz diye evrad u ezkar rafa konmuş durumda. Oysa ki, Tabiûn ve Tebeu't-Tabiin'e baktığımızda

216 Gazalî, İhya, I, 450
217 S. Havva, Ruh Terbiyemiz, 170

her türlü vazife ve sorumluluklarının yanında evradı hiç terk etmediklerini görüyoruz."[218]

Tarikat şeyhi olmamasına rağmen, engin bir manevî hayat yaşayan Bediüzzaman Said Nursî, istisnasız her gece sabaha yakın, dört beş saatlik meşguliyetin neticesi olan usanç ve yorgunluktan, virdini okuyunca bir eser kalmadığını ve bunu yüzlerce defa müşahede ettiğini ifade eder.[219] Onun virdi için ise şu açıklama yapılmaktadır: "Üstad geceleri Kur'ân-ı Kerim'den vird edindiği sûreleri, Resûl-i Ekrem'in meşhur münacatı olan Cevşenu'l-Kebir'i, Şah-ı Geylanî ve Şah-ı Nakşîbendî gibi evliyanın büyüklerinin münacat ve hiziplerini, salâvat-ı nuriyeleri, bilhassa Risale-i Nur'un menbaı olan Hizbu'n-Nuriyeyi âyât-ı Kur'ân'iyenin lemaatı olan ve bir tefekkür zinciri oluşturan ve Yirmidokuzuncu Lem'a'da toplanan hizip ve münacatları okurdu."[220]

Öyle anlaşılıyor ki, tertipli ve düzenli evrada sahip tasavvuf ehlinin dışında kalan mü'minler de vird sahibi olmalıdırlar.

Zikrin en erdirici şekli ve her mü'mine uygun olan tertibi şüphesiz Kur'ân'dır. Çünkü o Allah tertibi olduğu için, bütün kulların arzu ve ihtiyaçlarına en güzel biçimde cevap verir. Onun tecellilerine korkusuzca teslim olunabilir.[221] Dolayısıyla, hiç olmazsa ayda bir, Kur'ân baştan sona okunmalıdır. Günlük belli sayıda salâvat, tesbih, tahmid ve istiğfarın yanısıra, teheccüd, tefekkür, muhasebe ve ona eşlik edecek olan gözyaşı, sözkonusu virdin tamamlayıcı unsurlarını oluşturabilir. Yukarıda zikri geçen ve tarikata intisap etmeyenlerin de okuduğu evrad mecmualarından da yararlanmak mümkündür. Günlük uğraşıların ezici yorgunluğundan kurtulabilmek için böyle bir vird, hayatın, özellikle de ruh hayatının düzen ve sağlığı için vazgeçilmez bir faaliyet olacaktır. Gün boyunca çarşı, pazar ve işyerlerinde alınan manevî yaraların tedavisi, başka nasıl mümkün olabilir ki..?

218 F. Gülen, Fasıldan Fasıla, 115
219 S. Nursî, Kastamonu Lahikası, 228
220 S. Nursî, Tarihçe-i Hayat, 168
221 Y. N. Öztürk, Kuşadalı, 101

B. KUR'ÂN OKUMA

Cenab-ı Hakk'ın kelamı olan Kur'ân'ı okumak üstün fazilete sahip bir ibadettir. Hatta İbnu'l-Cezerî (833/1429) selef alimlerinin Kur'ân okumayı (nafile) ibadetler içerisinde birinci sıraya koyduklarını ifade eder.[222] Nitekim ayetlerde mü'minlerin üstün ve kârlı olanlarının özellikleri arasında Kur'ân okuma başlarda sayılarak şöyle denilmektedir: "Allah'ın Kitabını okuyanlar, namaz kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar." (Fatır,35/29) "Ehl-i Kitap içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır" (Al-i İmran, 3/113).

Kur'ân okumanın fazileti, sözlü sünnette de dile getirilmiş ve fiilî sünnetle bu fazilet vurgulanmıştır. Birkaç örnek verelim: "Ümmetimin en faziletli ibadeti Kur'ân okumaktır."[223]

Bir adam:

– "Ya Resûlallah! Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" diye sordu. Hz. Peygamber:

– "Konup göçendir" cevabını verdi. Adam:

– "Konup göçen kimdir?" diye sorunca,

– "Kur'ân'ı başından sonuna kadar okuyan, bitirince de tekrar başlayandır" cevabını aldı.[224]

"Allah evlerinden bir evde, Allah'ın kitabını okumak ve aralarında müzakere etmek için toplanan kimselerin üzerine sekine iner, onları rahmet kuşatır, melekler etraflarını sarar ve Allah onları kendi katında bulunanlara överek anlatır."[225]

"Üç zümre vardır ki, onları kıyametin dehşeti korkutmaz, onlar için hesap zorluğu yoktur, diğerlerinin hesabı bitinceye

222 İbnu'l-Cezerî, en-Neşr, I,3
223 Münavî, Feyzu'l-Kadir, II,44
224 Tirmizî, Kur'ân, 11; Darimî, Fedailu'l- Kur'ân, 23
225 Ebu Davut, Vitir,14; Tirmizî, Kur'ân, 10; İbn Mace, Mukaddime, 17; Müsned, II, 252, 447

kadar onlar misk tepecikleri üzerindedirler. Bunlardan birisi, Allah'ın rızasını kazanmak için Kur'ân okuyan kimsedir."[226]

Ayrıca Hz. Peygamber, Kur'ân okuyan mü'mini hem kokusu hem de tadı güzel olan turunca[227] benzeterek meleklerle beraber olacağını belirtir.[228]

Konuyla ilgili diğer bazı hadislerde ise şu noktalar vurgulanmaktadır; (hadisin tam metni değil, sadece vurgulanan nokta verilmiştir): "Mü'minlerin en hayırlıları Kur'ân öğrenen ve öğretenlerdir. Okunan her Kur'ân harfi için on sevap vardır. Kur'ân okuyup onunla amel edenin anne babasına kıyamette (şeref) tacı giydirilecektir. Kur'ân'ı iyi okuyan seçkin meleklerle beraber olurken zorlanarak okuyana iki sevap vardır. Ahirette, okunan ayet sayısınca yüksek makamlar verilecektir. (Hz. Aişe, cennet mertebelerinin sayısının Kur'ân ayetlerinin sayısı kadar olduğunu ifade eder) Kur'ân taşıyan kalbi Allah cezalandırmayacaktır. İçinde Kur'ân okunan eve melekler girer, şeytanlar kaçar, o evde bereket, bolluk ve huzur olur. Kur'ân, okuyucusuna şefaat edecektir."

Uhud şehitleri defnedilirken ve daha sonra imam olmaya ehil kişi tesbit edilirken, çok Kur'ân bilmenin bir ölçü olarak kullanılması, Kur'ân bilme ve okumaya ayrı bir önem katmaktadır.

Kur'ân'dan ezberlenen kısımların unutulmasının büyük günah sayılması da Müslümanları, sürekli Kur'ân okumaya yönelten noktalardan birisidir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Bir kimsenin şu ayetleri unuttum demesi ne kötü şeydir! O ona unutturulmuştur. Kur'ân'ı hatırınızda tutmaya çalışın. Doğrusu o, hayvanın ipini koparıp kaçması gibi, kişinin zihninden silinip gider."[229]

Ayet ve hadis diliyle, bu kadar hassasiyetle üzerinde durulan Kur'ân okuma işi, tarih boyunca Müslümanlar tarafından, pratikte de gereğine uygun yerine getirilmiş ve daha çok geceleri

226 Taberanî'den naklen Münzirî, Terğib, I, 311
227 Buharî, Et'ime, 30, Fedailu'l- Kur'ân, 17, 36; Müslim, Müsafirîn, 243; İbn Mace, Mukaddime, 16; Tirmizî, Edep, 79
228 Buharî, Fedailu'l- Kur'ân, 17.
229 Müslim, Müsafirîn, 228, 229

okunduğu görülmüştür. Gecenin tercih edilmesi Cenab-ı Hakk'ın "Geceleyin Onunla (Kur'ân) teheccüd kılmak için kalk" (İsra, 17/79) fermanına dayanıyor olmalıdır. Bu ayeti Nahcivanî (920/1514) şöyle açıklar: "Gecenin derinliklerinde, kalbin, bütün meşgale ve eğlencelerinden uzak kaldığı anlarda, kişinin okuduğu Kur'ân, nefse ağır ve vücuda yorucu gelse bile, daha etkili olur ve kalbe yerleşir."[230]

Meşhur müfessir Hazin (725/1324) ise, "Gecenin yarısında kalk (namaz kıl), yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku." (Müzemmil, 73/3-4) ayetinin tefsirinde şöyle der: "Allah gece namazını emredince peşinden Kur'ân okumayı zikretti. Efendimize, okuyacağı Kur'ân'ı yavaş yavaş okumasını emretti ki, kalbi tam bir huzura kavuşsun, ayetlerin mânâlarını düşünsün, istiğfar ayetlerini okuduğunda istiğfarda bulunsun, vaad ve veîd ayetlerini okuduğunda korku ve ümit meydana gelsin, kıssa ve darb-ı meselleri okuduğunda ibretler alsın, böylece kalbi Allah'ın marifetiyle nurlansın."[231]

Yukarıda da değindiğimiz gibi İsra 73. ayetindeki zamirin Kur'ân'a raci olması, gerek teheccüd namazı içinde gerekse gece müstakil olarak Kur'ân okumanın önem ve gerekliliğine ayrı bir işarettir.[232]

Hz. Peygamber de gece Kur'ân okumaya teşvik ederek "Kur'ân öğrenin ve okuyun. Çünkü Kur'ân öğrenip okuyan ve gecesini onunla ihya eden kimse, misk dolu ve kokusu her tarafa yayılan kap gibidir,"[233] der. Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği hadiste Kur'ân öğrenip gece gündüz okuyana da hased edilebileceğini belirtirken, diğer bir hadiste, "Kim gece on ayet okursa gafillerden sayılmaz. Yüz ayet okuyan kânitînden, bin ayet okuyan ise mukantarînden sayılır"[234] der. "Kıyamet günü Kur'ân, 'Ya Rabbi! Ben bu şahsı, beni okuduğu için gece uykusuz bıraktım, izin

230 Nahcivanî, Fevatih, II, 455
231 Hazin, Lübabu't- Te'vil, IV, 165
232 Bursevî, Ruhu'l- Beyan, XV,138
233 Tirmizî, Edep, 79
234 Ebu Davut, II, 57 (1397); Darimî, Fedailu'l- Kur'ân, 30, 31; Bağavî, Maalimu't- Tenzil, IV, 411

ver ona şefaat edeyim' diyecektir"[235] şeklindeki hadis de, gece Kur'ân okumayı teşvik eden beyanlardandır.

Hz. Peygamber, gece teheccüd namazında okuduklarının yanısıra her gece İsra ve Zümer surelerini de okur ve bunu bir hizip olarak sürdürürdü.[236] Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in Allah tarafından her gece uyandırıldığını ve seher vakti gelmeden mutlaka hizbini bitirdiğini aktarmaktadır.[237] Evs b. Huzeyfe'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber, Medine'ye gelen bir heyete her gece yatsıdan sonra sohbet ederdi. Fakat bir gece gecikti. Nedeni sorulunca, "Bugün Kur'ân'dan okuma itiyadında olduğum *hizbimi* okumamıştım. Onu bitirmeden gelmek istemedim" buyurmuştu. Ravi Evs b. Huzeyfe diyor ki, sabah olunca ashaba, "siz Kur'ân'ı kaç hizbe bölersiniz" diye sordum, onlar "Üç, beş, yedi, dokuz, onbir, onüç ve hizbü'l-mufassal olarak bölüyoruz" dediler.[238]

Gece uyuyakaldığı için hizbini okuyamayan kişinin, sabah ile öğle namazları arasında okuması durumunda aynı sevabı alacağını ifade eden hadisten, gece bir miktar Kur'ân okumanın Müslümanın vazgeçilmez görevi olduğu anlamını çıkarmak mümkündür.

Hz. Peygamber, teheccüd namazında bazen sayfalarca Kur'ân okurdu. Hz. Huzeyfe, Efendimiz'le namaz kıldığını ve O'nun Bakara sûresinden başlayarak Nisa sûresinin sonuna kadar, yaklaşık 105 sayfayı, bir rekâtta okuduğunu belirtmektedir. İbn Abbas ise, Hz. Peygamber'in gece ibadetini öğrenmek için onlara

235 Müsned, II, 174
236 Buharî, Tefsiru Sûre, 17, 1, Fedailu'l- Kur'ân, 6. bk. Elmalılı, Hak Dini, V, 3216
237 Ebu Davut, Tatavvu, 22
238 Ebu Davut, Ramazan, 9; İbn Mace, İkame, 178; İbn Kesir, el-Bidaye, V,32. "Bu taksime göre sûreler şu şekilde sıralanmıştır: Üç: Bakara, Al-i İmran, Nisa; Beş: Maide, En'am, A'raf, Enfal, Tevbe; Yedi: Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Nahl; Dokuz: İsra'dan Furkan'a kadar; Onbir: Şu'ara'dan Yasîn'e kadar; Onüç: Saffat'tan Hucûrat'a kadar; Hizbu'l- Mufassal: Kaf'tan sona kadar." İbn Kesir, Tefsir, IV, 220. Buna göre sahabe 7 günde Kur'ân'ı bitirmiş oluyordu. Nitekim Hz. Osman, Kur'ân okumaya, Cuma gecesi başlar, Bakara'dan Maide'ye kadar okurdu. Cumartesi, En'am'dan Hûd sûresine kadar, Pazar gecesi, Taha'dan Kasas'a kadar, Salı gecesi, Ankebut'tan Sad'a kadar, Çarşamba gecesi, Zümer'den Rahman'a kadar okur ve Perşembe gecesi hatmini tamamlardı. İbn Mes'ud'un ayrı bir tertibi vardı. (Gazalî, İhya, I, 244)

misafir kaldığında, her rekâtta yaklaşık Müzemmil sûresi kadar (20 ayet) bir miktar okuduğunu söylemektedir.

Bu iki örnek bize teheccüd namazında, gücümüz nisbetinde az veya çok Kur'ân okuyabileceğimizi göstermektedir. Hz. Osman'ın bazan gece boyunca kıldığı iki rekât namazda bütün Kur'ân'ı hatmetmesi böyle bir uygulamanın verdiği cevazın eseri olmalıdır.[239] Ruhu'l-Beyan sahibi, Hz. Osman'ın yanı sıra, Temim-i Darî (40/660), Said b. Cübeyr (95/713) ve Ebu Hanife'nin de bir rekâtta Kur'ân'ı baştan sona okuduklarını söyler.[240]

Urve b. Zübeyr (94/712), gündüzleri Mushafa bakarak dörtte birini okur, geceleri de o miktarı teheccütte okurdu. Sadece bir kaşıntı neticesinde ayağı kesildiği gece okuyamadı; onu da bir sonraki gece kaza etti.[241] Mansur b. Mu'temir (132/749) gecesini üçe böler, bir kısmında Kur'ân okur, bir kısmında ağlar bir kısmında da dua ederdi.[242] İmam Evzaî (157/774): "Kim geceleri uzun boylu Kur'ân okursa, mahşer günü hesap için az bekler" derken bu söz ve tatbikatlara dayanmış olmalıdır.[243]

Bu arada Hz. Peygamber dahil, bazı şahsiyetlerin kendilerine açılan engin mânâ kapılarından girerek, bir ayetin fezasına daldıklarından veya o anda çok etkilendiklerinden sabaha dek bu ayeti tekrar ettikleri gözlenmiştir.

Örneğin,

Hz. Peygamber, "Eğer onlara azap edersen, onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın), eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen daima üstünsün, hikmet sahibisin." (Maide, 5/118)[244]

Malik b. Enes, "Sonra o gün (size verilen) nimetten sorulacaksınız." (Tekasür, 102/7-8)[245]

239 Taberî, er-Riyadu'n- Nedire, II, 42
240 Bursevî, Ruhu'l- Beyan, X, 206
241 Ebu Nuaym, Hilye, II, 178
242 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, II, 115
243 a.g.e. IV, 257
244 İbn Mace, İkametu's Sala, 179
245 İbn Harrat, es-Salat ve't-Teheccüd, 278

Malik b. Dinar ve Temimu'd-Darî, "Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!" (Casiye, 45/21), "(Orada onların) yüzlerini ateş yalar. Öyle ki, (ateş dudaklarını, yüz adalelerini yaktığından) dişleri açıkta kalır." (Mü'minûn, 23/104)[246]

Mervan b. Riyap el-Esedî, "Onların, ateşin başında durdurulmuş iken, 'Ah ne olurdu keşke biz, (dünyaya) geri çevrilseydik de Rabb'imizin ayetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!' dediklerini bir görsen." (En'am, 6/27)

Said b. Cübeyr, "Ey suçlular, bugün şöyle ayrılın (bakayım)." (Yasîn, 36/59)[247]

Süleyman et-Teymî,"Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürüklenecekler; kaynar suda, sonra ateşte yakılacaklar." (Mü'min, 40/71-72)[248]

Hasan-ı Basrî, "Eğer Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız. (Buna rağmen) yine de insan çok haksızlık edendir, çok nankördür." (İbrahim, 14/34)[249]

Münife bt. Ebi Tarık, "Size Allah'ın ayetleri okunmakta ve O'nun Elçisi de aranızda iken nasıl inkâr ediyorsunuz? Kim Allah'a sarılırsa muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir." (Al-i İmran, 3/101)[250]

İmam-ı Azam, "(Asıl azap ile), o (söz verilen) saatte karşılaşacaklardır. O saat cidden çok feci ve acıdır." (Kamer, 54/46)[251] ayetini/ayetlerini, bazen namazın içinde bazen dışında ve çoğu zaman gözyaşı eşliğinde, sabaha kadar tekrar etmişlerdir.

Gece Kur'ân okuyuşunun sesli mi sessiz mi yapıldığı meselesine de değinip konuyu bitirmek istiyoruz.

246 Gazalî, İhya, I, 315; İbn Mübarek, Zühd, 31
247 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, III, 50
248 Ebu Nuaym, Hilye, IV, 272
249 İbn Harrat, es-Salat ve't- Teheccüd, 278
250 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, IV, 74
251 Zehebî, Menakıbu İmam Ebî Hanife, 23

Bir gece Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e uğramış, Hz. Ebu Bekir'in çok sessiz, Hz. Ömer'in ise sesli Kur'ân okuduklarını görmüş ve sabah onlarla karşılaştığında, ilkine sesini biraz yükseltmesini, ikicisine de biraz alçaltmasını emretmişti.

Ebu Davud'un meşhur şerhlerinden olan Bezlu'l-Mechud'da konu, tasavvufî bir edayla şöyle izah edilmektedir: "Hz. Ebu Bekir'e şühûd ve cemal hali galip olduğundan "duyurmak istediğim (Allah) duyuyor"; Hz. Ömer'e celâl ve heybet hali galip olduğundan, "Uykusu derinleşmemiş olanları uyandırıyor ve gaflet getiren vesvesesiyle birlikte Şeytanı kovuyorum," cevabını verdi. Hz. Ebu Bekir'in hali cem', Hz. Ömer'in hali ise fark idi. Ama en mükemmel hal, Hz. Peygamber'in hali olan cem'u'l-cem'dir. Hâzık bir ruh ve kalp doktoru, yüce mertebelere ulaştırıcı şefkat ve merhamet timsali olan Efendimiz, Hz. Ebu Bekir'e biraz sesini yükseltmesini emretti. Böylece, hem etrafta duyanlar yararlanmış olur, hem de ona galip olan ve masivayi yakıp yok eden tevhid halinden cem' ve şuhûd haline geçmiş olur, böylece vahdet eşyanın kesretini örtmemiş, yaratıklar da yaratana perde olmamış olur. Bu Efendimizin, ulaştırmakla görevli olduğu evliya-i izamın mertebesidir.

Hz. Ömer'e de biraz sesini alçaltmasını emretti. Böylece namaz kılıp Kur'ân okuyan diğer kimselerin dikkati dağılmamış olacağı gibi, özürlerinden ötürü uyuyanlar da rahatsız edilmemiş olur. Ayrıca Hz. Peygamber bu ifadesiyle Hz. Ömer'e, biraz sessiz okuyarak, erbabı nazarında ibadetin tadı, itaatin özü olan münacattan mahrum kalmamasını da emretmiş ve mizacını ta'dil etmiş oluyordu."[252]

Yine bir gece Hz. Peygamber, validemiz Hz. Aişe ile birlikte, Ebu Musa el-Eşarî'nin kapısından geçerken, o güzel sesiyle Kur'ân okuduğunu duymuş ve bekleyip bir süre dinlemişlerdi. Sabahleyin durumu anlatınca, Ebu Musa el-Eşarî, "Ya Resûlallah,

252 Seharenfurî, Bezlu'l-Mechûd, VII, 89

eğer beni dinlediğinizin farkına varsaydım, daha güzel okumaya gayret ederdim" dedi.[253]

Hudeyf b. el-Haris, Hz. Aişe'ye, Efendimiz'in gece Kur'ân okurken nasıl okuduğunu sorup, "Bazen sesli bazen de sessiz" cevabını alınca sevincini, "Bu konuda genişlik yaratan Allah'a hamd olsun" şeklinde dile getirdi.[254]

Deylemî'nin Firdevs'inde nakledilen bir hadiste ise "Gece namaza kalktığın zaman sesini biraz yükselt ki, şeytanları kovasın, komşuları uyandırasın ve Rahman olan Allah'ı razı edesin" denilmektedir.[255]

Bunlardan şu neticeye varılmıştır: Hem sesli hem sessiz okumaya teşvik eden rivayetler bulunmaktadır. Öyle ise, gösterişten korkan sessiz okusun. Böyle bir endişesi olmayan, başkasını rahatsız etmemek şartıyla, sesli de okuyabilir. Sesli okumanın, dinlemek, öğrenmek, haz duymak yoluyla başkasına da faydası olmaktadır. Ayrıca okuyanın uykusunu dağıtarak uyanık tutar ve dikkatini toplamasına yardımcı olur. Bu arada duyanları kalkmaya teşvik eder.

Kur'ân'ı, sevgilinin sözlerini dinleme iştiyak ve zevkiyle okuyan marifet ehli, kalbi masiva kirlerinden temizlenen kişinin, Kur'ân okumaktan hiçbir zaman bıkmayacağını, Kur'ân ezberlemeyen müridin çok eksik olacağını ve Kur'ân'sız münacat yapılamayacağını belirtmişlerdir.[256] Ebu Süleyman ed-Daranî "Bazıları Kur'ân okurken düşünür ve ağlar, bir kısmı Kur'ân okurken düşünür ve nara atar, üçüncü kısım ise Kur'ân okurken düşünür ama ne nara atar ne de ağlar, sadece hayret içinde donakalır," diyerek gece ehlini üç sınıfa ayırmış, bu üç halin oluşma nedenini soranlara ise, "bunu açıklamaya gücüm yetmez" cevabını vermiştir.[257]

253 Ebu Nuaym, Hilye, I, 258
254 Tirmizî, Salat, 330; İbn Mace, İkame, 179
255 Hindî, Muntahabu Kenzi'l- Ummal, II, 305
256 İbn Recep, Camiu'l-Ulûm ve'l-Hikem, II, 343
257 Ebu Nuaym, Hilye, X, 20

Marifet ehlinin diğer ibadetler gibi Kur'ân okumaya bu derece önem vermesinin nedeni, Allah rızasına nail olmakla birlikte marifet ilmini elde etmektir. Çok tefekkür ve tekrarla okunan Kur'ân sayesinde kalbe marifet kapıları açılır ve her ayetten, bazan bir kelimeden, birçok mânâ çıkarma imkânı elde edilir.

"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri üzerinde kilitleri mi var?" (Muhammed, 24) ayetini zikrettikten sonra Serrac (378/988): "Kalplerin kilitleri, günahtan, dünya sevgisinden, uzun gafletten, hırstan, övülmeğe düşkün olmaktan ötürü kalplere çöken paslardır. Tevbe ile kalbin pası silinince gaybdan kalbe nurlar doğar, o kimse kalbinden taşan hikmetleri söyler. Allah'ın Resûlü'ne uyarak içini dışını temizleyip bildikleriyle amel edenleri Cenab-Hak, bilmedikleri ilme muttali kılar ki, bu işaret ilmidir"[258] der. Onun için tasavvuf ehlinin yaptığı tefsirlere, dirayet ve rivayet tefsirlerinin yanında üçüncü bir şık olarak işarî tefsir denmiştir.

C. NAMAZ

Daha önce de dediğimiz gibi, gece ibadeti denilince akla ilk gelen teheccüd namazı olmaktadır. Bu bölümde, biz de bu namazdan söz etmeğe çalışacağız.

1. GECE KILINAN NAMAZIN MÂNÂSI

Gece namazı, güneş battıktan sonra kılınan, farz, vacip ve nafile, her türlü namaza verilen bir isimdir. Ancak dinî terim olarak, teheccüd ve vitir namazları için kullanılmış, akşam ve yatsı namazları, her ne kadar gece kılınıyorlarsa da, bunun dışında bırakılmışlardır.[259]

Teheccüd kelimesi tefa'ul vezninde olup, uyumak ve uyanmak; bu babta selb ve tekellüf anlamı olduğu için de zorlanarak uykuyu terketmek gibi anlamlara gelir. Zıt iki mânâyı taşıdığından ezdad'tandır. Daha sonra gece uyanıp namaz kılan kimseye

258 Serrac, el-Luma', 147,148
259 Saharenfurî, Bezlu'l-Mechud, VII, 95; Ayrıca bkz. Neseî, III, 253; el- Münzirî, Terğîp, I, 430.

"sebûr" vezninde "hecûd" denilmesi yaygınlaşmış ve böylece teheccüd kelimesi, namaz veya zikrullah için gece uyanmak anlamında kullanılarak dinî bir terim haline dönüşmüştür.[260]

Teheccüd, namaz için uykudan uyanmaya dendiği gibi, uyuyup uyandıktan sonra gece kılınan namaza da denir. Dolayısıyla teheccüd kelimesi, kılınan namaza teheccüd adının verilebilmesi için, uyuduktan sonra uyanmayı gerekli kılmaktadır. Uyunmadan kılınacak namaza teheccüd denilmez.[261] Gazalî, "Eğer bir kimse, gece uyanıp namaz kılmayı itiyad haline getirmemiş ise yatsının sünnetinden sonra sekiz rekât kılar, sonra üç rekât vitir ekler ve uyur. Buna gece namazı denir. Ama kalkmayı itiyad haline getirmişse, yatsı namazından sonra iki rekât sünnet kılar ve uyur. Gece kalkar vitirle birlikte onbir rekât kılar ki, buna teheccüd denir ve daha faziletlidir[262] der. "Yanları yataklardan uzaklaşır" (Secde, 32/16) ayetindeki uzaklaşır kelimesi de, teheccüdün uykudan sonra yapılan namaza denildiğini göstermektedir.

Kıyam, secde, kunut ve benzeri bazı kelimeler de teheccüd yerine kullanılmıştır.[263]

2. GECE KILINAN NAMAZIN HÜKMÜ VE VİTİRLE İLİŞKİSİ

Teheccüd namazı, Kur'ân'da, beş vakit namazdan sözeden ayetlerin devamında zikredildiği gibi, münferid olarak başka ayetlerde de geçmekte ve emir siğası ile dile getirilmektedir. Cenab-ı Hak İsra sûresinde, "Güneşin (ufukta aşağı) kaymasından gecenin kararmasına (yatsı vaktine) kadar namaz kıl ve sabahın Kur'ân (namaz)'ını da (unutma). Çünkü sabah namazı (melekler tarafından) görülür. Gecenin bir kısmında, sana mahsus bir nafile namaz kılmak üzere uyan; belki böylece Rabb'in seni, övülmüş bir makama ulaştırır." (İsra, 17/78-79) buyurmaktadır. Birinci ayet müfessirlerin ittifakıyla beş vakit namazın kılınma zamanına

260 Asım Efendi, Kamus Tercemesi, hecede md.
261 Gazalî, İhya, I, 306, Alûsî,Ruhu'l-Maanî, XV, 138; K.Miras, Tecrid, IV, 13
262 Gazalî, İhya, I, 302
263 Müslim, Müsafirîn, 164; Ebu Davut, Tatavvu', 6; Tirmizî, Salat, 168. Neseî, Zekat, 49; İbn Mace, İkame, 200

işaret etmektedir.[264] Hemen arkasından teheccüdün emredilmesi, bu namazın faziletini ifade etmesinin yanında, hükmünün ciddi şekilde tartışılmasına neden olmuştur. İnsan sûresinin 25 ve 26. ayetlerinde de aynı durum sözkonusudur: "Sabah akşam Rabb'inin adını an. Gecenin bir bölümünde O'na secde et (akşam ve yatsı namazlarını kıl) ve gecenin uzun bir bölümünde O'nu tesbih et (teheccüd namazını kıl). (İnsan, 76/25-26)

Konuyla ilgili diğer ayetlerde teheccüd namazının önemi ve seçkin insanların bir sıfatı olduğu şöyle dile getiriliyor: "Ey örtüsüne bürünen. Gecenin birazı hariç, kalk (namaz kıl) (Müzemmil, 73/1-2). "Güneşin doğmasından ve batmasından önce, gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından O'nu tesbih et" (Kaf, 50/39-40) "Galip ve esirgeyen (Allah'a) tevekkül et. O (Allah) ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)." (Şuara, 26/218-220)[265]

Sünnette de teheccüd, farz namazlardan sonra en faziletli namaz olarak nitelendirilmiştir. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber, "Ramazan orucundan sonra en faziletli oruç Muharrem ayında tutulan oruçtur. Farz namazlardan sonra en fazileti namaz ise gece kılınan (teheccüd) namazıdır" der.[266]

Zikredilen ayet ve hadislerin yanısıra, Müzemmil suresinin son ayetinde: "Artık, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun (bir zaman sınırlaması olmadan kolayınıza geldiği kadarıyla teheccüd kılın);"[267] İsra sûresinde ise,"Sana has bir nafile olmak üzere namaz kıl" (İsra, 17/79) ifadelerinin bulunması; Hz. Peygamber'in teheccüdü hemen hiç kaçırmamış olması, O'nu ve getirdiği mesajı en iyi anlayan ve "gecenin ruhbanları, gündüzün atlı mücahitleri" ünvanını alacak kadar gece ibadetine özen gösteren ashabın pratiği, nass ve sahabe tatbikatından hüküm çıkarmaya

264 İbn Kesir, Tefsir, II, 392

265 Ayrıca bkz. Al-i İmran, 3/112-114; Taha, 20/130-132; Furkan, 25/64-68; Zümer, 39/8-9; Secde, 32/15-18; Zariyat,51/15-19

266 Müslim, Sıyam, 202; Ebu Davut, Sıyam, 55; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 6; Müsned, II, 342

267 Açıklama için bkz. Razî, Mefatîh, XXX, 171

gayret eden müctehidleri, teheccüdün hükmünü koymada epey zorlamıştır.

Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn: "Bir koyun sağacak kadar bir zaman bile olsa, gece namazı, her Müslümana farzdır" demişler ve "Kur'ân'dan kolayınıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın)" ayetini delil göstererek, bunun en az iki rekât olduğunu belirtmişledir.[268] Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği, "Bir adam hanımını gece uyandırıp, beraber iki rekât namaz kılarlarsa, Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar"[269] ve Münzirî'nin Terğib'e aldığı "Şeytanın düğümlerini iki rekâtla da olsa çözün!"[270] hadisleri de, alt limit açısından bu fikri destekler mahiyettedir. Buharî de "Şeytan gece namazına kalkmayanın ense köküne düğüm atar" şeklinde bir başlık atarak, aynı görüşü paylaştığını göstermiştir.[271]

İbn Abbas, teheccüdün Hz. Peygamber'e farz olduğunu, emrin zahirinin vücûb bildirdiğini, fakat bu vücûbiyetin sonra neshedildiğini söylemektedir. Neshin sebebi için ise iki şey söylenmiştir:

1. Beş vakit namaz farz kılınmadan önce teheccüd farzdı. Bu farziyet beş vakit namazla nesh edildi.

2. "Geceleyin, birazı istisna kalk! Gecenin yarısında (kalk) yahut bundan biraz eksilt veya bunu artır" (Müzemmil, 73/2-3) ayetleri nazil olunca ashab, gecenin ne kadarını ibadet ne kadarını da dinlenme ile geçireceklerini tam kestiremediler. Allah'ın emrini yerine getirmek gayesiyle, gecenin hepsini ibadetle geçirmeye başladılar. Bundan ötürü ayakları şişmeye başladı. Bunun üzerine "Kolayınıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın)" (Müzemmil, 73/20) ayeti nazil oldu. Böylece teheccüdün zorluk vermeyen bir kısmı vacip olarak kaldı. Bu iki ayet arasından bir sene geçmişti.

268 İbn Arabî, Ahkamu'l-Kur'ân, IV, 1882; Taberanî'den naklen Münzirî, Terğîp, I, 430
269 Ebu Davut, Salat, 307, İbn Mace, İkame, 175
270 İbn Hüzeyme'nin Sahih'inden naklen Münzirî, Terğîb, I, 422
271 Buharî, Teheccüd, 12.Bilindiği gibi Buharî, fıkhî tercihlerini teracim (konu başlıkları)'inde belirtmiştir.

Bir sene sonra, beş vakit namazı emreden ayetin nazil olmasıyla teheccüdün vücûbiyeti tamamen kalktı, nafile olarak kaldı.[272]

İsra sûresinde geçen "Sana has bir nafile.." (İsra, 17/79) ibaresi, tartışmalara ayrı bir boyut kazandırmıştır. Ahkamu'l-Kur'ân sahibi İbnu'l-Arabî, nafile kelimesinin ziyade mânâsına gelmesinden ötürü teheccüdün, beş vakit namaza ek olarak, Hz. Peygamber'e farz olduğunu ve doğru olan görüşün de bu olduğunu belirtir.[273] Nitekim Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadiste Efendimiz, "Üç şey sadece bana farzdır, sizlere sünnettir: Misvak kullanmak, vitir namazı ve gece ibadeti"[274] buyurur.

İkinci görüşe göre ise, nafile tabiri tatavvu yani farz ve vacipten altta bir hüküm bildirir. Hz. Peygamber'in, varsa, geçmiş ve gelecek günahları affedildiğinden, farzlar dışında yaptığı her ibadet sadece sevaplarını artırır. Dolayısıyla buradaki "nafile" sevaplarına ek mânâsınadır. Ümmet için nafile ise, günahlarının keffareti için gerekli olan fazla ibadetler mânâsına gelir.

Bu rivayetlerden, teheccüd namazının hükmü için üç görüş ortaya çıkmaktadır: 1. *Teheccüd sünnettir*, farz değildir. Bunun delili "Gece kalk," emrinden sonra "gecenin yarısını, yarısından az veya fazlasını (ibadetle geçir)" ibaresinin, işi isteğe bırakmış olmasıdır. Kesinlik bildirmeyen böyle bir ifadeden sonra teheccüde, nasıl farz denilebilir? 2. *Teheccüd vaciptir*, çünkü "Kolayınıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın) emri vardır. 3. *Sadece Hz. Peygamber'e vaciptir*, çünkü "sana has bir nafile (ek)" denilmiştir.

Teheccüdün önemini artıran noktalardan birisi de, İmam-ı Azam'a göre vacip diğer imamlara göre ise vacip kuvvetinde bir sünnet olan, vitirle aynı namaz denilebilecek kadar iç içe olmasıdır. Hz. Aişe, "Allah'ın Resûlü her gece, gecenin ilk, orta ve son

---

272 İbn Kesir, Tefsir, III,378; Alûsî, Ruhu'l-Meanî, XV,138; Razî, Mefatîh, XXX, 171; Aynî, Umde, VII, 189; Saharenfurî, Bezlu'l-Mechûd, VII,60.

273 İbn Arab, Ahkamu'l- Kur'ân, III, 121; Aynî, Umde, VII, 165.

274 Bu hadisin bir benzeri de "Vitir, kuşluk namazı ve kurban bana farz size nafiledir" şeklinde varid olmuştur. Hindî, Müntahabu Kenzi'l- Ummal, III, 165; Müsned, I, 231. Ayrıca bkz. İbn Kesir, Tefsir, III, 378; Bursevî, Ruhu'l- Beyan, V, 191; Alûsî, Ruhu'l- Meanî, XV, 138; XVI, 193; XXIX, 166.

saatlerinde vitir kılardı. Vitri seher vaktine kadar sürerdi"[275] der. İbn Ömer'in rivayeti ise şöyle: "Bir adam Hz. Peygamber'e gece namazını sordu. O, "gece namazını ikişer ikişer kılarsın. Sabah namazının vaktinin girdiğinden endişelenince bir rekât kılarsın. Böylece bütün kıldıkların vitir olmuş olur"[276] cevabını verdi. Başka bir hadiste ise, "Üç rekâtla vitir kılmayın, beş veya yedi rekâtla kılın ki, akşam namazına benzemesin" denilmektedir.[277]

İmam Şafiî, vitri teheccüd namazının bir parçası olarak kabul etmiştir.[278] Suyutî (911/1505) de, nafile namazları izah ederken teheccüdü ayrıca saymayıp vitir başlığı altında ele alarak, "Vitrin en azı bir rekâttır. Sonra üç, sonra beş, sonra yedi, sonra da dokuz rekâttır. En çok da onbir rekattır" der.[279] Amelu'l-Müslim'in sahibi ise, vitir-teheccüd ilişkisini şöyle açıklamaktadır: "Birçok hadiste gece namazı vitir namazına nisbet edilmektedir. Çünkü, Hz. Peygamber'in vitri gece namazından ayrı değildi. Bazan bir selamla birçok rekâtı kılardı. Bazan iki rekâtta bir selam verirdi. Rekât sayısı sabit olmadığından, âlimler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Vitir kelimesi bazen gece kılınan bütün namazların adı olarak kullanılmış, bazen de ayrı bir namaz gibi açıklanmıştır"[280] (Teheccüdün rekât sayısı üzerinde ayrıca durmaya çalışacağız.)

Şu neticeye varıyoruz: İster neshedilmiş bir farz, ister sünnet olsun, farzlardan hemen sonra zikredilmesi, Hz. Peygamber, ashab ve selefin pratiği ve vitirle bir sayılacak kadar yakın ilişkisi, teheccüdün farzlardan sonra en faziletli namaz olduğunu göstermektedir. Varlığı bile tartışma konusu olan yatsının ilk sünnetini kaçırmayan bir mü'minin hayatında, teheccüdün olmaması, garip değil midir?

---

275 Buharî, Vitir, 2; Müslim, Müsafirîn, 136; İbn Mace, İkame, 161; Müsned, I,86, VI, 46.
276 Buharî, Salat, 84, Vitir, 1; Müslim, Müsafirîn, 145; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 26; Müsned, II, 5,9.
277 Darekutnî, İbn Hibban ve Hakim'den naklen, İbn Harrat, es-Salat ve't- Teheccüd, 26.
278 Irakî, Terhu't-Tesrib, III, 51.
279 Suyutî, Vezaifu'l-Yevm Ve'l-Leyl, 59.
280 Muhammed Tarık, Amelu'l-Müslim Fi'l-Yevm ve'l-Leyl, 271.

İmam Rabbanî (1563-1625) şöyle diyor: "Teheccüd kılmak da bu yolun (tasavvuf) vazgeçilmez görevleri arasındadır. Bunu, zaruret olmadan geçirmemek için gayret sarfetmek gerekir. Başlangıçta zor olursa, uyandırmaları için yakınlarına veya hizmetçilerine görev vermeli, teheccüd vakti kendisini *zorla* uyandırmalarını ve uyku halinde bırakmamalarını tenbih etmelidir. Birkaç gün içinde kalkmayı itiyad edinince artık zorluk ve külfet ortadan kalkar. Gecenin sonuna doğru kalkmak isteyen, yatsı namazını kıldıktan sonra, faydasız şeylerle uğraşmayıp uyumalıdır."[281]

Gece namazının bu özelliği ve güzelliği nereden geliyor? Tasavvuf ehlinin bu soruya cevabı şudur: "Gündüzler şehadet âlemine, geceler gayb âlemine bağlıdır.[282] Ermiş bir ruh için gayb âlemine bağlanmanın ifade edeceği anlam ise, söylemeye gerek yok ki, çok büyüktür. Hz. Peygamber'in, daha önce geçen ifadesiyle, teheccüd mü'minin şerefidir. Gerçekten de, insan ruhunu Allah'a götürme ve yüceltmede teheccüdün yerini alacak başka bir değere rastlamak mümkün değildir, denebilir. Özellikle genç yaşlarda kılınan gece namazları ruha, İlahî ilham kapılarını açmada kesin ve gecikmesiz bir yol gibidir. Çünkü gece namazı riya denen kemirici ve öldürücü illetin hiç bulaşmadığı biricik malzemedir.[283]

Kamil Miras da, ilgili ayet ve hadislerin tefsir ve şerhleriyle verdiği uzun malûmattan sonra şöyle diyor: "Muhterem okuyucularım! Teheccüd namazının, beşerin tasvir ve beyanına sığmayan feyiz ve fazileti hakkında vârid olan yukarıdaki ayet ve hadisler, böyle temiz ve imanlı gönülleri gereği gibi etkiler. Bunları sıdk ve ihlâsla okuyup öğrenen her mü'min, gönlünde bu sevimli gece ibadetine bir ilgi duymaması mümkün değildir. Seher vakti, gözü ve kalbi uyanık, Allah'ın divanına duran her teheccüd sahibi, sakin bir bahar yağmuru gibi, kalbine füyûzat-ı İlahiyye'nin döküldüğünü sevinç içinde hisseder, o günü baştan başa neşe ile yaşar ve yarının teheccüd vaktini özler."[284]

281 İ.Rabbanî, Mektubat, I, 1176.
282 İbn Arabî, Fütuhat, I, 395.
283 Y. N. Öztürk, Din ve Fıtrat, 132-133.
284 K. Miras, Tecrid, IV, 33.

İmam Rabbanî'nin dikkat çektiği bir noktayla konuyu kapatmak istiyoruz: "Farz ibadetlerle kıyas edilince, nafilelerin bir değeri kalmaz. Çünkü vakitlerin herhangi birinde herhangi bir farz namazı eda etmek, senelerce nafile ibadetten daha faziletlidir. Tabii ki, o farz ibadet halis bir niyetle eda edilirse... Sözkonusu nafile ibadet hangi cinsten olursa olsun, durum değişmez. Namaz, oruç, zekât, zikir, fikir v.s... Bu konuda, Hz. Ömer'den şunlar rivayet edilmiştir. "Bir gün sabah namazını kıldırdı, sonra cemaate göz gezdirdi. Arkadaşlarından birini göremeyince sordu: "Falan şahıs nerede?" "O, gecenin çoğunu uykusuz geçirir. İhtimal ki, uyku bu saatte bastırdı" cevabını alınca, "Gecenin tamamını uyuyup, sabah namazını cemaatle kılsaydı, kendisi için daha iyi olurdu" dedi.[285]

3. GECE KILINAN NAMAZIN REKÂT SAYISI VE KILINIŞ ŞEKLİ

Teheccüd namazının rekât sayısı, farz namazlar gibi kesin ve sabit değildir. Önce konuyla ilgili ve çoğunluğu Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bazı hadisleri kaydedelim: "Hz. Peygamber'in gece namazı 13 rekâttı.[286] Sabah namazının sünneti hariç Efendimiz geceleri 7, 9 ve 11 rekât kılardı."[287] "Sabah namazının sünneti ve vitir dahil olmak üzere 13 rekât kılardı."[288] "Hz. Peygamber, geceleri 11 rekât kılardı. Bunlardan bir rekâtı vitirdi."[289] "Hz. Peygamber, ne ramazan ayında ne de diğer aylarda, 11 rekâtten fazla gece namazı kılmamıştır."[290] "Efendimiz, gece 7 ve 9 rekât kılardı."[291] "Hz. Peygamber, arada oturmadan sekiz rekât kılardı. Sonra selam verirdi. Ardından iki rekât daha kılıp selam verirdi. Sonra da bir rekât kılardı. Toplam 11 rekât eder. Yaşlandığı

285 İ.Rabbanî, Mektubat, I, 108.
286 Buharî, Teheccüd, 9; Tirmizî, Salat, 326.
287 a.g., a.y.
288 a.g. a.y.
289 Tirmizî, Salat, 325.
290 a. g. a.y.
291 a.g. a.y..

zaman, biraz da kilo almıştı, 7 rekâtle vitir namazı kılardı. Sonra oturarak iki rekât kılardı, toplam 9 rekât olurdu."[292]

Bu rivayetleri değerlendiren ilim adamları, Hz. Peygamber'in genel olarak vitir dahil 11 rekât kıldığını, 13 rekât diyenlerin sabah namazının sünnetini, 15 rekât diyenlerin ise yatsının da son sünnetini kattıklarını söylemişlerdir. Neticede Hz. Peygamber'in en çok ve genellikle 8 rekât teheccüd namazı kıldığı ortaya çıkmaktadır. Son hastalığı döneminde 7 rekât kıldığı şeklindeki rivayet esas alınır ve vitir namazı da 3 rekât düşünülürse en az 4 rekât teheccüd kıldığı tesbit edilebilir. "Geceleyin teheccüd kıl" (İsra, 17/79) ayetindeki ba'ziyet bildiren min harfi, "Kolayınıza geldiği kadarıyla okuyun (namaz kılın)" ayetinin verdiği genişlik ile "Kim hanımını uyandırır ve beraber iki rekât namaz kılarlarsa, zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar" hadisi gözönüne alınınca, teheccüdün en azının iki rekât olduğunu söylemek mümkündür. Zaten bir namazın en az iki rekât olabileceği, cumhurun görüşüdür.[293]

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751), Hz. Peygamber'in günlük kıldığı namazın rekât sayısı hakkında şöyle diyor: "Resûlullah'ın farz, sünnet-i ratibe, gece namazı olmak üzere, gece ve gündüz (24 saatte) kıldıkları namazın rekât sayısı kırktır. O, bütün hayatı boyunca günlük bu kırk rekât namazı korumuştur ki, 17 rekât farz, 10 veya 12 rekât ratibe, 11 veya 13 rekât teheccüd namazıdır. Her mü'min, hayatının son demine kadar bu namazlara devam etmelidir. Bir ev sahibinin, gece gündüz kırk defa kapısını çalan bir kimseye, icabet etmesindeki çabukluğu ve kapısını açmaktaki gayreti düşünülsün; sonra da her zaman ve durumda yardımcımız olan Rabb'imizin sayısız lütûf ve yardımları düşünülsün! Rabb'imizin dualarımızı kabul etmesine, bizi dergâh-ı uluhiyyetinden ümitsiz geri çevirmesine ihtimal verilir mi?[294]

292 Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 1, 18.
293 Aynî, Umde, II, 180, Saharenfurî, Bezlu'l- Mechûd, VII, 96; Muhammed Tarık, Amelu'l-Müslim , 275.
294 İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Mead, I, 303.

Yukarıda verilen hadislerden de anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber, teheccüd namazını değişik şekillerde kılmış, bazan iki rekâtte bir, bazan dört rekâtte bir, bazan da sekiz rekâtte bir selam vermiştir.

Üç imam (Şafiî, Malikî ve Hanbelî) ile İmameyn (Ebu Yusuf ve Muhammed)'e göre, teheccüd namazı iki rekâtte bir selam verilerek kılınır ve efdal olanı da budur. İmam-ı Azam'a göre ise efdal olan dört rekâtte bir selam vermektir.[295]

Hz. Peygamber'in vitir namazında, zamm-ı sûre olarak birinci rekâtte A'la sûresini, ikinci rekâtte Kafirûn sûresini, üçüncü rekâtte ise İhlas, bazen de İhlas ve Muavvizeteyn sûrelerini okuduğuna dair rivayetler[296] bulunmakla birlikte, teheccütte okumayı âdet edindiği belirli sûre ve ayetlerden pek sözedilmemektedir. Genelde çok uzun bazen de orta uzunlukta zamm-ı sûre koştuğu bize ulaşan bilgiler arasındadır.

4. SECDE

Secde, Kur'ân'da, değişik siğalarıyla, 80 küsur yerde geçmektedir. Secde veya sucûd, boyun bükme ve eğilme demektir. Bu haliyle secde, insan ve cansızların tümünü kuşatan bir faaliyettir. Genelde secde iki görünüm arz eder. Bunlardan birincisi, kerhî secde olup, insan dışındaki varlıkların zorunlu olarak yaptıkları secdedir. İkincisi ise serbest seçim ve hür niyetle yerine getirilen secde olup insana mahsustur. (Buna melekleri ve cinleri de katmak mümkündür.) Bu son secdeye Kur'ân tav'î (isteğe bağlı) secde demektedir. (Ra'd, 13/15; Hac, 22/17)

İnsandan başka bütün canlıların tabiî duruşu, isyandan uzak bir ibadet mânâsı taşırken, insanın tabiî duruşu olan kıyam, hem saygı hem isyan mânâsına gelir. Kıyam halinin ibadet mânâsını ifade edebilmesi için, insanın bu hale bir şeyler ilave etmesi gerekir. Yani insan ancak şuurlu bir gayret sayesinde ibadet haline

295 Merğinanî, Hidaye, I,67; Halebî, Mülteka, I, 113.
296 Ebu Davut, Vitir, 6; Tirmizî, Vitir, 9; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 37, 47, 50; Müsned, III, 406, 407, V, 123.

geçebilir. İbadet hali, kıyam ve rüku' gibi merhalelerden geçerek, gittikçe artan bir saygıyla, secdede son dereceye varır. Secde her türlü yabancı duygulardan uzak nihaî bir saygı ve mutlak bir teslimiyet, yani katıksız bir ibadet ifade eder.

Şeytanın secde etmeyişi, ebedî asî ve lanetlik diye damgalanmasına sebep olmuştu. Büyüklük taslayarak Allah'ın emirlerine itaat etmeyenler ve secdeye yanaşmayanlar, sürekli secdede olan kendi gölgelerine baksınlar da kibirlenmeye gerek olmadığını anlasınlar. Böyleleri, "Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye dikkat edip, onların gölgelerinin sağa sola dönerek, zelil zelil Allah'a secde ettiğini görmüyorlar mı?" (Nahl, 16/48) Havada uçan kuşlar dahil, "Göklerde ve yerde olanlar da, onların gölgeleri de ister istemez Allah'a secde edip duruyorlar." (Ra'd, 13/14) "Göklerde ve yerde bulunan herkes, güneş, ay ve yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların bir çoğu hakikaten Allah'a secde ederler." (Hacc, 22/18) Bu hakikatı bilenler O'na secde etmekten büyük heyecan duyarlar. Hele "Rabb'inin katındaki melekler, O'na kulluk etmekten asla kibir duymazlar, hep O'nu tesbih ile yalnız ona secde ederler." (A'raf, 7/206) Üstün yaradılış ve ince anlayış, insanı Allah'a yaklaştırıcıdır. Çünkü "İlimde yüksek payeye erenlerle mü'minler" (Nisa, 4/162) ve "Bundan önce kendilerine ilim verilenler, Allah'ın ayetlerini işitince, ağlayarak yüz üstü secdeye kapanırlar. Bu secde, onların Allah'a karşı duydukları derin saygıyı artırır." (İsra, 17/109) "Rabb'inin rahmetini umarak, gecenin geç saatlerinde secdeye kapanan, ona itaat ve ibadet eden kimse ile herhangi bir kâfir bir olabilir mi?" (Zümer, 39/9) Çünkü, "Allah'ın halis kulları, gecelerini Rab'lerine secde ve ibadet ederek geçirirler." (Furkan, 25/64)

Öyle ise (Habibim) "Sen de Rabb'ini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol." (Hicr, 15/98) "Geceleyin secde ettikten sonra O'nu tesbih et." (Kaf, 50/40) "Ey iman edenler -siz de- Rabb'inize rüku', secde ve ibadet ediniz, hayırlı işler işleyiniz ki, gerçek kurtuluş olan felaha ulaşasınız." (Hac, 22/77)

Hadislerde de secde üzerinde hassasiyetle durulmuştur.

Hz. Peygamber'in hizmetçisi olan Ebu Firas Rebia b. Ka'b el-Eslemî anlatıyor: "Geceleri Peygamberimiz'le birlikte kalır, abdest suyunu hazırlar ve diğer isteklerini karşılardım. Bir defasında,

– "Benden bir şey iste" buyurdu. Kendisine,

– "Cennette Seninle beraber olmak istiyorum!" diye cevap verdim. Peygamberimiz bana,

– "Başka bir isteğin yok mu?" diye sordu,

– "Hayır, yok. Sadece bunu istiyorum" dedim. Bunun üzerine bana şöyle buyurdu:

– "Öyle ise, sık sık secde ederek, kendi hesabına, bana yardımcı ol!"[297]

Hz. Peygamber, kölesi Sevban'a ise "Sık sık secde etmeni tavsiye ederim. Çünkü Allah için yaptığın her secde bir derece yükselmeni ve günahlarından birinin silinmesini sağlar," demişti.[298]

Demek ki, secde nefsin uysallaştırılıp arındırılmasına yardımcı bir ibadettir. Ve bu yüzden sahibini cennete götüren bir vesiledir. Peygamberimizin bu hadislerde kastettiği secde, sadece bilinen bedenî hareket değildir. Bu bedenî hareketin yanında, insanın nefsinde beliren derin mânâdır. Bu mânâda Allah'ın ululuğu, yüceliği ve sevgisi sembolleşir. Secde edenin itaat ve teslimiyeti de Allah'ın söz konusu yüceliğine sembol olur. Çünkü, secdede kul, küçülebildiği kadar küçülmekte, kendi aczini ve hiçliğini en kuvvetli şekilde hissetmektedir. İnsan kendi aczini ve hiçliğini idrak etmeden Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünü idrak edemez. Buna göre secde, asıl mânâsı gereğince, insanın kendisini Allah'a karşı hiç saymasının bedenî bir ifadesi olduğu takdirde ibadet ve Allah'a itaat niteliği kazanabilir, ancak o zaman cennete girmeye ve onun ötesi olan Allah'a yaklaşmaya vesile olabilir.

297 Müslim, Salat, 225; Ebu Davut, Tatavvu, 22; Neseî, Tatbik, 79; Müsned, I, 386, 400.
298 Müslim, Salat, 224, 225; Ebu Davut, Tatavvu, 22; Tirmizî, Salat, 169; Neseî, Tetbîk, 80; Müsned, III, 500, IV, 59.

Kur'ân'da çok kere namaz mânâsına secde kelimesi kullanılmaktadır. Namaz kılmaya mahsus olan İslâm mabedleri, secde yeri demek olan, mescid kelimesiyle adlandırılmaktadır. Bu, secdenin namazın en mühim unsuru olduğunu gösterir. Secde namazın son kısmı olduğu halde, bazı ayetlerde, öneminden dolayı, rüku ve kıyamdan önce zikredilmiştir. (Zümer, 39/9)

Secde üzerinde çok duran ve konumuz olan gece ibadetini bazan, sadece secde ederek veya secdede durarak yerine getiren tasavvuf ehli, namazdaki iki secdeyi, "Namaz kılan kişi secde haline ulaşıp varlığından fanî olunca, bir kere daha secdeye vararak, bu fenadan da fanî olur" şeklinde izah ederler.[299] Marifet yolcuları bir de kalbin secdesinden sözederler ki, o da, kalbin, Hakk'ı müşahede ettikten sonra O'nda fanî olup, hiçbir şeyin onu meşgul etmemesi ve diğer organların fonksiyonlarının sadece Hakk'la meşgul olmasına engel olmaması şeklinde açıklanmıştı.[300]

Said b. Cubeyr (94/713), "Dünyadaki tek huzur kaynağım secde halidir."der.[301]

Veyse'l-Karanî (37/657), gecesini sabaha kadar kıyamda geçirir ve "Allah'ın yarattığı bazı varlıkların, sürekli kıyamda olduğu anlatılıyor"; bir sonraki geceyi rükuda geçirir ve "Allah'ın yarattığı bazı varlıkların, sürekli rüku' ile ibadet ettikleri rivayet edilmektedir"; üçüncü geceyi de secdede geçirir ve "Bazı yaratıkların sürekli secde haliyle Allah'a kulluk ettikleri bildirilmektedir" derdi. Veyse'l-Karanî'nin bu ifadelerinden, bazı geceler kıyamı, bazı geceler rüku'u bazı geceler de secdeyi çok uzattığı, fecrin yaklaştığını hissedince, iki rekâtlık teheccüd namazının geri kalan kısmını hafif tutup bitirdiği anlaşılmaktadır.[302]

Ebu Muhammed el-Cerirî (311/923) anlatıyor: "Cüneyd'i ziyaret etmek istedim. Gittiğimde namaza durmuştu. Namazını, uzatabildiği kadar uzattı. Bitirince, "Yaşlandın, kemiklerin direnci azaldı, cildin inceldi, gücün azaldı. Namazı biraz azaltsan..." dedim.

299 Martin Lings, XX. Yüzyılda Bir Veli' den naklen , Şeyh Alevî, Mineh, 114.
300 Kaşanî, Istılahatu's- Sufiyye, 83, Kahire, 1981.
301 Ebu Nuaym, Hilye, IV, 272; İbnu'l-Cevzî, Sıfetu's- Safve, III, 77.
302 İbn Harrat, es-Salat ve't-Teheccüd, 357.

"Sus!" dedi, "Bu yolla Allah'ı bulduk. Bu yolda dûnhimmetlik yapmak yakışmaz. Nefse ne yüklersen onu taşır. Namaz, Allah'a ulaştırır, secde ise Allah'a yakınlaştırır. Onun için Allah "secde et ve yaklaş" (Alak, 96/19) buyurdu. Kim Allah'a yakınlaştıran yolu terk ederse, neticede uzaklaştıran yola girer."[303]

Ehl-i Beyt imamlarından Ali b. Abdillah b. Abbas, o kadar çok secde ederdi ki, bu yüzden kendisine, çok secde eden mânâsına seccad lâkabı takılmıştı.

Evet, secdede mahviyet, Hakk karşısında zilleti kabul, enaniyeti terk ve Rabb'e tam teveccüh vardır. İşte böyle bir secdeye Allah tecelli eder.

D. İLİM TAHSİLİ

Kısaca, eşya ve olayların gerçeğine uygun bilinmesine ilim denir.[304] İlmin üstünlük ve şerefini, izah etmek konumuz olmadığı için, sadece üç ayet vermekle yetinmek istiyoruz. "Kullar içinde ancak bilginler Allah'tan (gereğince) korkar." (Fatır, 35/28), "Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir." (Mücadele, 58/11)

Allah, Zümer sûresinde, "Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabb'inin rahmetini uman gibi midir? De ki, "hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?" Doğrusu ancak akl-ı selim sahipleri öğüt alır" (Zümer, 39/9) buyurarak, hem gece ibadetine müdavim olanları alim olmakla nitelemiş, hem de gece ilim tahsil etmenin önemine işaret etmiştir. Sühreverdî, konuyu şöyle izah etmektedir. "Allah'ın, Zümer sûresi 9. ayette haklarında ilimle hükmettiği himmet sahibi alimlerin, geceyi ilimle ihya etmeleri gerekir. Çünkü bu tip alimler, ilim için nefislerini, nefsin tabiatının kaynağı olan uyku ve tenbellikten alıkoymuşlar ve yanlarını yataklarından ayırarak uykuyu

303 a.g. , 309.
304 Bkz. Cürcanî, Ta'rifat, 155.

bir yana bırakmış, gaflet ve uyuşukluk sıfatından kurtulmuşlardır."[305] Buharî de gece saatlerinde ilim tahsil etmenin önemine işaret etmek üzere, "Gece ilim tahsil etme ve ibret alma" adıyla özel bir bölüm açarak şu hadisi nakleder: "Validemiz Ümmü Seleme anlatıyor: Hz. Peygamber, bir gece uyandı ve "Sübhanallah! Allah bu gece ne fitneler indirdi! Ayrıca nice hazinelerin kapılarını açtı! Ey ev halkı! Uyanın, dünyada birçok elbiseli kimse var ki, ahirette çıplaktır" buyurdu.[306]

Hz. Ebu Bekir, her gece, yatsı namazından sonra bir iki saat ev halkıyla sohbet ederdi. Sonra ev halkı yatınca kalkıp, abdestini yeniler, iki rekât namaz kılar, seccadesi üzerine oturarak huşu ile murakabeye dalardı. Sabaha bir saat kadar bir vakit kalınca mübarek başını kaldırıp bir kere ah ederdi. Sonra on rekât teheccüd ve üç rekât da vitir kılar ve ev halkını da uyandırırdı. Sonra sabah sünnetini kılıp camiye giderdi."[307]

Gece ilim tahsil etme ve ilmî müzakerelerde bulunmanın faziletini iyi kavrayan selef alimleri, çoğu zaman yatsı namazından sonra müzakerelere başlar ve bazan sabah ezanıyla meclisi kapatırlardı.[308]

Gecelerinin büyük bir kısmını ilim tahsili ve müzakere ile geçiren alimlerden birkaç örnek vermek istiyoruz:

Buharî ve Müslim'in hocası Hafız Ebu Hayseme en-Nesaî, Fudayl b. İyaz'ın şöyle dediğini nakleder: "Ben, İbn Şübrüme, Haris el-Uklî, Muğîre ve Ka'ka b. Yezid, geceleri oturur ve fıkıh müzakere ederdik. Çoğu kere sabah ezanı okununcaya kadar kalkmazdık."[309]

Hafız İbn Kesir (774/1373) anlatıyor:

"Buharî, gece uykudan uyanır, lambasını yakar, hatırına gelen faydalı bir şeyi yazardı. Sonra lambasını söndürür yatardı. Tekrar

305 Sühreverdî, Avarif, 453.
306 Buharî, İlim, 40.
307 İ. Hakkı, Marifetname, 314.
308 Nevevî, el-Mecmu'. I, 38.
309 Ebu Heysem en-Nesaî, Kitabu'l- İlim, 135.

kalkar, tekrar kalkardı. Hatta bir gecede yaklaşık yirmi defa kalktığı olurdu."[310]

Kadı İyaz (544/1149), İbnu'l-Kasım'ın (191/807) hayatını anlatırken, onun şöyle dediğini yazar: "Sabahın alaca karanlığında Malik'e gelir iki, üç, dört... mesele sorardım. O saatte içinin açıldığını anlar, böylece her seher vakti gelirdim. Bir defasında başımı kapının eşiğine koyup yattım. Uyku bastırdı, uyumuşum. Malik çıkıp camiye gitmiş duymamışım. Siyah bir cariyesi vardı. Beni ayağıyla iterek dedi ki, "Efendin çıktı, senin gibi gafil değildir o. Bugün kırkdokuz yaşına girmiştir de, sabah namazını yatsının abdestiyle kılmadığı çok az vaki olmuştur." İbnu'l-Kasım ona çok gidip geldiği için cariye onu kölesi sanmıştı."[311]

Zehebî, abid, alim İsmail b. Ayyaş el-Hımsî (181/797) hakkında şunları yazıyor: "Ebu'l-Yaman el-Hımsî şöyle diyor: "İsmail bizim komşumuzdu. Geceyi ihya ederdi. Çoğu zaman okur, sonra bırakır sonra tekrar okumaya başlardı. Bir gün ondan bunun sebebini sordum. "Niçin soruyorsun dedi?" "Meraktan... Öğrenmek istiyorum" dedim. "Namaz kılarken okuyorum. Bu sırada tesbit (tahric) ettiğim bölümlerden biriyle ilgili bir hadis aklıma geliyor, namazı bırakıp onu yazıyorum. Sonra tekrar namazıma dönüyorum," karşılığını verdi."[312]

İmam Muhammed (189/805), geceleri uyumaz, yanına değişik türden kitaplarını koyar, birinden bıkınca onu bırakır, diğerini incelerdi. Uyku bastırınca onu suyla giderir ve "Uyku hararetten ileri gelir"derdi.[313]

İmam Şafiî (150-204), gecesini üçe bölerdi. İlk bölümünde ilimle uğraşırdı, ikinci bölümünde namaz kılardı, son üçte birinde ise dinlenirdi.[314]

İmam Cüveynî (478/1085), çok ibadet eder, sık sık tavaf yapar, teheccüd ve dua ile gecesini geçirirdi. Ancak uyku çok sıkıştırınca

---

310 İbn Kesir, el-Bidaye, XI, 25.
311 Kadı İyaz, Teratibu'l-Medarik, III, 250.
312 Zehebî, Tezkire, I, 253; Zehebî, Mizan, I, 240:
313 Taşköprüzade, Miftahu's- Saade, I, 23, 36.
314 İbn Tağarrî, en-Nücumu'z- Zahire, II,176; İbnu'l-Cevzî, Sıfetu's- Safve, II, 200.

uyurdu. Seher vaktinden itibaren ise te'lif ve müzakere ile uğraşırdı.[315]

Meşhur müfessir Alûsî, (1270/1854) gündüzlerini fetva vermek ve ders talim etmekle geçirirdi. Gecenin başlangıç diliminden istifade etmek isteyen biri veya bir dostu ile beraber olurdu. Gecenin sonlarına doğru tefsirinden birkaç sayfa yazardı. Gecenin sabahında yazmış olduğu bu sayfaları evinde görevlendirdiği kâtiplere verirdi. Onlar ise bunların yazım işini ancak 10 saatte bitirirlerdi. 32 ciltlik tefsiri, Ruhu'l-Maanî'yi hep gece yazmıştır.[316]

Her şeyin ilme dayandırıldığı, ilmî izahı olmayan hemen hiçbir şeyin kabul edilmediği günümüzde, Müslümanın, gündüzüyle beraber, gecesini de değişik ilimleri elde etmek üzere değerlendirmesi ve bunu ibadet neşvesi içinde yapması, insanî ve dinî bir görevdir. Gazalî'nin dediği gibi, farzları ve ona tâbi sünnetleri yerine getiren alimin, yapacağı en güzel ibadet, ilmî faaliyetlerini ilerletmek olmalıdır.

Diğer taraftan, gürültü, ulaşım sıkıntısı, zihni bulandıran nahoş manzara ve olaylar, gündüzleri ilim elde etmeyi namüsait hale getirmiştir. Gece, sükûnet ve manevî âlemlere açıklığıyla, özellikle çağımızda, ilim ve müzakere için ideal zaman dilimidir. Yatsı namazından sonra, birkaç saatlik bir uykunun ardından, kuşluk zamanına kadar sürecek ilmî faaliyet, öğrenci ve alime çok şey kazandıracaktır. Keşke, ilim adamlarının resmî mesaisi de buna göre düzenlenseydi!

E. DUA

Gece ibadetinin önemli unsurlarından birisi de duadır. İnsanın Yaratıcı ile ilişkisi, ibadet vasıtasıyla oluyor. İbadetin özü, diğer bir ifadeyle, bütün ibadetlerin irca edileceği öz, duadır.[317] İlim bugüne kadar, duanın neticelerini hayranlıkla seyretmesine

315 Muhammed ez-Zuhaylî, el-İmam el-Cuveynî, 209, Şam,1992.
316 Alûsî'nin torunu Mahmud Şükrî'nin el-Misku'l- Ezfar, adlı eserinden naklen, Muhsin Abdulhamid, el-Alûsî Müfessiren, 43.
317 Tirmizî, Daavat, 1.

rağmen, henüz duayı izah edememiştir. Dua, akıl üstü, ilim üstü bir nitelik olarak durumunu korumaktadır. Ve insanlık ilk günden beri, gerekçesi ne olursa olsun, dua etmektedir.[318]

Dua mutlaka ihtiyaçlarımızla ilgili bir şeyler istemek demek değildir. Bizi yaratan ve yaşatan sonsuz kudretin sahibi önünde, kendi aczimizi ve hiçliğimizi anlamak, kendi kendimize yeterli olmadığımızı bilmektir. Bizi en yakından tanıyan ve en iyi anlayan Rabb'in huzurunda, iç dünyamızı olduğu gibi ona açmak ve bütün samimiyetimizle halimizi O'na itiraf etmektir. Hakiki dost ve sevgiliyle başbaşa kalmaktır. Böylece dua her şeyden önce, kötü duygu ve düşüncelerden boşalmak, temizlenmek ve iyileriyle dolmak sûretiyle, ruh huzuruna kavuşmaktır.

Dua, dudaktaki sesler ve kelimeler değil, kalpteki iniltiler ile ruhtaki sızılardır. Kur'ân'da bu nokta şöyle vurgulanıyor: "Rabbinize yalvara yakara gizlice dua edin , muhakkak ki Allah, haddi aşanları sevmez. O'na korkarak ve umarak dua edin." (A'raf, 7/55-56) Ve dua insanın değer ölçüsüdür: "De ki, eğer duanız olmasaydı Rabb'im size değer verir miydi?" (Furkan, 25/77)

Dua, hemen her yer, zaman ve pozisyonda yapılabilir. Ancak Kur'ân ve hadiste, seher vakitlerinde dua ve istiğfarda bulunulması tavsiye ve teşvik edilmiştir. Cennet ehli ve öte dünya nimetlerine nail olanlar anlatılırken bu durum, özelikle hatırlatılmıştır. "Sabredenleri, doğru olanları, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranları, Allah için (mallarını) harcayanları ve seherlerde istiğfar edenleri (Allah görmektedir)" (Al-i İmran, 3/17) "(Cennetlikler) geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi." (Zariyat, 51/17-18)

Seherlerin dua için tercih edilmeleri bazı sebeplere dayanmaktadır. Sükûnet ve müsbet duygu yoğunluğunun yanısıra, o saatlerde Rabb'in dünya semasına nüzûl buyurması ve her gece var olan icabet saati, tercih edici faktörlerin başında gelmektedir. Gecenin belli bir saatinden sonra, uyku ve rahatını terk

318 Y. N. Öztürk, Kur'ân ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, 333

edip namaz kılan, Kur'ân okuyan ve günahlarına gözyaşı döken mü'minin kalbi yumuşamış ve dua fırsatını yakalamıştır. Nitekim Rahmet Nebisi, "Kalbiniz merhametle yumuşadığı zaman dua etme fırsatını kaçırmayın. Çünkü, kalp yumuşaklığı Allah'ın rahmetindendir,"[319] buyurmaktadır. Zaten insana düşen, İlahî rahmet ve merhameti tahrik etmek, rahmet kapısını çalmak, yani dua etmektir. Şems-i Tebrizî (645/1247) şöyle diyor: "Rahmet deryası daima coşmak, dalgalanmak ister. Bunu yapacak olan da senin yalvarman, ağlayıp feryad etmendir. Senin gamının bulutları gelmeyince İlahî marifetin deryası dalgalanmaz, coşup köpürmez."[320]

İşte gece ibadetini takip eden seher vakti, böyle bir fırsatın doğduğu an, yani rahmet kapısını çalmanın tam zamanıdır.

Hz. Peygamber, gece ibadet için uyandığı andan itibaren dua atmosferine girer ve adeta bütün ibadetini dua ile süslerdi. O'nun gece ibadeti, duanın çeşitli tonları olan Kur'ân okuma, tazarru, istiğfar, niyaz ve gözyaşından ibaretti, demek mümkündür. Mesela uyandığında, henüz abdest almaya gitmeden önce şu duayı okurdu: "Allah'ım! Bütün övgüler Sana aittir. Sen, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin sürekli kayyimisin, dizginleri Senin elindedir. Yine bütün övgüler Sana aittir. Sen, yerin, göğün ve ikisi arasında bulunan her şeyin nûrusun. Yine bütün övgüler Sana aittir, Sen yer, gök ve ikisi arasında bulunan her şeyin yegâne sahibisin. Yine bütün övgüler Sana aittir, Sen haksın, Senin va'din de haktır. (Ahirette) Seni görmek de haktır. Sözün haktır. Cennet ve Cehennem de haktır. Peygamberler'in de haktır. Muhammed de haktır. Kıyamet günü de haktır.

Allah'ım! Ancak Sana itaat ettim, Sana inandım, Sana güvendim, Sana yöneldim, yalnız Senin yardımına dayanarak mücadele ettim. Aramızda yalnız Seni hakem kıldım. Allah'ım! Önce işlediğim ve sonra işleyebileceğim; gizli yaptığım, açıktan yaptığım bütün günahlarımı bağışla!..Beni öne çıkaran ve geri bıraktıran,

319 Aclûnî, Keşfu'l- Hafâ, I, 149; Ayrıca bkz. Sühreverdî, Avarifu'l- Maarif, 22. bab, s.224.
320 Şems-i Tebrizî, Makalât, I, 351:

ancak Sensin. Allah'ım! Senden başka ibadete layık ilah yoktur. Güç ve kuvvet, ancak Allah'a dayanılırsa vardır."[321] Bu tür bir dua ile gece ibadetine başlamak sünnet olarak görülmüştür.[322]

Kur'ân okurken azap ayeti geçtiğinde Allah'a sığınır, rahmet ayeti geçince de fırsatı ganimet bilip, O'ndan rahmet ve mağfiret dilerdi. Rükû ve secdeleri engin dua örnekleri ve gözyaşlarıyla, uzar giderdi. Hz. Aişe anlatıyor: "Allah'ın Nebisi'yle beraber uyuyorduk. Bir ara yatakta olmadığını farkettim. Gece karanlığında, el yordamıyla aradım. Elim ayaklarına değdi. Kendisi secdeye varmış huşu içinde "Allah'ım! Senin gazabından rızana, vereceğin cezalardan affına sığınırım! Seni hakkıyla medh u sena etmem mümkün değildir. Sen kendini medh u sena ettiğin gibisin" şeklinde dua ediyordu."[323]

Ve karanlıkta nûr isteyerek şöyle derdi: "Allah'ım! Kalbimi nûrlandır, gözlerimi nûrlandır, kulaklarımı nûrlandır, sağımı nûrlandır, solumu nûrlandır, önümü nurlandır, arkamı nurlandır, üstümü nûrlandır, altımı nurlandır, bana nûr ver, beni nûr deryasına daldır Allah'ım!"[324]

Geceleri, gıyaplarında, ashabına dua etmeyi de ihmal etmezdi. Gıyabında başkası için yapılan dua kişiye günahsız dille dua etme şeklinde nitelendirilmiştir. Günah işleyen kimseye gıyabında dua edilirse, o kimse günahsız bir dille dua etmiş olur. Çünkü dua eden, işlenen günahtan sorumlu değildir. Ebu Said el-Hudrî, "Bir gün, akşamdan sabah fecir doğuncaya kadar Resulûllah'ın gece ibadetini gözledim. "Allah'ım! Osman b. Affan... Ben ondan razıyım" diye dua ettiğini gördüm," diyor.[325] Enes b. Malik de geceleri birbirlerine şöyle dua ettiklerini söyler: "Allah size iyi

321 Buharî, Teheccüd, 1, Tevhid, 8, 24, 35; Müslim, Salat, 119, Müsafirîn, 199, Zikir, 70; Tirmizî, Daavat, 29, 32; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 90.
322 Aynî, Umde, VII, 166;Dehlevî, Huccetullah el-Baliğa, II, 42f
323 Müslim, Salat,222; Ebu Davut, Salat, 148, Vitir, 5; Tirmizî, Daavat, 75, 116; Neseî, Taharet, 119, Kıyamu'l- Leyl, 51; İbn Mace, İkame, 117, Dua, 3; Müsned, I, 96, 118.
324 Müslim, Müsafirîn, 181, 187, 191; Neseî, Tatbik, 63; Müsned, I, 184, 343.
325 Ebu Ca'fer Ahmet et- Taberî, er-Riyadu'n- Nedire fi Menakibi'l- Aşere, III, 29.

kişilerin namazını ihsan etsin. Onlar ki, gece ibadet eder, gündüz oruç tutar ve günah işlemezler."[326]

Seher vakti ise istiğfar zamanıdır. "Onlar seherlerde istiğfar ederlerdi." (Zariyat, 51/18) Yani onlar az uyuyup, çok ibadet etmelerine rağmen, sanki gecelerini günah içinde geçirmişler gibi, seherlerde uzun uzun tevbe ve istiğfar ederlerdi. Bu onların haşyetlerinin ve yaptıkları ibadete aldanmadıklarının da göstergesidir.[327]

Nafî anlatıyor: "İbn Ömer, gece namaz kılardı. "Ey Nafî, seher vakti geldi mi? diye sorardı. Vakit gelmemişse namaza devam ederdi. Vakit girdiyse oturur, sabah oluncaya kadar dua ve istiğfar ederdi."[328]

Ahnef'in çoğunlukla, gece ibadeti dua idi. Gece lambanın yanına gider, parmağını ateşe tutar, ateşin acısını duyunca, kendi kendine "Falan gün falan günahı niçin işledin?" diye söylenir ve nefsini kınardı.[329]

F. GÖZYAŞI

Hak Rahmeti'nin insan gözünde damla damla olmasıdır, gözyaşları. Heybet, korku, sevgi ve saygı gibi insanı duygulandıran, gönül tasını yakan ve kalpten sefil arzuları sıyırıp atan, ulvî hislerin çepeçevre ruhu sardığı anın şehadet kanıdır, gözyaşları.

Ermişin nazarında gözyaşları, cennet pınarlarından daha değerlidir. Zira o damlalar cehennemi söndürecek bir iksir sayılır Rahmeti Sonsuz'un katında.

Gözyaşları, ruh inceliğinin şahididir. İnce ruhlu insan, yüzünü gözyaşlarıyla yıkayan insandır. İçi sızlamayanlar, kirpiği ıslanmayanlar kem talihlilerdir.

Gözyaşına, Kur'ân ve Hadis geniş yer vermektedir. Örnek olarak şu ayetlere bakılabilir: "(Onlar) Ağlayarak yüz üstü yere

---

326 Ebu Nuaym, Hilye, II, 34.
327 Alûsî, Ruhu'l- Meanî, XXVII, 8.
328 Ebu Nuaym, Hilye, I, 304.
329 Gazalî, İhya, IV, 730.

kapanırlar. Bu onların saygısını artırır." (İsra,17/109) "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Adem neslinden, Nûh ile beraber gemide taşıdıklarımızın neslinden, İbrahim ve İsrail (Yakub) neslinden, yol gösterdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerden (olan insanlar)dır. Onlara Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı." (Meryem, 19/58) "Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar." (Tevbe, 9/82) "Şimdi siz bu söze (Kur'ân) mi şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz! Siz gaflet içinde oyalanmaktasınız. Haydi Allah'a secde edip kulluk edin." (Necm, 53/59-62) "Resûle indirileni duydukları zaman, bildikleri gerçekten ötürü gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün." (Maide, 5/83)

Dikkat çeken husus, gözyaşından söz edilen hemen her yerde secdenin de zikredilmesidir. Secdeyle Allah'a en yakın yere gelen ince ruhların, kalp inceliklerinin canlı şahididir gözyaşları. Veya gözyaşlarıyla incelen kalbin, kendini Rahmanın kucağına salıverdiği andır secde.

Hz. Peygamber'in, gözyaşını kutsayan birçok beyanı bulunmaktadır. Mesela bir hadis-i şerifte, "Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız."[330] Başka bir hadiste, haşir meydanında Allah'ın arşının gölgesinden yararlanacak yedi sınıf arasında gözü yaşlı olanları da saymaktadır: "Yedi sınıf insan vardır ki, Allah onları haşir meydanında arşının gölgesinde (ki, ondan başka gölge yoktur) gölgelendirecektir. Bunlardan birisi, kimsenin olmadığı bir yerde Allah'ı anıp da gözleri yaş akıtan kimsedir."[331]

"Şimdi siz bu söze (Kur'ân) mi şaşıyorsunuz? Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?" (Necm, 53/60) ayeti nazil olunca ashab-ı suffa ağlamaya başladılar. Hz. Peygamber de onlara iştirak ederek,

---

330 Buharî, Rikak, 27.

331 Buharî, Zekat,16, Hudûd, 19; Müslim, Zekat, 91; Tirmizî, Zühd, 52; Neseî, Kudat, 2; Muvatta, Şiir, 14. (Diğer altı sınıf şunlardır: 2.Adil lider, 3.Rabb'inin ibadetiyle büyüyüp gelişen genç, 4.Kalbi mescitlere bağlı adam, 5.Allah için birbirini seven ve bu sevgi ile biraraya gelen iki kişi, 6.Güzel ve soylu bir kadının zina davetine "Allah'tan korkuyorum" diyerek icabet etmeyen kimse, 7.Sağ elinin verdiğini, sol eline hissettirmeden gizlice sadaka veren kimse.)

"Allah korkusundan ağlayan göz cehennem ateşini görmeyecektir," müjdesini verdi.[332]

Diğer bir kıyamet sahnesini ise, şöyle anlatıyor: "Kıyamet günü şu üç göz dışında kalan bütün gözler ağlayacaklardır: Haramı görmemek için kapanan göz, Allah yolunda nöbet bekleyen göz ve Allah korkusundan boncuk boncuk yaş döken göz."[333]

Son olarak şu hadisi verelim: "Allah katında damlayan iki şeyden daha sevimlisi yoktur: Haşyetin eseri olan gözyaşı ve şehid kanı."[334]

Hz. Peygamber'in, özellikle gece ibadeti sırasında sık sık ağladığı bilinmektedir. Bundan dolayı hemen her hadis ve siyer kitabında Efendimizin gözyaşını dile getiren pasajlar bulmak mümkündür. Kimi alimler ise eserlerinde konuyu, özel bir bölümde incelemişlerdir. Mesela Tirmizî, Evsafu'n-Nebi adlı eserinde Bukau Resülillah adıyla özel bir bölüm ayırmıştır.[335]

Bu konuda da bir iki örnek vermek istiyoruz. Ata, bir gün Hz. Aişe'ye, "Resûlullah'ın garip bir halini bize anlatır mısınız?" diye istekte bulununca, Hz. Aişe (57/676), "O'nun hangi hali garip değildi ki?" dedi ve ekledi: "Bir gece odama geldi. Benimle yatağıma girdi. Sonra "Beni bıraksan da Rabb'ime kulluk etsem..." dedi. Kalktı, abdestini yeniledi ve namaza durdu. Kıyamda öyle ağladı ki, gözyaşları göğsüne damlıyordu. Rüku'a varınca orda da uzun uzun ağladı. Secdede de bu hal devam etti. Resûlullah'ın ağlaması, sabah namazı için haber vermeye gelen Bilal'in seslenmesine kadar sürdü.

"Ya Resûlallah!" dedim, "Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiği halde niçin bu kadar ağlıyorsun?" Şöyle dedi: "Şükreden bir kul olmayayım mı? Hem nasıl ağlamayayım ki, bu gece Allah bana şu ayetleri inzal buyurdu: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette

332 Beyhakî'den naklen Alevî, Şerefu'l- Ümmeti'l- Muhammediyye, 216.
333 Neseî, Cihad, 11; Darimî, Cihad, 15.
334 Tirmizî, Fedailu'l- Cihad, 25.
335 Tirmizî, Evsafu'n-Nebî, 38.

akl-ı selim sahipleri için ibret verici deliller vardır. Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: "Rabbimiz (derler), bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateş azabından koru! Rabb'imiz, Sen birini ateşe soktun mu, onu perişan etmişsindir. Zalimlerin yardımcısı yoktur. Rabb'imiz, biz "Rabbinize iman edin!" diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen inandık. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, iyilerle beraber canımızı al! Rabbimiz bize, elçilerine vaadettiğini ver, kıyamet günü bizi yüzüstü bırakıp rezil etme. Zira Sen verdiğin sözden caymazsın." (Al-i İmran, 3/190-194) Sonra, "Bu ayetleri okuyup da uzun uzun tefekkür etmeyenin vay haline," dedi.[336]

Hz. Ebu Bekir, yufka yürekli bir insandı. Sevr mağarasında, Efendimiz'e bir zarar gelir endişesiyle ağlamıştı, "Bugün size dininizi tamamladım" (Maide, 5/3) ayeti nazil olunca Hz. Peygamber'in vefatının yakın olduğunu anladığı için, gözyaşlarını tutamamıştı.[337]

Hz. Ömer'in gözyaşları iki yanağında iz bırakmıştı.[338] Oğlu Abdullah (74/693) ise şöyle diyordu: "Eğer gerçeği tam bilseydiniz, sırtınız çatırdayıncaya kadar secdede kalır, sesiniz kesilinceye kadar bağırırdınız. Öyle ise ağlayınız! Ağlayamıyorsanız, kendinizi ağlamaya zorlayınız."[339]

Sahabe arasında, Kur'ân'ın tertille okunmasını ağlayarak okuma şeklinde anlayıp tefsir edenler vardı.[340] Nitekim Hz. Peygamber de, "Kur'ân hüzünle nazil oldu, onu okurken ağlayınız. Ağlayamıyorsanız, ağlar gibi okuyunuz (veya kendinizi ağlamaya zorlayınız.)" tavsiyesinde bulunmuş,[341] kendisi de, İbn Mes'ud Nisa sûresinden, "Her milletten (inançlarının bozukluğuna, işlerinin kötülüğüne tanıklık edecek) bir şahit, seni de bunlara şahit

336 İbn Hibban'ın Sahih'inden naklen, Leknevî, İkametu'l-Hücce, 112.
337 Buharî, Salat, 86, Menakibu'l-Ensar, 45; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 2.
338 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, I, 286.
339 a.e. I, 658.
340 Suyûtî, Dürrü'l-Mensûr, VI, 277.
341 Müslim, Cihad, 58; İbn Mace, İkame, 176, Zühd, 6.

getirdiğimiz zaman (halleri) nice olacak?" (Nisa, 4/41) ayetini okurken, dolu dolu gözyaşı dökmüştür.[342]

Başını Tabiûn'un meşhurlarından Hasan-ı Basrî'nin çektiği Basra Zühd Mektebi'nin temel özelliklerinden biri de, Allah korkusu ve gözyaşı idi. Kûfe zahidleri ise, hem Hz. Hüseyin'in kendi bölgelerinde şehid edilmesi nedeniyle hem de Allah korkusundan, çok ağladıkları için Bekkaûn (çok ağlayanlar) diye adlandırılmışlardı.[343]

I ve II. hicrî yüzyıllarda yaşayan abid ve zahidlere göre duanın kabul edilmesinin ilk şartı, gönülde huşu hissinin ve gözde yaşın eksik olmamasıdır. Çünkü insan ancak Allah'tan korkarak, hüzünlenerek ve gözyaşı dökerek O'na ulaşır. Bu anlayışın bir sonucu olarak bekka ve bekkaûn kelimeleri tasavvufta, ahiret korkusu, günah endişesi ve Allah'a kavuşma iştiyakının doğurduğu hüzün gibi duygular taşıyan ve bu yüzden gözyaşı döken zahid kişi ve zümreler için bir terim olarak kullanılmıştır.

Tasavvuf tarihinde çok ağladıkları için *"Bekkâ"* lakabıyla anılan bazı abid ve zahidler de vardır. Yahya el-Bekkâ, Ebu Said el-Bekkâ ve İbrahim el-Bekkâ bunlardandır.[344] Abdulvahid b. Zeyd (266/879) ve Rabia el-Adeviyye gibi Allah korkusundan çok Allah sevgisine yer verenler bile, ibadet ve zikir esnasında gözyaşı dökerlerdi. İlk sûfîlerden olan Ebu Süleyman ed-Daranî, ağlamamayı bedbahtlık alâmeti olarak görmüş, Ahmed b. Ebu'l-Hıvarî (230/844) ise, "İnsan Allah'a itaat etme halinde de O'na muhalefet etme halinde de ağlamalıdır" demiştir. Ebu Said el-Harraz (277/890) ağlamayı Allah'tan uzak kalma, Allah'a özlem duyma ve Allah'a yakın olduğu halde O'ndan uzak düşme endişesinden dolayı ağlama şeklinde, üç sınıfa ayırmıştı.

İlk sûfîler gibi tarikat mensupları da dinî duygularla ağlamaya büyük değer vermişler, Allah için akıtılan iki damla gözyaşının birçok manevî derdi halledeceğine, gece yarısı dökülen birkaç

342 Buharî, Fedailu'l-Kur'ân, 35; Müslim, Müsafirîn, 247-248.
343 Serrac, el- Lüma', 300, Kahire 1960; bk. H.K. Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, 110.
344 bk. Ebu Nuaym, Hilye, II, 347; V, 164; VII, 385; Sülemî, Tabakatu's- Sûfiyye, 187.

damla gözyaşının gazâda akıtılan kana eşdeğer olduğuna, yukarıda geçen hadisin işaretiyle inanmışlardır. İlk sûfîlerin semâ ayinlerinde, daha sonra tarikat mensuplarının zikir meclisleriyle mürşidlerin vaaz ve sohbetlerinde ağlayarak kendine gelme ve nefsini ıslah etme olaylarına sık sık rastlanır.

Tasavvufta Allah sevgisi ve aşkının önem kazanması, ilahî dîdara duyulan özlem sonucu ağlama gibi bir hüzün halinin daha sözkonusu edilmesine yol açmış, arifler ve büyük mutasavvıflar daha çok bu tarz bir ağlama hali üzerinde durmuşlardır. Abid ve zahidler daha çok Allah'ın azap ve gazabından korktukları için ağladıkları halde, arifler ve aşıklar, Allah'ın cemalini temaşa etmenin özlem ve hasretiyle gözyaşı dökmüşlerdir. Bu yüzden Muhammed b. Fadl, "Zahidlerin ağlaması gözle, ariflerinki kalpledir" demiştir.[345]

Cüneyd-i Bağdadî gibi Seyyidu't-Taife sayılan önderler, ağlamayı, Kur'ân okuma ve teheccüd namazı kılmanın yanında, vird edinmişlerdi.[346]

Said b. Cübeyr, gözyaşından ötürü gözlerini kaybederken,[347] İbn Sîrîn, gece boyunca ağlar, bunu farkettirmemek için ise gündüzleri gülerdi.[348] Mansur b. Mu'temir, gündüzleri oruç tutar, geceleri ibadetle geçirir ve sürekli ağlardı. Annesi, "Yavrum! Adam mı öldürdün ki, böyle ağlıyorsun?" diye sorunca, "Nefsimin bana yaptığını ben bilirim!" derdi. Sabah olunca durumu farkettirmemek için gözlerine sürme çeker, koku sürünür, saçlarının bakımını yapıp ikiye bölerek tarar ve halkın arasına katılırdı.[349]

Verrad, gece boyunca ağlar ve inlerdi. Seher vakti girince secdeye kapanır ve "Allahım, kulun sürekli Senin ibadetinde bulunmak istiyor, ondan yardımını esirgeme," derdi.[350]

---

345 S. Uludağ, Bekkain, TDV, V, 363.
346 Kuşeyrî, Risale, 298.
347 Ebu Nuaym, Hilye, IV, 272.
348 a.g. II, 272.
349 a.g. V, 41; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, III, 112.
350 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, III, 162.

Ahmed b. Ebi el-Hivarî (230/844): "En faziletli ağlama, kulun, Allah'ın emirlerine uygun olmayarak geçirdiği veya emirlerine muhalefet ederek geçirdiği zamanlara ağlamasıdır."[351]

Ebu Süleyman ed-Daranî (215/830): "Her şeyin bir işareti vardır. Allah'ın hizlanına uğramanın işareti de ağlamayı terketmektir."[352]

Ebu Hanife de geceleri Kur'ân okur, bazan bir ayeti ağlayarak sabahlara kadar tekrar ederdi.[353] Geceleri öyle çok ve kendini tutamayarak, sesli ağlardı ki, komşuları ona acır ve üzülürlerdi.[354]

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz bu kadarını vermekle yetiniyor ve son olarak İbn Mace'deki bir hadisi kaydetmek istiyoruz: Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Cehennem halkı ağlama ile de azaplandırılır. Gözyaşları bitinceye kadar ağlarlar. Sonra gözlerinden yaş yerine kan akmaya başlar. Neticede yüzlerinde oyuklar oluşur. Dökülen gözyaşları öyle çoğalır ki, üzerine gemiler konsa yüzer."[355] Belki de, özellikle, dünyada ağlamayanlar bu azabı çekecektir.!

G. TEFEKKÜR

Herhangi bir konuda, geniş, derin ve sistemli düşünme mânâlarına gelen tefekkür, erbabınca, kalbin çırası, ruhun gıdası, bilginin ruhu ve İslâmî hayatın da kanı, canı ve ziyası sayılmıştır. Onlara göre tefekkür olmayınca kalp kararır, ruh bunalımlara girer ve İslâmî hayat da donuklaşır.

Tefekkür kalpte öyle bir nûrdur ki, hayır ile şer, zarar ile fayda, güzel ile çirkin onunla görülür ve sezilir. Eşyanın anlam ve kavramları arasında kalbin faaliyette bulunmasıdır, tefekkür. Hikmet kuşunu avlamaya yarayan ağdır.[356] Kâinat, tefekkür

351 Sülemî, Tabakat, 100.
352 a.g. 81.
353 İbn Tağarrî, en-Nücumu'z- Zahire, II, 13.
354 Münavî, el-Kevakîp, I,176.
355 İbn Mace, Zühd, 38.
356 Cürcanî, Ta'rifat, 63.

sayesinde okunan bir kitap haline gelir ve Kur'ân ayetleri onunla ayrı bir derinliğe ulaşır.

Tefekkür, olaylardan ibret alma ve çeşit çeşit netice çıkarmanın rehberi, tecrübenin altın anahtarı ve hakikat ağaçlarının fideliğidir. Tefekkür aklı işlettirerek çiçek çiçek *marifet balı* devşirmenin adıdır. Onun için, bazan insanın bir saatini senelerce ibadete denk hale getirir.[357] Tasavvuf ehline göre iman kalbin canı, ibadet onun damarlarında akıp duran kanı, tefekkür, murakabe ve muhasebe ise onun canlı kalmasının vazgeçilmez esasıdır. Tefekkür, marifete ayrı bir derinlik kazandırır, ibadet onu, insanın tabiatı haline getirir. Kişi mânen dünyada ne kadar derinleşmişse cennetten de, cemalullahtan da o kadar zevk ve lezzet alır.[358]

Zikir, bütün ibadetleri kucaklayan bir iç aksiyondur. Tefekkürü günlük virdlerden biri sayan ve İhya'nın 4. bölümünde genişçe ele alan[359] Gazalî, tefekkürün zikirden de üstün olduğunu şöyle izah eder: "Amel hâle, hâl ilme, ilim de tefekküre bağlıdır. Demek oluyor ki, bütün iyiliklerin başı ve başlangıcı tefekkürdür. Tefekkür, zikirden de hayırlıdır."[360] Başka bir yerde de şöyle der: "Tefekkür ibadetlerin en şereflisidir. Zira, tefekkürde zikir bulunduğu gibi, iki şey daha vardır:

1. Marifetin kuvvetlenmesi. Çünkü tefekkür, keşif ve marifetin anahtarıdır.

2. Muhabbetin artması. Zira kalp, saygı gördüğü kişiyi sever. Allah'ın azameti, O'nun sıfatlarını, kudretini ve akılları hayrette bırakan yaratıklarını tefekkürle bilinir.

Demek ki, tefekkür ve düşünceden marifet doğar, marifetten, ta'zim, ta'zimden de muhabbet doğar. Zikir de marifetin bir unsuru olan ünsiyeti doğurur. Fakat marifetten doğan muhabbet,

357 Aclûnî, Keşfu'l- Hafâ, I, 310.
358 Razî, Mefatîh, II, 130, XXII, 135.
359 bk. İhya, Rub'ul- Münacat, 9. kitap.
360 Gazalî, İhya, IV, 767.

zikirden meydana gelen muhabbetten daha farklı, daha sağlam ve daha büyüktür."[361]

Aynı zamanda mütefekkir de olan Fahruddin er-Razî, tefekkürü ruhanî ibadetler zümresinden sayarak şöyle der: "Ruhanî ibadetler, fikir, düşünce, Allah'ın yerde ve göklerde yarattığı varlıkları ve yaptığı işlerin hikmetlerini tetkik edip teemmül etme ve benzeri hususları kapsamaktadır. Nitekim Allah Teâlâ "Göklerin ve yerin yaradılışı üzerinde düşünürler" (Al-i İmran, 3/191) buyurmuştur. Ruhanî ibadetlerin en son mertebesi ise, sebeplerden sebepleri yaratana geçmek, mümkinat denilen ve sonradan yaratılan her şeyden yüz çevirmek, aklın celâl nûrlarına dalması ve ruhun kibriya hüzmelerine kapılmasıdır. Bu makama ulaşan kişi, masivayı yok bilir."[362]

Razî, ruhanî ibadetlere karşılık ruhanî sevaplar verildiğini ve bunların en yükseğinin, kalplerin tenzih ve takdis mertebelerine yükselmesi olduğunu söyler.[363]

Şah Veliyyullah (1703-1762) da, "Namaz, Allah'ın yüceliği hakkındaki tefekkür ve zikir istisna edilirse, amellerin en üstünüdür. Tefekkür ve sürekli zikre gelince onlar, sadece ulvi ruhlardan beklenebilir. Ne yazık ki, bu ruhların sayısı son derece azdır,"[364] der.

Cenab-ı Hakk, Kur'ân'ın müteaddid ayetlerinde tefekkürü emretmiş[365] ve bir ayette onu överek şöyle buyurmuştur: "(Akl-ı selim) sahipleri ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler; göklerin ve yerin yaradılışı üzerinde tefekkür ederler." (Al-i İmran, 3/191)

Ayrıca bu ayet, kâinat kitabını, bu kitabın yazılış keyfiyetini, harf ve kelimelerinin özelliklerini, cümleler arasındaki nizam

361 a.g. IV, 980- 81.
362 Razî, Mefatîh, XVIII, 82.
363 a.g. , XXVII, 23.
364 Dehlevî, Hüccetullah el-Baliğa, I, 152.
365 Örnek olarak şu ayetlere bakılabilir: Bakara, 2/44, 73, 75, 164, 170, 171, 242, Al-i İmran, 3/65, 118, Maide, 5/58, 100, Enam, 6/32, 126, 151, A'raf, 169, Enfal, 8/22, Yûnus, 10/16, 42, 100, Hûd, 11/51, Yûsuf, 12/2, 109, Ra'd, 13/4, Nahl, 16/12, 69, Enbiya 21/10, 67, Hac, 22/46, Mü'minûn, 23/80, Nûr, 24/61, Furkan, 25/44.

ve ahengi, genelinde var olan sağlamlığı nazara vererek, bize en yararlı düşünme yolunu göstermektedir.

Her güzel şeyde olduğu gibi, tefekkürde de zirveyi tutan kâinatın Efendisi, bu ayeti tefsir edercesine, düşünebileceğimiz sahanın sınırlarını belirleyip bize, güç, imkân ve iktidarımızı ihtar ederek şöyle buyuruyor: "Tefekküre denk ibadet yoktur. Öyle ise gelin Cenab-ı Hakk'ın nimet ve kudret eserlerini tefekkür edin. Ama sakın Allah'ın zatını düşünmeye kalkışmayın; çünkü O, insan düşüncesini aşan bir konudur."[366]

Mü'minin sıfatı olarak telâkki edilen tefekkür konusunda, fevkalâde hassas olan seleften de birkaç hâl ve söz aktarmak istiyoruz:

Hz. Ebu Bekir: "Hz. Ebu Bekir, geceleri, yatsı namazından sonra bir-iki saat kadar ev halkıyla sohbet ederdi. Onlar yattıktan sonra kalkar, abdestini tazeler, iki rekât namaz kılıp seccadesi üzerinde oturarak, huşu içinde tefekküre dalardı. Sabaha bir saat kadar bir vakit kalınca, mübarek başını kaldırır bir kere ah! ederdi. Sonra on rekât teheccüd ve üç rekât vitir kılar ve ev halkını da uyandırırdı. Arkasından sabah sünnetini kılıp camiye giderdi."[367]

Hz. Ali: "Tefekkürü olmayan bir susma, unutkanlık ve dalgınlıktır."

Hasan-ı Basrî: Tefekkür ve tezekküre dayalı bir tasfiyeyi benimseyen Hasan-ı Basrî, "bir saat tefekkür, bir gece ibadetinden hayırlıdır" der.[368] Bu söz, tefekkürle gece ibadetini birleştiren kişinin daha fazileti bir iş yapacağına da işaret etmektedir.

Zinnun-i Mısrî (245/859): "İbadetin anahtarı tefekkür, isabetli yolda olmanın alâmeti heva, heves ve nefse muhalefettir."[369]

366 Beyhakî, Şuabu'l- İman, I, 136; Aclûnî, Keşfu'l- Hafâ, I, 311.
367 İ.Hakkı, Marifetname, 314.
368 Gazalî, İhya, IV, 764.
369 Kuşeyrî, Risale, 290.

Mumşad ed-Dineverî (299/908): “Hakimler hikmeti, tefekkür ve sükût ile elde etmişlerdir.”[370]

Lokman Hekim, tek başına ve uzun uzun düşünürdü. Dostları kendisine uğrar ve:

– “Yalnız niye oturuyorsun, toplum arasına karışıp onlarla kaynaşsan daha iyi olmaz mı?” deyince, Lokman:

– “Yalnızlık, tefekkür için daha uygundur. Tefekkür insanı cennet yoluna ulaştırır,” cevabını verirdi.[371]

Ebu Süleyman ed-Daranî: “Gözünüzle ağlamayı ve kalbinizle düşünmeyi âdet haline getirin.”[372]

Mutarrif (95/713): “Geceleri sırt üstü yatağıma uzanır, Kur’ân’ı düşünür ve amelimi cennet ehlinin ameliyle kıyaslarım. Onların, altından kalkamayacağım şekilde amel yaptığını görürüm. Çünkü onları Kur’ân şöyle anlatıyor: “Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi.” (Zariyat, 51/17) “Onlar ki, gecelerini Rabb’lerine secde ederek (O’nun huzurunda ayakta) durarak geçirirler.” (Furkan, 25/64) “Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabb’inin rahmetini uman gibi midir? De ki, “Bilenle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akl-ı selim sahibi olanlar öğüt alır.” (Zümer, 39/9) Kendimi onların içinde göremiyorum.

Sonra amelimi, “Sizi bu yakıcı ateşe ne sürükledi?” (Müddessir, 74/42) ayetinde anlatılan, cehennemliklerle kıyaslıyorum. Bakıyorum bunlar, iman etmemiş yalancılardır.

En son kendimi şu ayetle zikredilenlerin içinde buluyorum: “Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler, iyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar. Belki, Allah, bunların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir” (Tevbe, 9/102). Ey kardeşlerim! Ümit ederim ki, ben ve sizler, hiç olmazsa, bu gruptan olalım!”[373]

370 a.g. a.y.
371 Gazalî, İhya, IV, 764.
372 a.g. a.y.
373 Ebu Nuaym, Hilye, II, 198.

Mansur b. Ali: "Hikmet, ariflerin kalbinde sıdk diliyle, zahidlerin kalbinde tafdil diliyle, abidlerin kalbinde tevfik diliyle, müridlerin kalbinde tefekkür diliyle, alimlerin kalbinde ise tezekkür diliyle konuşur."[374]

Ömer b. Abdilaziz (101/719): "Allah'ın nimetleri üzerinde düşünmek en makbul ibadetlerdendir."[375]

Hz. Aişe validemizin naklettiği ve sabah Hz. Bilal gelinceye kadar ağlayıp ibadet eden Efendimiz'in durumunu anlatan hadis, bir evvelki bölümde geçmişti. O hadisin sonunda Hz. Peygamber, "Bu ayetleri (Âl-i İmran, 3/190-194) okuyup uzun uzun tefekkür etmeyenin vay haline"[376] demektedir.

Hz. Peygamber'in bu ifadeleri ve o gece nazil olan ayetlerden, gecenin sessizliği içinde tefekküre dalmanın her mü'min için bir gereklilik olduğunu anlamak mümkündür. Kur'ân Felsefesi dahil birçok esere imza atan Akkad, (1889/1964)[377] bir eserine "İslâmî Bir Farz, Tefekkür"[378] adını verirken bu ayet ve hadislerden yararlanmış olmalıdır.

Muhasebeyi de tefekkürden ayırmak mümkün değildir. Mü'minin her gün, her saat, iyi-kötü, yanlış-doğru, günah-sevap yaptığı şeyleri gözden geçirip, hayırları, güzellikleri şükürle karşılaması; inhirafları, günahları istiğfarla gidermeye çalışması; yanlışları ve kötülükleri de tevbe ve nedametle düzeltmeye gayret etmesi adına önemli bir cehd ve insanın kendini isbat etmesi adına da ciddi bir teşebbüs sayılan muhasebe, adeta içe dönük ve biraz da pratik neticeleri olan bir tür tefekkür sayılabilir.[379]

374 Sülemî, Tabakatu's- Sûfiyye, 135.
375 Gazalî, İhya, IV, 764.
376 İbn Hibban'ın Sahih'inden naklen , Leknevî, İkametu'l- Hücce, 112.
377 Hayatı ve eserleri için bk. Halit Zevalsız, "Akkad" md. DİA, II, 267.
378 Akkad, Abbas Mahmud, et-Tefkir, Faridatun İslamiyyetün, Mısır trs.
379 Muhasebe için bk. Muhasibî, er-Riaye, 22 vd; Gazalî, İhya, IV, 391, 403.

GECE İBADETİNDE ZAMAN

Gece ibadetine ne zaman kalkılacağı ve ne kadar süreyle ibadet edileceği de, üzerinde durulacak konulardan birisidir. "Diğer ibadetler gibi gece ibadeti için de efdal (en uygun) olan bir kalkma vakti var mıdır? Kalktıktan sonra ne kadar süreyle ibadetle uğraşmak daha uygundur? Üst ve alt limitler, yaklaşık olsa da, tesbit edilebilir mi?" şeklindeki sorulara, cevap aramaya çalışacağız.

A. KALKMA ZAMANI

Önce, gecenin hangi saatinde kalkmanın, daha faziletli olduğuna işaret eden bir kaç hadis zikredelim: "Farz namazlardan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır. Geceyi ikiye bölersen, ikinci yarısı namaz için en faziletli vakittir. Eğer geceyi üçe bölersen orta kısmı daha faziletlidir." Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadiste ise, Hz. Peygamber'in gecenin ilk saatlerinde dinlendiği, son kısmını ise ihya ettiği bildirilmektedir.[380]

Gerek Hz. Peygamber'in tatbikatı, gerekse nüzûl hadisinde bildirilen, Cenab-ı Hakk'ın gecenin sonlarında dünya semasına nazil olması gibi, tercih edici sebeplerden ötürü, Ashab da daha çok bu saatlerde ibadet ediyordu.[381] Amr b. Abse'nin aktardığı hadis ise, "Kulun Rabb'ine en yakın olduğu an secde anıyla, gecenin sonlarında namaza durduğu andır. Eğer bu saatlerde Allah'ı

380 İbn Mace, İkame, 182.
381 a.g.y..

zikredenlerden olabilirsen ol!"[382] şeklindedir. Yine Hz. Aişe, Efendimiz'in, horozlar ötünce kalktığını ve bunun, gecenin sonlarına denk geldiğini söylemektedir.[383]

Abdullah b. Amr b. Âs'ın rivayet ettiği hadiste ise, Hz. Davud'un gece ibadeti anlatılıyor: "Allah'a en sevimli olan namaz, Davud'un namazıdır. Allah'a en sevimli olan oruç da O'nun orucudur. O, gecenin yarısında uyur, üçte birinde namaz kılar, altıda birinde yine uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi."[384] Yine Amr b. Abse, Hz. Peygamber'e gelip "Bir zaman diliminin diğer bir zamandan, Allah'a kurbiyet açısından, bir üstünlüğü var mı?" diye sormuş ve "Evet vardır. Gecenin ortalarına denk gelen saatlerde kişi, Allah'a çok yakın olur" cevabını almıştı.[385]

Bu rivayetlerden, gecenin üçte ikisinin geçip üçte birinin kaldığı bir zamanda kalkmanın, fazilet açısından en isabetli davranış olacağı neticesini çıkartmak mümkündür.

Aynî, bu saatlerde rahmet esintilerinin üfül üfül etrafa yayıldığını, çünkü, ihlas makamına yükselenlerin zamanı olduğunu, Allah tarafından dua, niyaz ve istiğfarın bu saatlerde karşılık bulacağının bildirildiğini söyler.[386]

En hayırlı gece ibadetine örnek olarak gösterilen Hz. Davud'un gece namazını, kısa da olsa bir uyku faslı takip etmekteydi. Hz. Peygamber de, seher vaktinden sonra, sabah namazı için çağırılıncaya kadar geçen kısa bir zaman dilimini, tabir caiz ise, hafifçe kestiriyordu. Hz. Aişe'den rivayet edilen hadiste, bu halin abdestini bozmadığı, çünkü gözleri uyusa bile kalbinin uyanık kaldığı ve bunun Peygamberimiz'e has bir özellik olduğu da anlaşılmaktadır.[387] Kısa da olsa böyle bir dinlenme, uzun süre ibadetle

382 Tirmizî, Daavat, 3579, Müsned, IV, 112, 114, 385; Hakim, Müstedrek, I, 309.
383 Buharî, Teheccüd, 7, Rikak, 18; Müslim, Müsafirîn, 131; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 8; Müsned, VI, 110, 147.
384 Müslim, Sıyam, 188; Neseî, Kıyamu'l-Leyl, 14; İbn Mace, Sıyam, 3; Müsned, II, 160, VI, 176.
385 İbn Mace, İkame, 148, 182.
386 Aynî, Umde, VII, 201.
387 Buharî, Teheccüd, 16, Teravih, 1; Müslim, Müsafirîn, 125; Ebu Davut, Taharet, 79, Tatavvu, 26; Tirmizî, Mevakît, 208, Fiten, 63; Neseî, Kıyamu'l-Leyl, 36; Muvatta, Kıyamu'l-Leyl, 9; Müsned, I, 120, 278, II, 251.

uğraşan bedenin yorgunluğunu giderir ve ibadetin terkine sebep olabilecek bıkkınlığa engel olur.

Şu iki sebepten dolayı da bu uyku müstehab sayılmıştır:

1. Mekruh görülen ve cemaat arasında çirkin sayılan esnemeye engel olur.

2. Gece uzun süre ibadet edenin benzi soluk olur. Bu da hem sağlık açısından hem de gece ibadetine işaret olduğu için, *riya* açısından uygun değildir. Bu uyku, benzin sararmasına da engeldir.[388]

Rubûbiyyeti sermedî olan Cenab-ı Hakk, nimet ve ihsanlarının sürekli olmasını ister. O'na hakkıyla ibadet etmek ise, en büyük nimettir.

Gecenin büyük bir kısmını değişik ibadetlerle ihya etmeyi yollarının temel esaslarında biri haline getiren marifet ehli ise, gecenin belli zamanlarında kalkanlara belli isimler vermişlerdir. Süfyan-ı Sevrî, şöyle der: "Gecenin ilk saatleri girince, Arşın altından bir münadî, "Abid olanlar ibadete kalksın!" diye seslenir. Abidler kalkar, Allah'ın takdir buyurduğu kadar ibadet ederler. Gece yarılanınca, "Kanitîn'den olanlar ibadete kalksın!" diye seslenir. Kanitînler kalkar, seher vaktine kadar ibadet ederler. Seher vakti girince o münadî, "Müstağfirîn'den olanlar kalksın!" diye nida eder. Onlar da kalkıp fecir doğuncaya kadar tevbe ve istiğfarda bulunurlar. Fecir doğunca da "Gafil olanlar kalksın!" diye seslenir. Bunlar, ölülerin kabirlerinden kalkışı gibi sersem sersem uyanırlar."[389]

Kûtu'l-Kulûp'da ise, gecenin ilk saatlerinde kalkanlara müteheccidîn (teheccüde kalkan), ortalarında kalkanlara kanitîn, son saatlerinde kalkanlara musallîn (namaz kılan), fecir doğunca kalkanlara ise gafilîn (geceyi gafletle geçiren) ismi verilmektedir.[390]

388 Mekkî, Kûtu'l- Kulûp, I, 38; Ş.A.Geylanî, Ğunye, II, 92.
389 Gazalî, Eyyuha'l- Veled, 115.
390 Mekkî, Kûtu'l- Kulûp, I, 36; Ş.A.Geylanî, Gunye, II, 88.

Anlaşılan, güneş doğduktan sonra kalkanlara, yani sabah namazını da kılmayanlara, tasavvuf ehli, verecek bir isim bulamamışlar veya böylelerinin varlığını düşünmemişlerdir.

İmam Rabbanî'nin dikkat çektiği şu noktayı da kaydetmek istiyoruz: "Teheccüde kalkmaya vesile olması için, yatsı namazını gecenin son yarısına bırakmak, cidden sevilmeyen bir iştir. Kaldı ki, bu vakitte yatsı namazını eda etmek, Hanefilere göre, mekruhtur. Aynı amaçla vitir namazını tehir etmek yeterlidir ve bu müstehabtır. Böylece müstehab olan bir vakitte vitir eda edilmiş olacağı gibi, gece kıyamı ve ihyası da hasıl olmuş olur."[391]

B. GECEYİ İHYA ETME SÜRESİ

Gece ibadetiyle geçirilecek süre, bu ibadeti ilk defa emreden Müzemmil sûresinde anlatılıyor: "Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin kalk. Yalnız gecenin birazında uyu. Gecenin yarısında (kalk), yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku." (Müzemmil, 73/1-4)

Nahcivanî (920/1514), bu ayeti şöyle izah ediyor: "Vücudun dinlenmesi, uyku ihtiyacının giderilmesi, bütün organların tekrar ibadete hazır ve istekli olmaları için, gecenin birazı, yani yarısı kadarı hariç, her gece kalk ve teheccüde devam et. Veya yarısından biraz azalt ki, üçte birine ya da yarısından biraz artır ki, üçte ikisine yaklaşsın. Bu ifadelerle Hz. Peygamber, üç süre arasında muhayyer bırakılmıştır. Çünkü, ilk emir geldiğinde bütün geceyi ibadetle geçirmek farzdı. Bu durum, sahabeye ağır geldi, ayakları şişti, hastalananlar oldu. Bunun üzerine üç vakit arasında muhayyer bırakıldılar. Çünkü her insanın bedenî özellikleri, dayanma gücü ve uykusuzluğa sabrı farklıdır."[392]

Bursevî (1137/1724) de, gecenin yarısı, yarıdan azı veya çoğu arasında tercih yapmanın serbest bırakıldığını söyledikten sonra, "Bu serbestlik, gecelerin uzun ve kısa oluşlarına göre değişir. Gece ve gündüzün eşit olduğu mevsimlerde gecenin yarısını,

391 İ. Rabbanî, Mektubat, I, 108.
392 Nahcivanî, el-Fevatihu'l- İlahiyye, II, 454.

gecenin kısa olduğu dönemlerde yarısından azını, uzun olduğu zamanlarda ise yarısından fazlasını ibadetle geçirmek, ayete en uygun hareket tarzıdır."[393]

Razî, bu ayetler üzerinde birçok tefsirler yapıldığını, ancak "en uygun süre gecenin üçte biridir" diyenlerin görüşünün ağırlık kazandığını, destekler mahiyette, açıklamaktadır.[394]

Gecenin üçte birini ibadetle geçirmek tercih edilen süre olmakla birlikte, Müzemmil sûresinin son ayetinde bu sürenin de isteğe bırakıldığı, kişinin durumuna göre ayarlayacağı bir zaman diliminde Rabb'inin divanına durabileceği açıklanmaktadır. Ayette, "Rabb'in, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını biliyor. Seninle beraber bulunanlardan bir topluluk da (böyle yapıyor). Geceyi ve gündüzü, Allah takdîr etmektedir. O sizin (gece ve gündüz saatlerini) hesap edemiyeceğinizi bildiği için sizi affetti" denildikten sonra, şu gerekçeler sayılıyor: "Allah, içinizde hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmektedir. Onun için Kur'ân'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun." (Müzemmil, 73/20)

Bu sürenin en azının iki rekat namaz kılacak kadar olduğuna dair rivayetler, bir önceki konuda geçtiği için tekrarlamak istemiyoruz. Abdest, namaz, bir kaç sayfa Kur'ân okuma, varsa edindiği bir virdi, onu eda etme ve dua edip istiğfarda bulunma şeklinde yapılacak bir gece ibadetinin, bir saatten az zaman almayacağı tahmin edilebilir.[395] Dolayısıyla sabah namazının vakti girmeden yaklaşık bir saat önce kalkan ve sabah namazını kılıncaya kadar değişik ibadetlerle uğraşan kimse, gecesini, alt limit itibariyle, güzelce ihya etmiş sayılabilir. En faziletli sürenin

393 Bursevî, Rûhu'l- Beyan, X, 204.

394 Razî, Mefatîh, XXX, 172.

395 Elmalılı, Müzemmil sûresinin son ayetini izah ederken, bu konudaki sözünü şöyle bağlar: "Öyle ise on iki saatlik bir gecede en az üç veya dört saat, ortası dört veya beş saat, en fazlası ise altı saat veya yedi saat ibadetle geçiriliyormuş demek olur." (Elmalılı, Hak Dini, VIII, 5440.) Ancak biz, akşam ve yatsı namazlarını gece ibadetinin kapsamı dışında bırakan görüşü tercih ettiğimizden, geceyi on iki saatten az sayıyor, dolayısıyla en az sürenin bir saat civarında olabileceğini tahmin ediyoruz.

ise, her gecenin üçte biri kadar olduğu, nakledilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

C. AZ BİLE OLSA DEVAMLI OLMALI

İnsan, bedeninden ruhuna veya ruhundan bedenine zulüm edebilir. İslâm, beden ve ruhun haklarına ayrı ayrı riayeti gerekli kılarken işte bu tip zulmü önlemek istemiştir. Ruhbaniyet (dünyadan el etek çekmek), ruh namına bedene; fanî ve bedenî zevklerin esiri olmak ise, beden namına ruha zulümdür.[396] Hz. Peygamber, ne hiç uyumadan bütün geceyi ihya ederek bedene, ne de hiç kalkmayarak ruha eziyet etmiş, her işinde olduğu gibi, gece ibadetinde de orta yolu tercih ederek ümmetine örnek olmuştur. Hz. Aişe validemizin, O'nun seher vaktinde mutlaka bir süre dinlendiğini, O'nu uykuda bulmak isteyenin uykuda, ibadet ederken görmek isteyenin ibadetle meşgul olurken görebildiğini, O'nun en yakın şahidi sıfatıyla, söylemektedir.

"Amellerin en hayırlısı, az da olsa devamlı olanıdır" diyen Efendimiz, Abdullah b. Amr'a, "Daha önce gece ibadetine kalkıp şimdi terketmiş falan gibi olma" tavsiyesinde bulunarak, diğer ibadetler gibi, gece ibadetinin de az bile olsa devamlı olması gerektiğini açıklamıştır. "On ayet okuyacak kadar bir süre bile olsa gece kalkan gafillerden sayılmaz"[397] sözü de O'nundur. Buna göre, az bir gece ibadetiyle de maksat hasıl olur, ancak ne kadar çok olursa fazileti de o kadar artar, yeter ki, bütün geceyi kapsamasın. Çünkü o zaman mekruh olur.[398]

Zaten Yüce Mevlâ da "Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et" (Hicr, 15/99) buyurmaktadır. Başka bir ayette, ipini sağlamlaştırdığı halde sonra gevşetip bozan kadın misali verilerek, bir ibadete başlayıp bırakan, bir konuda söz verip cayan kişiler yerilmekte ve ibadetin devamlı olanının faziletine parmak basılmaktadır. (Nahl, 16/92)

---

396 Y. N. Öztürk, İslam'da Büyük Günahlar, 340.
397 Ebu Davut, Ramazan, 9.
398 Nevevî, et-Tibyan, 50.

Şüphesiz az bile olsa devamlı olan ibadet, arada bir yapılan çok ibadetten daha hayırlıdır. Çünkü ibadetin devamıyla itaat, zikir, murakabe, niyet, ihlas ve Hakk'a teveccüh de süreklilik arzeder.[399] "Damlaya damlaya göl olur" fehvasınca, az amel arada bir yapılan ameli kat kat geride bırakır. Ayrıca gece ibadetine kalkma gibi bir nimetle nimetlendirilen kişinin bunu, gücü yettiği kadar sürdürmesi, bu nimete karşılık olarak vereceği en güzel şükürdür. Devamsızlık ise, zevk ve sevaptan mahrum kalmanın yanısıra şu Nebevî tehditle yüz yüze gelmeye de neden olabilir: "Kim başladığı bir ibadeti, tembelliğinden dolayı terkederse, Allah'ın gazabına dûçar olur."[400]

D. MAZUR VE MUAF OLANLAR

İslâm hem *kolaylık* hem de *fıtrat* dinidir. Getirdiği prensipler, müntesiplerine yüklediği mükellefiyetler, ayetin ifadesiyle, nefsin kaldırabileceği bir zorluk derecesiyle sınırlıdır. (Bakara, 2/286) Mükellefiyetlerin, insanın ruh ve beden yapısına uygunluğu, onların ihtiyaçlarını karşılaması, yani fıtrî olması, var olan zorluğu da en aza veya sıfıra indirgemektedir. Çünkü, ruh ve beden bu mükellefiyetleri ihtiyaç hissederek, dolayısıyla severek yapmaktadır. Nefsini tezkiye etmiş, maddeye bağlılığını azaltmış yüce ruhların, ibadetten uzak kalmayı ölümle eşdeğer görecek kadar büyük bir felâket saymaları, fıtrata uygunluğun en belirgin göstergesi olmalıdır.

Emredilen mükellefiyetlerin bu özellikleri, normal şartlar altında yaşayan kimseler için hemen anlaşılabilir. Ancak, hayat her zaman düz bir hat çizmez. İnişli, çıkışlı ve engebeli zaman dilimleri de içermektedir. İşte, olağandışı diyebileceğimiz bu zaman dilimlerinde, fıtrata uygun ve kolay olan bazı ibadetler zorlaşmaktadır. İslâm, evrenselliği gereği, insanın bu anlarına da hitap etmekte ve kolaylıklar tanımaktadır. Bu kolaylıklar bazen sözkonusu ibadetten tamamen muaf tutma şeklinde olurken,

---

399 Aynî, Umde, I, 258.
400 A. Geylanî, Gunye, II, 79.

bazen de, normal şartlara geçince kaza edilmek üzere tehir etme şeklinde olmaktadır. Konumuz olan gece ibadeti için de bu tür kolaylıklar veya muaf tutmalar sözkonusudur.

Bu konu, Müzemmil sûresinin son ayetinde şöyle dile getirilmektedir: "Rabb'in senin gecenin üçte birinden azında, yarısında ve üçte birinde kalkıp ibadet ettiğini biliyor. Seninle beraber bulunanlardan bir topluluk da (böyle yapıyor). Geceyi ve gündüzü, Allah takdir etmektedir. O sizin (gece ve gündüz saatlerinizi) hesap edemiyeceğinizi bildiği için sizi affetti. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah içinizde hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmektedir. Onun için Kur'ân'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin." (Müzemmil, 73/20)

Bu ayette, hasta, savaşa katılan ve yolculuğa çıkan kimselere gece ibadeti konusunda kolaylıklar tanınmaktadır. Bazı müfessirler sözkonusu kişilerin gece ibadet yapmalarının gerekmediğini, dolayısıyla muaf olduklarını söylerken, bazı müfessirler de "kolayınıza geldiği kadar Kur'ân okuyun" ifadesinden yola çıkarak, bu kişilerin yapabilecekleri kadar gece ibadetini yerine getirmelerinin ayetin ruhuna daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Buharî'nin naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber'in rahatsızlandığı için bir veya iki gece kalkamadığı dile getirilmektedir. Şarih Aynî, bunun fetret-i vahy zamanında olduğunu belirttikten sonra, "vahyin gecikmesi, böyle bir veya iki gece namaza kalkamayacak derecede zaaf ve fütûru mûcib olmuştur" der.

Bu ifadelerden, kişinin, hastalık yolculuk ve cephede olma gibi, bedeni yoran, güç ve takatını azaltan bazı durumlarda gece ibadetine kalkamayabileceğini, çünkü mazur olduğunu, dolayısıyla kalkmasının gerekmediğini; ama bu hallerin fazla yorucu olmadığı gecelerde kalkmanın ayetin ruhuna daha uygun olacağını anlamak mümkündür. Yani cephede olan veya yolculuğa çıkan bir mü'min, her zaman yorulmayabilir. Gece kolaylıkla kalkıp Rabb'inin divanına durma imkânını bulan ve bu kalkış

asıl yapması gereken görevine engel olmayan kimsenin, gece ibadetini terketmemesi daha uygundur. Hz. Peygamber'in uyanamadığı veya rahatsız olduğu için kalkamadığı namazı gündüz kılması da buna delildir.

Nitekim İmam Rabbanî, cephede savaşan Muhammed Murad Bedahşî'ye gönderdiği mektupta şunları da kaydeder: "Size yapacağım başka bir tavsiye ise, gece namazına devam etmenizdir. Zira bu namaz, tarikatın zarurî olarak yapılması gereken ibadetleri arasındadır. Bu, huzurda dahi size söylendi. Bu mânâ size ağır gelir de âdet olduğu üzere uyanmanız kolay olmazsa, bu işe alâkalılardan bir topluluğu vekil etmelisiniz ki, sizi teheccüd vakti uyandırsınlar. Bu işi, birkaç gün yaparsanız, herhalde sonra bir zorlanma olmadan alışırsınız."[401]

Ebu Bekir el-Mervezî de, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel) ile dört aya yakın askerlik yaptığını, onun ne gece ibadetini ne de gündüz okuyuşunu terketmediğini dile getirmektedir.[402]

E. EDA EDİLMEYEN GECE İBADETİNİN GÜNDÜZ KAZA EDİLMESİ

Hz. Aişe validemizle Hz. Ömer'in rivayet ettiği iki hadiste, unutma, uykuda kalma veya bir rahatsızlıktan ötürü gece eda edilemeyen teheccüd namazı, vird ve benzeri ibadetlerin, öğleye kadar kaza edilebileceği ve aynı sevabın alınacağı dile getirilmektedir.

Hz. Aişe anlatıyor: "Allah'ın Resûlü bir ibadete başlayınca onu sürdürmeyi çok severdi. (Mesela), uyanamama veya rahatsızlıktan ötürü gece kalkamayacak olsa, gündüz *on iki* rekat kılardı."[403]

Hz. Ömer'in rivayet ettiği hadiste ise şu ifadeler var: "Kim gece, hizbinin tamamını veya bir bölümünü, uykuda kaldığı için yerine getiremez ve sabah namazı ile öğle namazı arasında okursa (kılarsa) gece yapmış gibi sevap alır."[404]

---

401 İ. Rabbanî, Mektubat, II, 1176.
402 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, II, 339.
403 Müslim, Müsafirîn, 18.
404 Müslim, Müsafirîn, 18; Tirmizî Cuma, 56; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 65; İbn Mace, İkame, 177; Darimî, Salat, 167; Muvatta, Kur'ân, 3.

Hz. Aişe validemizin rivayet ettiği hadiste, gündüz kılınan namazın on iki rekat olduğuna dolayısıyla tek değil çift kılındığına ayrıca dikkat çekilmektedir. Tek kılma geceye ait bir namazdır. Vakti çıktıktan sonra çift kılınır. Bu incelikten yola çıkan Ebu Talip el-Mekkî (386/996), gece kılınamayan namazın aynen kazasının olmadığını, gündüz kılınan on iki rekâtın, nefsi tembelliğe alıştırmama ve azimete sarılma mânâsını taşıdığını dile getirmektedir.[405] Ancak vitir namazı, Hanefilere göre vacip olduğundan, kaçırılması durumunda üç rekât olarak kaza edilir.

Hadislerden anlaşılan ikinci nokta, bu on iki rekâtın sabah namazıyla öğle namazı arasında kılındığıdır. Neseî'nin rivayetinde "güneşin doğmasından öğle namazına kadar" ifadesi de bulunmaktadır. Öyle ise güneş doğup mekruh vakit çıktıktan sonra, öğle vaktindeki mekruh vakit girinceye kadar, bu namaz kılınabilir. Bu vaktin dışında kılındığına dair bir rivayet tesbit edemedik. Nitekim sabah namazını kaçıran kimse de aynı gün bu süre içinde kaza ederse, sünnetiyle beraber kılar. Ama bu vakit çıktıktan sonra, (mesela öğleden sonra) sabah namazını kaza edecekse, artık sünneti kılmaz, sadece iki rekât farzı kılar.

Gece kılınmayan namazın sözkonusu vakitte kılınması durumunda aynı sevabın alınacağı müjdelenmekte ve "Tezekkürde bulunmak veya şükretmek isteyen kimseler için gece ile gündüzü birbirinin yerine getiren de O'dur" (Furkan, 25/62) ayeti delil olarak gösterilmektedir. Kim gündüz yapması gereken bir ameli, herhangi bir sebepten dolayı yerine getiremezse, gece yapabilir; gece eda edemediğini de gündüz yerine getirebilir.

F. KALKMAYA NİYETLENİP KALKAMAYANIN DURUMU

İnsanın davranışları iradeli ve iradesiz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Dinî terminolojide iradeli ve gayeli hareketlere *amel*, ameldeki irade ve gayeye de *niyet* denir. Niyet, kalbin şimdiki halde veya gelecekte, bir faydayı celb veya bir zararı def için, maksada uygun gördüğü şeye yönelmesidir.[406]

405 Mekkî, Kûtu'l- Kulûp, I, 40.
406 et-Tahanevî, Keşşafu Istılahati'l- Fünûn, II, 1439.

Niyet, kalbin fiili olarak da tarif edilmiştir. Bundan dolayı niyet birkaç kelimeyi tekerleme gibi ezbere söylemek değil, derûnî dikkattir. Kalpte gizli kalan niyetler, iyi veya kötü olmalarına göre, kalbi aydınlatır veya karartırlar. Kalp, akıl, marifet, ilim, iman, hikmet ve niyet gibi insanın, çok hayatî hususlarının kalesi mesabesindedir. Ve Allah da kalbe bakar.[407] Kalbin temiz ve selim kalmasında, amelden ziyade, niyetlerin etkisi bulunmaktadır.

İslâm, bir işin nasıl yapıldığından çok niçin yapıldığına önem verir ve niyet üzerinde ısrarla durur. Hz. Peygamber'in "Ameller niyetlere göredir"[408] sözü bütün İslâmî meselelerde temel kural kabul edilmiştir. Niyetin amele olan üstünlüğünü bildirmek için de Hz. Peygamber, "Mü'minin niyeti amelinden üstündür"[409] buyurmuştur.

Niyet, ameller için lokomotif görevini görür. Bir insan, farz, vacip veya sünnet olduğunu düşünmeden ve hiç niyet etmeden yüzlerce rekat namaz kılsa veya günlerce oruç tutsa, hiç ibadet etmemiş gibidir. Çünkü niyetsiz amelin kıymeti yoktur. Oysa, aksiyona dönüşmeyen niyet tek başına bile bir kıymet ifade eder. Şu hadis bunu açıkça göstermektedir: "Allah, iyilikleri ve kötülükleri belirtmiş ve şöyle buyurmuştur: Kim bir iyilik yapmaya niyetlenir fakat yapamazsa, Allah ona tam bir sevap yazar. Niyetlendiği iyiliği yerine getirse, on katından başlamak üzere yediyüz katına varıncaya kadar sevap yazar. Bir kötülük yapmaya niyetlense fakat yapmazsa, Allah ona tam bir sevap yazar. Niyetlendiği kötülüğü yerine getirse, ona sadece bir günah yazar."[410]

Hz. Peygamber, gece ibadetine kalkmayı ihmal etmeyen kimsenin, bazı nedenlerle kalkamayacak olması durumunda, niyetinin karşılığını aynen alacağını müjdelemekte ve şöyle demektedir: "Gece namazını düzenli kılan kimse uykuda kaldığı için namaza

407 Müslim, Birr, 33; İbn Mace, Zühd, 9; Müsned, II, 285, 539.
408 Buharî, Bed'u'l- Vahy, 1, İman, 41, Nikah, 5, Talak, 11; Müslim, İmaret, 155; Ebu Davut, Talak, 11; Tirmizî, Fedailu'l- Cihad, 16; Neseî, Taharet, 59; İbn Mace, Zühd, 26; Müsned, I, 25, 60.
409 Münavî, Feyzu'l- Kadîr, VI, 292.
410 Buharî, Rikak, 31; Müslim, İman, 206, 259, Darimî, Rikak, 70; Müsned, I, 279, 310, III, 149.

kalkamazsa, kalkma niyetinden ötürü, namazının sevabını aynen alacağı gibi, uykusu da sadaka yerine geçer."[411] Başka bir hadiste ise şu ifadeler var: "Yatağına, gece kalkıp ibadet etme niyetiyle uzanan kimseye uyku galip gelse ve sabaha kadar uyanamazsa, Allah ona niyetlendiği şeyi yapmış gibi sevap yazar, ayrıca uykusu da sadaka yerine geçer."[412]

Efendimizin bu ifadelerinden, gece ibadetinin, ölümün küçük kardeşi olarak nitelendirilen[413] uykudan sonra olmasından ötürü, bazen kaçırma tehlikesi bulunduğunu, bu durumu niyetle telafî etmenin mümkün olduğunu, ancak normal şartlarda gece ibadetine devam eden bir kimse olmak gerektiğini anlamak mümkündür.

Bir hadiste ise Hz. Peygamber, gece uyuyan kişinin, ense köküne, şeytan tarafından üç düğüm atıldığını ve birinci düğümün zikir, ikincisinin abdest, üçüncüsünün de namazla çözüldüğünü belirtmektedir.[414]

Bundan yola çıkarak alimler, gece uyandığında zikredenin sevap aldığını, abdest alanın ayrıca sevap aldığını, arkasından namaz kılanın ise kâmil mânâda sevaba nail olduğunu belirtmişlerdir.[415]

Gazalî, gece ibadetine kalkanları derecelere ayırarak altıncı dereceyi şöyle açıklar: Altıncı derece dört veya iki rekât kılacak kadar bir zaman kalkmaktır. Ya da, herhangi bir mazeret dolayısıyla abdest alamazsa, bu kadar bir müddet kıbleye dönerek, zikir ve dua ile meşgul olmaktır. Bu da Allah'ın lütuf ve keremiyle gece kalkanlar sınıfına girer.[416]

Sühreverdî'nin ifadeleri ise şöyle: "Uyandıktan sonra kalkıp namaz kılmak hususunda tembellik gösteren kimse, en azından dişlerini misvaklayarak ve abdest organlarını su ile meshederek,

411 Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 61.
412 Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 61.
413 Ebu Nuaym, Hilye, VII, 90; Taberanî, Beyhakî ve Bezzar'dan naklen, Aclûnî, Keşfu'l- Hafâ, II, 329.
414 Buharî, Teheccüd, 16; Müslim, Müsafirîn, 207; Ebu Davut, 18; İbn Mace, İkame, 174.
415 İrakî, Terhu't- Tesrîb, III, 185.
416 Gazalî, İhya, I, 319.

uyanıkken gafiller kafilesine katılmaktan kurtulmaya çalışmalıdır. Uykusu çok, namazı az olan kimsenin, bu kadarını bile yapmasında büyük faziletler vardır. Nitekim Efendimiz de uyandığında önce dişlerini misvaklardı."[417]

Son bir noktaya daha değinmek istiyoruz: Ne gece kalkan ne de buna niyetlenen kimsenin yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılması ona gece kalkmış gibi sevap kazandırır. Bu müjdeyi de yine Hz. Peygamber veriyor: "Yatsı namazını cemaatle kılan gecenin yarısını ihya etmiş gibidir. Sabah namazını da cemaatle kılan bütün geceyi kalkmış gibidir."[418]

Tabii ki, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılıp ayrıca gece ibadetine kalkan kimsenin, çok daha faziletli bir iş yapmış ve sevap almış olacağını tartışmaya bile gerek olmamalıdır.

417 Sühreverdî, Avarif, 455.
418 Müslim, Mesacîd, 260; Ebu Davut, Salat, 47; Tirmizi, Mevakît, 50.

AİLECE KALKMA

Hz. Peygamber, bir hadislerinde aile reisini çobana benzeterek, aile fertlerinden sorumlu olduğunu açıklamıştır.[419] Bu sorumluluğun maddî ihtiyaçları karşılamakla sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Küçükleri hayata hazırlarken onlara Rabb'imizin emirlerini öğretme ve gerekli ibadetleri yapmalarını sağlama; büyüklerin de mükellefiyetlerini yerine getirmeye devam etmelerini temin etme, bu sorumluluk kapsamında olmalıdır.

Diğer taraftan, gece ibadeti gibi fazilet ve sevabı anlatılamayan bir nimetten, aile fertlerinin yararlanmalarını sağlamak, aslî görevi aileye yarar sağlama olan reisin, terk edemeyeceği bir yükümlülüktür. Yani bir taraftan onları cehenneme gitmekten alıkoymaya çalışırken, diğer taraftan onları cennetin yüksek mertebelerine çıkarıp Rabb'in rızasını kazanmaya sevk etmelidir. Doğrusu bu, aile fertlerini sevmenin ve onlarla cennette beraber olmanın da gerektirdiği kutsal bir görevdir. Hayat arkadaşını seven bir insanın, cennete gitmeye çalışırken, eşinin cehenneme gitmesine seyirci kalması, bu sevginin maddî çıkarlara bağlı, dolayısıyla iğreti olduğunun en açık göstergesi olacaktır. Bu durum evlat sevgisine de terstir. Akraba, dost ve dava arkadaşlarını da bu sınırlar arasına almak mümkündür.

Hz. Peygamber ailece gece namazına kalkanları överek; "Gece uyanıp, hanımını uyandıran, şayet tembellik gösterirse yüzüne

419 Buharî, Cuma, 11, Cenaiz, 32, İstikraz, 20; Müslim, İmare, 30; Ebu Davut, İmare, 19; Tirmizî, Cihat, 27; Müsned, II, 5, 54, 108.

su serpen erkeğe, Allah rahmetiyle muamele etsin! Yine gece uyanıp, eşini uyandıran, şayet tembellik ederse yüzüne su serpen kadına, Allah merhametiyle muamele etsin!”[420] der.

Bir başka hadiste, “Kim eşini uyandırır ve beraber iki rekât namaz kılarlarsa, Allah’ı zikreden erkek ve kadınlardan sayılırlar”[421] denilerek, hem ayetin (Ahzap, 33/35) bir tefsiri yapılmış, hem de ailece gece ibadetine kalkmanın önemine parmak basılmıştır.

Hz. Aişe, Efendimiz’in normal günlerde fecrin doğuşuna yakın vitri kılıp kendisini uyandırdığını, Ramazan’ın son on gününde ise gecenin tamamına yakınını ihya edip ev halkını da uyandırdığını belirtmektedir.[422]

Hz. Ali ise şu hatırasını anlatmaktadır: “Allah’ın Resûlü bir gece, benimle Fatıma’nın yanına gelerek, bizi namaza uyandırdı. Eve gidip bir süre namaz kıldıktan sonra bizden bir hareket göremeyince tekrar geldi ve “Haydi kalkın, namaz kılın!” dedi. Gözlerimi oğuşturarak yatağın içinde oturdum ve “Allah bize neyi emretmişse sadece onu kılarız. Zaten nefsimiz Allah’ın elindedir. Eğer dilerse bizi uyandırır!” dedim. Bunun üzerine Allah’ın Resûlü, hayretinden ellerini dizlerine vurarak “sadece Allah’ın bize emrettiğini kılarız. İnsan ne kadar da mücadelecidir” diyerek geri döndü.”[423]

Aynî, Efendimiz’in, Hz. Ali’nin hazır cevaplılığına hayret ettiği için; bazılarının da özrünü kabul ettiği için, böyle davrandığını belirtmektedir.[424]

Hz. Peygamber’in, validemiz Meymune’nin evinde misafir olan Abdullah b. Abbas’a, küçük yaşına rağmen O’nunla teheccüd namazına durmasına engel olmaması, hatta teşvik edercesine sol tarafından alıp sağ tarafına getirmesi, normal ölçüler

420 Ebu Davut, Tatavvu’, 18, Vitir, 13; Neseî, Kıyamu’l-Leyl, 5; Müsned, II, 250, 426.
421 Ebu Davut, Tatavvu’, 18, Vitir, 13; Neseî, Kıyamu’l-Leyl, 5; Müsned, II, 250, 426.
422 Müslim, Müsafirîn, 17.
423 Neseî, Kıyamu’l- Leyl, 5; Müsned, I, 91.
424 Aynî, Umde, VII, 175.

dahilinde, çocukların da gece ibadetinden haberdar edilip alışmalarını sağlamak gerektiğine işaret etmektedir.

Ashab ve selef-i salihînden de bazı kimseler geceyi, ailece ihya ederlerdi. Birkaç misal vermek istiyoruz:

Hz. Ömer, Allah'ın dilediği kadar namaz kılar gecenin sonlarına doğru "Namaz, namaz!" diyerek ev halkını uyandırır ve şu ayeti okurdu: "Ailene namazı emret, kendin de o(nun güçlükleri)ne dayan. Biz senden rızık istemiyoruz. Seni biz besliyoruz. Sonuç takva (sahipleri)nindir." (Taha, 20/132)[425]

Hz. Ebu Hüreyre, geceyi şu şekilde bölmüştü: Ebu Hüreyre'nin kendisi gecenin üçte birinde kalkıyordu. Hanımı diğer üçte birinde kalkıyordu, oğlu da diğer üçte birinde geceyi ihya ediyordu. Biri yattığı zaman diğeri kalkıyordu. Bu şekilde bütün geceyi ailece ihya ediyorlardı.[426] Ayrıca her gece 12 bin tesbih çekerdi. Bir başka rivayette "üzerinde bin düğüm bulunan bir ipi vardı. Her gece Allah'ı tesbih ederek onu bitirmedikçe uyumazdı," denilmektedir.

Muaviye b. Kurre, babasının yatsı namazını kıldıktan sonra şöyle dediğini aktarmaktadır. "Çocuklar, Allah'ın sizi gece ibadetine uyandırıp hayırlar vermesi ümidiyle, hemen uyuyun"[427]

Hasan b. Hayy, kardeşi Ali ve anneleri her gece Kur'ân'ı aralarında bölüştürerek teheccütte bitirirlerdi. Anneleri vefat edince iki kardeş Kur'ân'ı bölerek yine her gece bitirirlerdi. Kardeşi Ali de vefat edince Hasan b. Hayy, onlardan veraset aldığı Kur'ân'ı her gece bitirme işini tek başına yürüttü. Bunu, ölen akrabalarından verasetle aldığı malı koruyup sahip çıktığı gibi, korudu ve devam ettirdi.[428] Bazen de geceyi üçe böler, her birisi üçte birini ibadetle geçirirlerdi. Böylece o evde bütün gece ihya edilmiş olurdu. Anneleri vefat edince geceyi ikiye böldüler. Ali de vefat

425 Muvatta, Salat, 5.
426 Ahmed b. Hanbel ez-Zühd, 177. İbn Kesir, el-Bidaye ve'n- Nihaye, VIII, 110; Ziriklî, Siyeru A'lamu'n- Nübela, II, 438; M.A.el-Hatib, Ebu Hüreyre, 79.
427 Ebu Nuaym, Hilye, II, 299.
428 a. g. VII, 327.

edince Hasan b. Hayy, onlarla başlattığı âdeti sürdürerek, tek başına bütün geceyi ihya ederdi.[429]

Zübeyd el-Yamî de geceyi iki oğluyla üçe bölerek ihya ederlerdi. Biri rahatsız veya yorgun olursa, baba niyabeten onun da payını ihya ederdi. Bazan iki çocuk da yorgun olabiliyordu. O zaman baba Zübeyd el-Yamî, bütün geceyi ihya ederdi.[430]

Bişr b. Sa'd, aile fertlerini uyandırır, "Namaz, namaz!" der ve şöyle devam ederdi: "Uzun yollar ancak gece yolculuklarıyla aşılırlar. Zaten dünya yolculuk, yorgunluk ve bitkinlikten ibarettir, ta kul Rabb'ine ulaşıncaya kadar."[431]

429 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, III, 152.
430 Ebu Nuaym, Hilye, V, 32; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, III, 98.
431 İbn Harrat, es- Salat ve't- Teheccüd, 352.

GECE İBADETİ VE UYKU

Uyku, insan organizmasının vazgeçemiyeceği ihtiyaçlardandır. Uykuyu terkeden kimse çok kısa bir zaman içinde hem ruhen hem de bedenen, mağlup olmakla karşı karşıyadır. Hz. Peygamber uyumayı, bedenin riayet edilmesi gereken haklarından saymıştır. Geceler, Kur'ân'ın ifadesiyle, uyuyup dinlenecek olan nefse, bir örtü olarak yaratılmışlardır. Gece ibadetine devam eden kimse ise, az veya çok, uykusundan özveride bulunmak zorundadır. Acaba uyku meselesini nasıl ve hangi ölçülerde halletmeli? Gündüz uyumak da mümkün mü? Gelecek satırlarda bu ve benzeri sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

A. UYKUSUZLUK HEDEF DEĞİLDİR

Başta tasavvuf ehli olmak üzere, birçok mü'min, ilim, zikir, tefekkür ve değişik ibadetlerle uğraşmak üzere gece az uyumaya gayret etmiş ve uykuda geçen, hele bedenin ihtiyacından fazla olan bir uykuyla geçen, ömre acımış ve tedbirler almaya çalışmışlardır. Az uyuma, az yeme ve az konuşma, fazilet sahibi insanların temel nitelikleri arasında sayılmıştır. Bunlar zühdün esasları olarak da geçmektedir.

Ancak, az uyuma konusunda nefisle yapılan mücahedenin mahiyetini ve mücahedenin bir rüknü oluşunun hikmetini anlatan ayet, hadis ve sahabe söz ve tatbikatından anlıyoruz ki, uykusuzluğun kendisi hedef değildir. Aksine, kendisinden beklenen gaye gerçekleşmediği zaman uykusuzluk, mekruh olmaktadır. Hadiste belirtildiği gibi, Allah'ın Resûlü, yatsıdan önce uyumayı yatsıdan

sonra da (uyumayıp) konuşmayı sevmez bundan nehyederdi.[432] Dolayısıyla uykusuzluğun bizzat kendisi amaç değildir. Ama ilim, amel, zikir, teheccüd namazı ve Kur'ân tilaveti ile dolu ve cemaatle namazın kaçırılmasına sebep olmayan, hedefleri belli bir uykusuzluk, üzerinde durulan ve istenen uykusuzluktur.

Abdullah b. Amr b. Âs, her gün oruç tutmayı ve her gece uyumadan ibadet etmeyi kararlaştırmıştı. Babası Amr b. Âs, gelinine kocasını sorunca, gelin durumu anlatarak şikâyette bulundu. Amr b. Âs meseleyi, Hz. Peygamber'e götürdü. Efendimiz Abdullah'ı çağırdı ve "Her gün oruç tutuyor, her gece uyumadan ibadet ediyormuşsun, öyle mi?" dedi. Abdullah "Evet!" diye cevap verince, Hz. Peygamber, "Oysa ben, bazan oruç tutar bazan da iftar ederim. Gecenin bir kısmında dinlenir, bir kısmında da ibadet ederim. Hanımlarıma da yaklaşırım. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir!" buyurdu.

Abdullah b. Amr b. Âs, oruç ve gece kıyamı konusunda Efendimiz'in tavsiyesini yerine getirmiş, ancak Kur'ân hatmetme süresini, gösterilenden daha az tutmuştu. Ömrünün sonlarında bu ruhsatı kullanmadığına çok pişman olduğunu ama, başladığı şeyi bırakmak istemediğini belirtmişti.[433]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, gece uykusunun fazlasının, kıyamette fakir kalmaya neden olduğunu Hz. Süleyman'ın annesinin dilinden aktarmaktadır. Annesi Hz. Süleyman'a, "Yavrum! Gece fazla uyuma! Çünkü gece fazla uyumak, kişiyi kıyamette fakir bırakır!" tavsiyesinde bulunmuştur.[434]

Gece fazla uyuyan, ya gece ibadetine hiç kalkamayacak veya kalksa da az bir süre ayıracaktır. Böyle bir kimsenin ahirete bol bir sermaye ile, yani zengin olarak gitmesi tabii ki, çok zor olacaktır. Said Havva bu konuda şöyle der: "Müslümanın uyku işinde nefsine hakim olmamasıyla birçok işlerde zararlar meydana gelmektedir. Mesela sabah namazını cemaatle (veya vaktinde) kılmak,

432 Buharî, Mevakît, 23, 24; Tirmizî, Mevakît, 23; İbn Mace, Salat, 12; Darimî, Salat, 139; Muvatta, Salatu'l- Leyl, 6; Müsned, I, 111, VI, 264.
433 Ebu Nuaym, Hilye, I, 285.
434 İbn Mace, İkame, 174; Aynî, Umde, VII, 170

seherlerde istiğfar etmek gibi ibadetler tehlikeye düşmekte, gece ve teheccüd namazları kaybolmakta, yatsı namazını cemaatle kılma, fecirden sonraki virdler ve birçok güzellikler kaybolma tehlikesine maruz kalmaktadır. Batı'nın hayat şeklinin hakim olduğu ülkelerde bu tehlikeler oldukça yaygın bulunmaktadır.

Batılı insan işini bitirir, sonra uyuma sırası gelince uyur, sonra eğlence ve oyun sırası gelir. Gecenin geç saatlerine kadar bunlarla vakit geçirir. İşe gitmek için tekrar uyur. Batı'da genellikle durum böyledir. Televizyon ve radyo programlarının, muasır insanın hayatında büyük ölçüde bağlayıcı rol oynaması ve kültürel yakınlaşma sonucu birçoklarımızın durumu bundan pek farklı değildir.

Böyle bir hayat tarzı, birçok farz, sünnet ve nafile şeylerin kaybolmasına neden olmaktadır. Onun için, bir tedaviye ihtiyaç vardır. Uyku meselesi de her devirde tedaviye ve tahakküme muhtaç olmuştur. Asrımızda bu ihtiyaç daha da artmıştır."[435]

Gazalî, şu ölçüyü koyar: "Gece ve gündüz 24 saat olduğuna göre orta bir uyku 8 saattir. Gece bu kadar uyuyana artık gündüz uyku hakkı yoktur. Geceden eksik kalanı gündüz tamamlayabilir. Altmış senelik ömrün 20 senesinin uyku ile eksilmesi yeterlidir. Yani ömrün üçte biri gitmiş demektir. Fakat, yemek bedenin, zikir ve ilim kalbin gıdaları olduğu gibi, uyku da ruhun gıdasıdır. Uykuyu tamamen terk etmek doğru olmaz. Normali sekiz saattir. Daha azı, alışılmamışsa, bedenin mizacını bozabilir. Ancak tedricen azalırsa beden alışır ve yorulmaz."[436]

Gece uzun süre ibadet edenlerin hemen tamamı, kaylûle diye adlandırılan öğle öncesi uykuyu âdet edinmişlerdir. Bundan sonraki satırlarda bu uykudan sözedeceğiz ancak, bir noktaya değinmek istiyoruz: Günümüzde, mesai saatlerinin öğle uykusuna müsait olmamasından ötürü, bu mesaiye göre çalışan memur ve işçilerin, geceleri uzun süre ibadetle uğraşmaları mümkün olmayabilir. Zorlamaya gidilmesi durumunda ise sağlık problemleriyle

435 S. Havva, Ruh Terbiyemiz, 230.
436 Gazalî, İhya, I, 301. Diğer tasavvuf kitaplarında da yakalaşık ifadeler bulunmaktadır.

karşılaşmak mümkündür. Bu konuda iki yol takib edilebilir kanaatindeyiz.

1. Önemsiz aile sohbetleri ve televizyon programlarıyla heba edilen gecemizi iyi bir programla uzatmak mümkündür. Biraz daha erken uyuyarak, ibadete ayırabileceğimiz birkaç saati gecemize ekleyebiliriz. Böylece, hem yeterince uykumuzu alabilir, hem de Rabbimizin divanına durarak, gafiller sınıfından ayrılırız. Böyle bir hareket tarzı, yatsıdan sonra konuşmayı uygun görmeyen hadis-i şerife de uygun düşmektedir.

2. Yatsıdan sonra veya gecenin geç saatlerine kadar, terk edilemeyecek dinî ve dünyevî önemi haiz işlerle uğraşmak zorunda kalanlar ise, ya seher vaktinde kalkıp, hiç olmazsa iki rekâtlık bir namaz kılarak gecelerini, en alt limite göre ihya ederler veya yatmadan önce, gece namazı adıyla bir namaz kılar, gece kalkamamanın üzüntüsünü kalplerinde taşıyarak, gecelerini ihya etme yoluna giderler. Zaten gecenin az ibadeti gündüzün çok ibadetine, gündüzün az uykusu ise gecenin çok uykusuna bedel gösterilmiştir.[437]

B. ÖĞLE UYKUSU (KAYLÛLE)

İnsanın biyolojik yapısı, Allah tarafında, uykuya ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Durup dinlenmeden faaliyet gösteren beden, çok kısa zaman içinde enerjisini yitirip yıpranmakta ve değişik hastalıklara davetiye çıkarmaktadır. Dinlenmemede ısrar edilmesi durumunda ise sonuç, ölüm olabilmektedir. Onun için kişinin geceleri uyuyup dinlenmesi vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

Ancak, gerek gece ibadet ve benzeri faaliyetlerle uğraşıldığı için yeterince dinlenememek, gerekse iş yoğunluğu ve stresten ötürü dikkatin dağılması ve bedenin yorulması, gerekse de periyodik tekrar neticesi, vaktinin gelmiş olmasından ötürü, bir de gündüz uyuyup dinlenme sözkonusudur. İslâmî, literatürde

437 İbn Harrat, es-Salat ve't- Teheccüd, 308.

buna kaylûle denilmektedir. Türkçemizde buna öğle uykusu veya öğle öncesi uyku demek mümkündür.

Hz. Peygamber'in bu saatlerde bir süre dinlenmeyi tavsiye etmesinin yanı sıra, bir nevi âdet haline getirmiş olması, kaylûlenin sünnet olarak telâkki edilmesine neden olmuştur. İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber, "Gündüz orucuna sahur yemeğiyle, gece ibadetine ise öğle uykusuyla (kaylûle) yardımcı olun!"[438] derken, Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadiste ise Ümmü Süleym'in, hemen her gün, evinde Hz. Peygamber için bir sergi serdiği ve Efendimiz'in orada kaylûle yaptığı aktarılmaktadır.[439]

Günlük yaşamlarında öğle uykusuna mutlaka yer veren sahabe-i kiram ise, cuma günleri, cuma kılındıktan sonra, diğer günlerde ise, öğleden önce, dinlendiklerini özellikle vurgulamaktadırlar.[440]

Öğle uykusunun gazvelerde bile terkedilmediğini, Cabir b. Abdillah'ın şu sözlerinden anlıyoruz: "Hz. Peygamber'le, Necid taraflarında bir gazveye gitmiştik. Bir gün kaylûle vaktinde Hz. Peygamber bir ağacın altında uzandı, kılıcını da ağacın dalına astı. Bizler de diğer ağaçların gölgesinde dinlenmeye çekildik. Sonra Hz. Peygamber yanımıza gelerek şu olayı anlattı: "Bir adam gelip kılıcımı eline almış. Beni uyandırdı ve "şimdi seni kim elimden kurtaracak!" dedi. Ben de "Allah" dedim. Anında kılıç elinden düşüverdi. Bakın, işte adam orda oturuyor!"[441]

Diğer bir hadiste ise kaylûle, fıtrata uygun bir ahlâk (alışkanlık) olarak gösterilmiştir.[442]

İmam Gazalî, tasavvuf ehlinin öğle uykusu hakkındaki görüşünü şöyle özetliyor: "Kaylûle, öğleye doğru hafif bir uyku kestirmektir. Bu vakitte bir miktar uyku sünnettir. Gece (sahur) yemeği gündüz orucuna yardımcı olduğu gibi, bu gündüz uykusu

438 İbn Mace, Sıyam, 22.
439 Buharî, İsti'zan, 41.
440 Buharî, İsti'zan, 16; Müslim, Cuma, 30.
441 Müslim, Fedail, 13; Müsned, III, 311.
442 Maverdî, Edebu'd- Dünya Ve'd- Din , 343.

(kaylûle) da gece ibadetine yardımcıdır. Bir kimse gece kalkmak veya sıhhat bulmak için bu saatlerde uyursa, uykusu da ibadettir. Fakat uyuduğu zaman, ezandan evvel abdest alıp camiye gidecek şekilde zevalden önce kalkmalıdır."[443]

Günümüz modern araştırma teknikleriyle uykuyu, periyotlarını, süresini ve şeklini araştıran bilim adamları, öğle uykusunun önem ve gerekliliğine dikkat çekmektedirler. Denekler üzerinde yaptıkları araştırmaların neticeleri, zaman zaman medyaya da yansımaktadır. Biz bu yayınlardan sadece iki tanesini, özetleyerek aktarmak istiyoruz.

Öğle Uykusu, İlâç! başlığıyla verilen haber şöyle: "Öğle uykusu alışkanlığı olan ülkelerde kalp hastalığı ve kan dolaşımı bozukluklarının daha az görüldüğü belirtiliyor. 30 dakikalık bir öğle uykusunun enfarktüs rizikosunu % 30 oranından fazla azalttığını söyleyen uzmanlar, "şekerleme yapmanın da" insanı sağlıklı ve mutlu ettiğini söylüyorlar.

Pennsylvania Üniversitesi Uyku Uzmanı Dr. David Dinges, başkanlığında yapılan araştırmada, öğle uykusuyla insanın güçlü bir belleğe kavuştuğu belirtilirken, "Ancak insan derin uyumamalı, o zaman sersem bir kafa ve baş ağrısıyla uyanır. En iyisi öğle uykusunda sert bir yere sırt üstü yatıp gözlerini kapamaktır. Derin ve uzun bir uyku olmadıkça, öğle uykusu sonunda insan dinç kalkar."

Öğle uykusunun ya da biraz kestirmenin ekonomiye de çok şey kazandırdığını, dinlenmiş bir insanın verimli ve dikkatli çalıştığını da açıklayan araştırma, örnek olarak Japonya'daki uygulamayı gösterip, bu ülkenin büyük kuruluş ve fabrikalarında personeli için yatacak yer ayırdığını ve onlardan daha çok verim aldığını öne sürmektedir.[444]

Öğle Uykusu Kalbin Dostu başlıklı yazıda ise şöyle denilmektedir: "Günde yarım saatlik öğle uykusunun kalp krizi tehlikesini

443 Gazalî, İhya, I, 300.
444 Günaydın Gazetesi, 2 Mayıs 1990

% 30 oranında azalttığı bildirildi. Yunanistan'da sağlık kuruluşlarının 97 kalp hastası üzerinde yaptıkları araştırmada enteresan bir tablo ortaya çıktı. Akdeniz ülkelerinde koroner kalp hastalığının diğer ülkelere oranla daha az meydana gelmesi, bilim adamları tarafından zeytin yağı tüketimine ve öğle uykusuna bağlandı. Bilim adamları günde yarım saatlik bir öğle uykusunun kalp krizi tehlikesini % 30 oranında azalttığını belirtiyorlar."[445]

445 Zaman Gazetesi, 21 Kasım 1995.

GECE KALKABİLMEK İÇİN NELERE DİKKAT EDİLMELİ?

Gece ibadeti uyku gibi, birçok insanı mağlup eden, tatlı, nefsin hoşuna giden, ihtiyaç olduğu için de bir yönüyle kişinin kendini teslim etmek zorunda olduğu bir halden özveride bulunmayı gerektirdiği için, bu ibadete yardımcı olan bazı unsurlar olmalıdır. Diğer taraftan, her hayırlı işin birçok engeli olduğu gibi, önemli bir hayır kapısı olan gece ibadetinin de bazı engellerinin olması tabii karşılanmalıdır. Bu engellerin aşılması için gösterilen gayret ve alınacak tedbirler de ayrı bir fazilet kategorisini oluştururlar. Gece ibadeti, nefis ve onun safında yer alan şeytan gibi bir düşmanla yapılan ve kazanılması herkese nasip olmayan bir savaşın tatlı meyvesidir. Öyle ise bu işe iyi hazırlanmalı, yeterli tedbir alınmalı ve zafer için Allah'a sığınılmalıdır.

Bundan dolayı çalışmamızın bu son bölümünde, gece ibadetine kalkmaya yardımcı veya engel olan hususlar üzerinde durmak istiyoruz.

A. KALKMAYI KOLAYLAŞTIRAN HUSUSLAR

Gazalî, gece ibadetine kalkmayı kolaylaştıran hususları zahirî ve batınî sebepler adıyla iki kategoride incelemektedir. Biz de bu taksimata uyarak iki bölümde konuyu ele almaya, Gazalî'nin değinmediği noktaları da eklemeye çalışacağız.

1. ZAHİRÎ SEBEPLER

1.1. Fazla yememek: Fazla yemek fazla su içmeye, fazla su içmek ise uykuya yenilmeye sebep olmaktadır. Hz. Peygamber'in, doldurulan en kötü kabı tıka basa doldurulan mide[446] olarak göstermesi de buna delildir. Günümüzde çokça tüketilen çayın, önce uykuyu kaçırdığı sonra da uykunun derinleşmesine neden olduğu söylenebilir. Çünkü o da su sayılır. Ancak, kaynatıldığından ötürü bir değişime uğrayıp uğramadığı, bilimsel metodlarla araştırılabilir.

1.2. Gündüz fazla yorulmamak: Gece ibadetine kalkacak kimselerin bedeni yoran ve halsizliğe neden olan işlerde, mecbur değillerse, çalışmamaya veya az çalışmaya dikkat etmeleri gerekir. Yorulan vücûdun gece uyanması, uyansa da zevkle ibadet etmesi güçtür.

1.3. Kaylûle (öğle uykusu) yapmak: Gündüz uykusunun gece ibadetine yardımcı olduğuna dair hadis-i şerifleri ve diğer görüşleri bir önceki bölümde kaydetmiştik.

1.4. Günahlara dalmamak: Günahlar, insandaki bazı latifelerin ölmesine veya iş yapamaz hale gelmesine neden olmaktadır. Gece uyanmayı sağlayan birtakım latifeler günahlarla iş yapamaz hale gelirler. Nitekim Süfyan-ı Sevrî, bir günah işlediği için beş ay gece namazına kalkamadığını söylemekte ve işlediği günahı şöyle açıklamaktadır: "Ağlayan bir adam görmüştüm. Kendi kendime, "bu adam gösteriş için ağlıyor!" dedim.[447]

Süfyan-ı Sevrî'nin bu ifadesinden bazı latifelerin, günahla pörsüyüp solsalar bile ölmediklerini, bir süre sonra bile olsa, tevbe ile tekrar faal hale geldiklerini anlamak mümkündür. Diğer taraftan, şayet günahlar bütün hayatî latifeleri tamamiyle öldürseydi, küfür ve inkâr haydi haydi öldürürdü. O zaman da küfürden sonra iman, irtidattan sonra da geri dönüş kapıları tamamıyla kapanırdı ki, bu da pek çok şeyi içinden çıkılmaz hale getirirdi.

446 Tirmizî, Zühd, 47; Müsned, IV, 132.
447 Mekkî, Kûtu'l- Kulûp, I, 39; Ahmed Ferid, Tezkiyetü'n- Nüfûs, 62.

Ayrıca günah, kul ile rahmeti celb eden sebepler arasına bir perde gibi gerilmekte; dolayısıyla bütünüyle rahmet olan gece ibadetine engel olmaktadır.

Diğer taraftan, namaz kötülüklere engel olduğu gibi günahlar da gece veya gündüz kılınan namaza ve diğer ibadetlere engel olurlar. Bir haram lokma, bir yanlış bakış, bir yersiz davranış, bir yalan söz... nice güzelliklere engel olmaktadır!

2. BATINÎ SEBEPLER

2.1. Müslümanlara kin beslememek: Kin kişiyi içten kemiren ve birçok latifenin ölmesine veya iş yapamaz hale gelmesine neden olan psikolojik bir hastalıktır. Hele Müslümana, bunca sevilmesi gereken sıfatı varken, bir de haksız yere kin beslemek, kişiyi, kör ve sağır eder. Ruhen yaralı, henüz kendisiyle savaşını bitirememiş bir insanın, gece ibadetine kalkması ve bundan zevk alması çok zor olsa gerek!

2.2. Bid'atlara dalmamak: Her bid'at mutlaka bir sünnete zarar vermekte, dinin özünü kemirmekte ve neticede Allah'ın gazabına sebep olmaktadır. Bid'at, dinin aslî hüviyetini değiştirdiğinden, adeta Allah'ın koyduğu prensibi beğenmemek veya azımsamak mânâsını da taşır.

2.3. Kalben dünyaya bağlanmamak: Dünya işlerine gereğinden fazla dalıp önem veren kimse, kalbinin meşgûliyetinden ötürü, gece kalkıp Allah'ın divanına durma niyetine yer ayıramayabilir; dolayısıyla kalp kronometresini, gecenin belli bir saatine ayarlaması oldukça zordur. Çünkü tûl-i emel ve dünya meşgalesi buna engeldir. Kurtulabilmek için ise, her an gelme ihtimali olan ölümü ve sonrasını düşünmek gerekir. Ayrıca dünyaya karşı zühd, hem bedeni hem de kalbi rahatlatır, denilmiştir.

2.4. Havf içinde yaşamak: Allah'ın büyüklüğü ve verdiği nimetler karşısında yaptığımız ibadetlerin yetersizliği bir gerçektir. Bu arada Allah'ın gazabına maruz kalıp, dehşeti tarif edilemez cehenneme atılma tehlikesi de bulunmaktadır. Söz konusu endişeler

kalbi sarınca uyku kaçar, döşek, yumuşaklığına rağmen batar, dolayısıyla gece ibadetine zemin hazırlanmış olur.

2.5. Gece ibadetinin faziletini öğrenmek: Ayet, hadis ve sahabenin tatbikatında gece ibadetinin nasıl yer aldığı, selef-i salihînin bu ibadete ne derece önem verdiği, imkânlar nisbetinde, başta biyografik kitaplar olmak üzere, muteber kaynaklara başvurularak öğrenilebilir.

2.6. Allah'ı sevmek: Gece ibadetini kolaylaştıran hususların hemen hepsi, Allah sevgisiyle elde edilebilir. Allah'ı gereğine uygun seven kimse ne bid'atlara dalar, ne günahta ısrar eder, ne dünyaya bağlanır, ne fazla yer, ne de haramlara tevessül eder. Bu sevgi öyle bir iksirdir ki, insanı adeta melekleştirir. Çünkü Allah'ı seveni Allah da sever. Allah sevdiği kişinin gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Yani, bir te'vile göre, Allah sevgisine mazhar olan kimse, organlarını kötüye kullanamaz ki, sayılan günahlara tevessül edebilsin.[448]

Suhreverdî, Avarifte, gece ibadetine kolay kalkabilmek için aşağıdaki noktalara da dikkat edilmesi gerektiğini söyler.

1. Güneş batarken abdest tazeleyip kıbleye yönelerek, zikirle meşgul bir şekilde geceyi karşılamak ve akşam namazını o şekilde beklemek. Bu vakitte yapılacak evrad ve ezkârın en iyisi tesbih ve istiğfardır.

2. Akşam ve yatsı arasını namaz, Kur'ân tilaveti ve zikirle geçirip iki vakti birleştirmek. Bu vakitte en efdal ibadet nafile namazdır. Çünkü akşam ile yatsı arasının namaz kılınarak değerlendirilmesi, gündüz insanlarla görüşüp konuşmaktan, onların söylediklerini duyup dinlemekten, kalpte meydana gelen keder ve üzüntülerin izlerini temizler.

448 Gazalî, İhya, I,316; Aliyyu'l-Karî, Şerhu Ayni'l- İlim ve Zeyni'l- Hilim, 143-144; Mekkî, Kûtu'l- Kulûb, I, 40; Ş.A.Geylanî, Gunye, II, 91-92; Ahmed Ferid, el-Bahru'r- Raik, Fi'z-Zühdi Ve'r- Rekaik, 129-130; Ahmed Ferid, Tezkiyetu'n- Nüfûs, 62; Şa'ranî, Levakıhu Envari'l- Kudsiyye, 1308.

3. Yatsı namazında sonra konuşmamak ve abdest tazelemek.[449]

4. Geceyi ihya arzusunda bulunan kimse, uyku galebesiyle uyusa bile, o yine gece kalkmaya muvaffak olur. Nefis ancak, yedirilip doyurulduğu ve uykuya rahatça salıverildiği zaman kendini uykuya kaptırır. Fakat, sağlam bir niyet ve azimle zorlandığında kendini rahatça salıveremez.

5. Alışkanlıkları değiştirmek de gece kalkmayı kolaylaştırır. Yastık, yaygı ve yatak konusunda alışılagelen usûlün değiştirilmesi, nefse tesir konusunda son derece etkilidir. Böyle bir âdeti, nefse hâkimiyet niyetiyle terkedenin niyetini Allah bilir ve bu konuda kolaylık ihsan ederek onu muvaffak kılar.

6. Akşam yemeğini fazla kaçıran kimse onu zikir, Kur'ân tilaveti ve istiğfarla eritmeden uyumamalıdır.[450]

Şeyh Abdulkadir-i Geylanî ise, gece kolayca kalkabilmek için, şu ayet ve duaların okunmasını tavsiye eder:

Uzanıp uyuyacağı zaman, üç istiğfar, Kehf sûresinin ilk on ve son on ayeti, Amenerresulü, Kafirûn sûresi ve şu dua okunmalıdır: "Allahım, beni sevdiğin bir saatte uyandır, Senin hoşuna gidip kurbiyetine neden olan ve gazabından uzaklaştıran işlerde kullan. Allahım, senden diliyorum, isteklerimi ihsan et, affını arzuluyorum affet, sana dua ediyorum, dualarımı kabul buyur!"[451]

Muaze el-Adeviyye, geceyi ihya edenlerdendi. Soğuk günlerde bile ince elbise giyerdi ki, uyku bastırmasın. Gece olunca, "Bu benim son gecemdir!" der ibadete başlardı. Uykusu gelince evin içinde tur atar ve "Ey nefis! Uyku önündedir. Öldükten sonra ya pişmanlık veya sevinç içinde uzun bir süre uyuyacaksın" derdi.[452]

449 Evli kişi, yatağına abdestli yattığında hanımına dokununca abdesti bozulursa da (Şafiiye göre, m.) dokunmanın nefse verdiği zevke kendini kaptırmadıkça ve kalbin yakaza hali yok olmadıkça, abdestli yatmanın faydasını zayi etmez.
450 Sühreverdî, Avarif, 470.
451 Ş.A.Geylanî, Gunye, II, 79.
452 İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's- Safve, IV, 19.

B. KALKMAYI ZORLAŞTIRAN HUSUSLAR

Kalkmayı kolaylaştıran hususlardan, yapılması gerekenleri terketmek, çekinilmesi gerekenleri ise yapmak, gece ibadetine kalkmayı zorlaştıracağı, mantıkî bir kuraldır. Bunun yanında Hz. Peygamber, uykuya dalan kişinin şeytanın müdahalelerine maruz kaldığını ifade etmektedir. Kafaya (ense köküne) düğüm atmak ve kulağa bevl etmek (işemek) gibi... Bu başlık altında sözkonusu hadisleri ve bu konuda şarihlerin izahlarını vermek istiyoruz.

1. ŞEYTANIN, KAFAYA (ENSE KÖKÜNE) DÜĞÜM ATMASI

Hz. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Sizin biriniz gece uyuyunca Şeytan onun ense köküne üç düğüm atar. Her düğüm atışında, "önünde upuzun bir gece vardır, rahat uyu!" der. O kimse uyanıp Allah'ı zikrederse, bir düğüm çözülür. Abdest alırsa bir düğüm daha çözülür. Namaz da kılarsa Şeytan'ın attığı bütün düğümler çözülür. Artık o teheccüd sahibi, kötü düğümleri çözülmüş, dinç ve neşe içinde sabaha çıkar. Fakat, kalkıp zikretmez ve abdest alıp namaz kılmazsa gönlü kirli, tembel ve uyuşuk bir şekilde sabahlar."[453]

Şeytanın attığı düğümlerin ne mânâya geldiği ve mecaza mı, hakikata mı hamledileceğinin net olmaması, bu konuda değişik izahlar yapılmasına neden olmuştur. Alimlerin bu konudaki görüşleri, özetle şöyledir:

Bazıları bunun, insanı büyüleme anlamında, gerçeğe hamledilmesi gerektiğini söyleyerek, "sihir yapan kimse sihirlediği kimseyi, nasıl yerinden kalkamaz duruma getirirse, şeytanın kafasına düğüm attığı kimse de uyanıp namaza kalkamaz hale gelir," demişlerdir.

---

453 Buharî, Teheccüd, 16, Bedu'l- Halk, 11, 12; Müslim, Müsafirîn, 207; Ebu Davut, Tatavvu, 18; İbn Mace, İkame, 174; Muvatta, Sefer, 995; Müsned, II, 242, 253.

Şeytan uyumaya başlayan kimsenin kalbine düğüm atarak kalkma niyetini bozar, vesvese verir ve "Uyu! Daha önünde upuzun bir gece var!" telkininde bulunur. Böylece, kalkmak isteyen kimse, daha vakit var düşüncesine kapılarak, saatlerce uykuda kalır, teheccüd vaktinin çıkmasına ve hizbini kaçırmasına neden olur. Ama şeytanın kendisine vesvese yoluyla telkinde bulunduğu anda uyanık olduğu için, hemen Allah'ı zikretse, gecenin büyük bir kısmının geçtiğini hisseder. Eğer biraz gayret göstererek kalkıp abdest alsa teheccüd için ideal bir vakitte olduğunu daha iyi anlayacaktır. Namaza durunca, düğümlerin üçü de çözülmüş olacağından, şeytan ondan ümidini kesecek ve artık rahat bir şekilde ibadetine devam edebilecektir."[454]

İbnu'l-Esir (606/1209), bu sözden kastın, "uyuyanın uykusunu ağırlaştırmak, önüne sed çekiyor gibi kalkmasına engel olmaktır," derken İbn Melek, "bu bir tembellik düğümüdür. Şeytan onu gafillerin üzerine atar" der. Beyzavî (685/1286)'nin izahı ise şöyle: "Şeytan'ın düğümü, uykuyu süslemesi, tatlı göstermesi ve o kimsede uykuya karşı derin bir istek uyandırmasından istiaredir. Düğümlerin üç olması da, Allah'ın zikrine, abdeste ve namaza karşı birer tane olmasından ve Şeytan'ın bu üç ibadete karşı üç saldırı ve iğfal ile alıkoymasından dolayıdır."[455]

İbn Abdilberr (463/1071), "Şeytan'ın attığı düğümlerin gerçek durumunu ve keyfiyetini kavramak mümkün değildir" dedikten sonra sözlerini, "Zannımca, şeytanın gece ibadetine ve iyiliğe engel olmasından kinayedir" şeklinde bitirir.

Şah Veliyyullah (1703-1762) ise şu açıklamayı yapar: "Şeytan'ın düğüm atması, uykuyu tatlılaştırması, henüz uzun bir vakit olduğu vesvesesini vermesi şeklinde olur. Şeytanın bu vesvesesine karşı koyup Allah'a teveccüh edebilmek için çok güçlü tedbirler almak gerekir. Bundan dolayı, uyandığında, daha henüz gözlerini ovalarken, hemen Allah'ı zikretmesi, sonra misvak kullanıp abdest alması ve arkasından hafif iki rekât namaz kılması sünnet kılınmıştır.

454 İrakî, Terhu't- Tesrib, III, 83.
455 Aynî, Umde, VII, 193; Saharenfûrî, Bezlu'l- Mechûd, VII, 63.

Yani en kısa zamanda şeytanın düğümlerinden kurtulmak gerekir. Böylece üç düğüm çözüldükten sonra, rahat bir şekilde, uzun süre evrad ve ezkârla uğraşabilir. Ben bu üç düğüm meselesini ve etkisini, kendi hayatımda gördüm ve şu hadisi hatırladım: "Dünyada nice giyinik insan var ki, ahirette çıplaktırlar." Yani faziletle giyinip süslenmeyen nefis, çıplaklıkla cezalandırılacaktır."[456]

Bazı alimler de üç düğümün, uykuyu ağırlaştıran, çok yeme çok içme ve çok uyumaya işaret olduğunu söylemişlerdir. Çünkü uyku uykuyu çağırır.[457]

Ebu'l-Abbas el-Kurtûbî (611/1214), düğümlerin üç tane olmasını şöyle izah eder: "İnsan seher vaktine yakın üç defa uyanır. Üç defa uyandığı halde kalkmazsa, artık sabaha kadar uyanması mümkün olmaz."[458]

Mü'min, gece uyanıp kalp veya dille Allah'ı zikredince *gaflet* düğümü çözülür. Dişlerini misvakla (fırça da olabilir) temizleyip abdest alınca *necaset* düğümü çözülür. Arkasından namaz kılınca da *tembellik* ve *uyuşukluk* düğümü de çözülmüş olur.[459] Böylece, Allah'ın emrini yerine getirdiği, o zaman dilimini insan fıtratına en uygun şekilde değerlendirdiği için, dinç, sevinçli, zinde bir şekilde sabahlar. Allah hem vücuduna sıhhat verir, hem işlerinde kolaylık sağlayarak bereketlendirir. Aksi takdirde sıkıntılı, uyuşuk, yorgun ve suç işlemiş duygusuyla uyanır. Hem vücudu sağlıksız olur, hem de iş ve düşüncelerinden randıman alamaz. Çünkü şeytanın düğümleriyle eli, kolu, kalbi bağlı bulunmaktadır.[460]

Kim bilir, belki de solgun, bitkin, stresli, bunalımlı ve birçok işte başarısız bir toplum olmamızın sebeplerinden biri de, fıtrata uygun olan âdetlerimizi terk etmemiz ve gayr-i fıtrî bir yaşam biçimini seçmiş olmamızdır.

---

456 Dehlevî, Hüccetullah el- Baliğa, II, 40.
457 Aynî, Umde, VII, 193.
458 Irakî, Terhu't- Tesrîb, III, 83.
459 Saharenfûrî, Bezlu'l- Mechûd, VII, 63.
460 Aynî, Umde, VII, 194; Saharenfûrî, Bezlu'l- Mechûd, VII, 63.

2. ŞEYTANIN KULAĞA BEVL ETMESİ

Bir gün Hz. Peygamber'in yanında bir adamdan söz edildi ve "Bu adam gece boyunca sabaha kadar uyur, namaza kalkmaz" denildi. Hz. Peygamber, "Öyle ise, şeytan onun kulağına işemiştir" veya "O, kulağına şeytanın işediği bir adamdır" dedi.[461]

Efendimiz'in bu sözleriyle neyi kasdettiği alimler tarafından tartışılmış, kimi hakikate kimi de mecaza kimisi de istiareye hamletmiştir. Aynî bu görüşleri şöyle özetler: "Kurtûbî, bu sözün gerçek olmasına bir engel yoktur; şeytanın yiyip içtiği sabit olduğuna göre, bevl etmesine ne engel olabilir?" der. Hattabî (388/998) ise, bu cümlenin bir temsil olduğunu belirterek, "uyuyan kimsenin ağır ve derin bir uykuya dalması, namazdan gafil olması, kulağına bevl edildiği için işitmez hale gelen ve duyma hissi arızalanan kimsenin haline benzetilmiştir" demektedir.

Tahavî (321/933) ise "bu söz, şeytanın o kimseye tahakkümünden ve o kimsenin şeytana tam boyun eğmesinden istiaredir" der. İbn Kuteybe (276/889) de, "bevlden maksad, ifsad etmektir. Araplar, bevl kelimesini ifsad etmekten kinaye olarak kullanırlar ve falan şeyi batırdı, mânâsına "falan şeyin içine bevl etti" derler," şeklinde görüşünü beyan eder.[462] Turbeştî, ise, "Bu durum, şeytanın, namazı terkeden kimseyi küçük görüp, onunla alay etmesinden kinayedir. Bir kimsenin, adî gördüğü, alay ettiği bir şey üzerine işemesi âdettir. O adî şey, helâ kabul ediliyor demektir," şeklinde açıklamada bulunmuştur.

et-Tiybî bu sözün, "Şeytan bu gafilin kulağını bâtıl şeylerle doldurmuş ve kulağında hak sözü işitmeye engel bir sağırlık meydana getirmiştir" mânâsına gelebileceğini belirtmiş, hadiste, uyku mahalli göz olduğu halde onun yerine özellikle kulağın anılmasının, kulağın uykudan uyandırılmada rol oynayan organ olması nedeniyle olduğunu, ifade etmiştir.[463]

461 Buharî, Teheccüd, 13, Bed'u'l- Halk, 11; Müslim, Müsafirîn, 205; Neseî, Kıyamu'l- Leyl, 1, 5; İbn Mace, İmamet, 174; Müsned, I,275, II, 260.
462 Türkçemizde de bu mânâda "içine etti!" deyimi kullanılmaktadır.
463 Aynî, Umde, VII, 196.

Anlaşılan odur ki, şeytan, keyfiyeti ne olursa olsun, ense köküne düğüm atarak veya kulağa bevl ederek, gece ibadeti gibi faziletli bir işe engel olmak istemektedir. Mü'min de, başta bu ibadete kalkma niyet ve azmiyle, arkasından da kalkmayı kolaylaştıran diğer hususlara sarılmak ve onları tatbik etmekle, nefis ve şeytanla, baştan beri var olan mücadelesini sürdürmelidir. Böyle bir niyet, azim ve teşebbüsten sonra Allah'ın yardım etmesi ve gece ibadetine kalkmayı kolaylaştırması "bana bir karış yaklaşana ben bir zira' yaklaşırım. Bana yürüyerek gelene ben koşarak giderim,"[464] hadisinden anlaşılabilir kanaatindeyiz.

464 Buharî, Tevhid, 50, Tevbe, 1; Müslim, Zikir, 2, 3, 20; Tirmizî, Daavat, 131; İbn Mace, Edep, 58; Müsned, II, 251, 216, 412.

NETİCE

Tarih boyunca bütün yüce ruhlar için geceler, en büyük oluş ve erişlerin zamanı olmuşlardır. Başta dinî metinler olmak üzere, dünya edebiyatının hemen bütün şaheserleri, doğrudan veya dolaylı, gecenin yüce ruhlara sağladığı rahatlık, enerji ve sunduğu erişilmez ilhamdan söz ederler.

Kur'an-ı Kerim, gece kelimesini 114 defa kullanarak, ona ne ölçüde değer verdiğini ve insanın hayatında ne derece önemli olduğunu göstermiştir.

Hz. Peygamber de, Rabb'imizin seherlerde dünya semasına nüzûlünü ve dualar için icabet saatini taşıdığını haber vermekle kalmamış, sabahlara kadar geceyi ihya ederek, gece ibadetinin pratiğini hayat-ı seniyyeleriyle göstermiştir.

O'nunla birlikte, İslâm'ın temel harcında ter, mal ve kanları bulunan sahabe de, O'nun yaptıklarını aynen yapmayı hayat prensibi edindiklerinden, gece ibadetine zirve seviyede değer vermişlerdir.

Bu gelenek asırlarca sürmüş, birçok abid, zahid, alim vb. yüce ruhlar, geceleri gereğine uygun değerlendirmişlerdir. Bu konuda daha sonra zirveyi, şüphesiz, kalp ve vicdanları hakikat esintilerine duyarlı hale gelen, tasavvuf ehli yakalamışlardır. Tabakat ve menkıbe kitapları, onların, gecelerin bağrından yükselen inilti, tazarru ve gözyaşlarının tarihî belgeleridir.

Çünkü, gecenin özellikle son yarısında, etrafı saran sükûnet, Feyz-i Akdes'ten gelen İlahî esintiler, alıcı durumundaki Rabbanî

latifelerin zirve seviyede açık oluşu, duyguların masiva ile ilgilerinin en aza inmesi, kalbin gösteriş vb. hastalıklardan, o anda, karantinaya alınması.. marifet yolcularına kaçırılmaması gereken fırsatlar sunmaktadır.

Konuyla ilgili ayet, hadis ve selef-i salihinin pratiği, gecelerin, özellikle son üçte birinin, her insan tarafından teyakkuz ve ibadetle geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu zaman dilimindeki gaflet kişiye, hem dünyada hem de ukbada çok şeyler kaybettirecektir.

Çalışmamızda bu önemli konuya bir katkımız olmuşsa, kendimizi bahtiyar sayarız.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulhamid Bilalî, *Arınma Yolu,* İst. 1993. (trc.H.İslâmoğlu-A.Özcan)

Aclûnî, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l- Hafâ ve Muzîlu'l-İl-bas,* Beyrut, 1351, I-II

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* Mısır, 1313, I-IV.

Ahmet Ferid, *el-Bahru'r-Raik fi'z-Zühdi ve'r-Rekaik,* Mısır, 1990.

— *Tezkiyetü'Nüfûs,* Beyrut, trs.

Akkad, Abbas Mahmud, et-Tefkir *Faridatun İslâmiyyetun,* Kahire, 1965.

Alevî, Muhammed el-Hüseynî, *Şerefu Ümmeti'l-Muhamme-diyye,* Mekke, 1990

Aliyyu'l-Kari', Nureddin Molla el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-İlim ve Zeyni'l-Hilim,* Beyrut, trs.

Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin, *Ruhu'l-Maanî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesanî,* Beyrut, trs.

Arvasî, Abdulhakim, *Rabıta-i Şerife,* İst. 1994.

Arvasî, Seyyid Sibğatullah, *el-Mineh,* İst, trs.

Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed, *Kamus Tercemesi,* İst. 1305.

Ataullah İskenderî, *Hikem-i Ataiyye,* İst.1990. (haz.M.Kara)

Atay, Hüseyin, *Kur'ân'a Göre Araştırmalar I,* Ank. 1993.

Aynî, Bedruddin, *Umdetu'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buharî,* İst. 1348.

Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn, *Mealimu't-Tenzil,* Beyrut, 1992.

Baklî, Ruzbahan, *Makamatu'l-Evliya,* İst.1974. (nşr.N. Hoca)

Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed el-Hüseyn, *Menakibu'ş-Şafi'î,* Kahire, 1971.

— *Şu'abu'l-İman,* Beyrut, 1990.

Buharî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih,* İst. 1351. I-IV

Bursevî, İ. Hakkı, *Ruhu'l-Beyan,* İst. 1389.

Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed, *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr,* Mısır, trs.

Cilî, Abdulkerim b.İbrahim, *el-İnsanu'l-Kamil fi Ma'rifeti'l-Evail ve'l-Evahir,* Mısır,1956.

Cürcanî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifat,* Beyrut, 1983.

Cüveynî, Ebu Muhammed Abdillah, *Risale fi İsbati'l-İstiva ve'l-Favkiyye,* Beyrut, 1970. (Risale-i müniriyye içinde)

Çakan, İsmail L. *"Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl"* md. DİA.

ed-Dakr, Abdülğani, *Ahmed b. Hanbel,* Şam, 1993.

Darimî, Ebu Muhammed Abdullah, *es-Sünen,* Beyrut trs.

Dehlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullah el-Baliğa,* Kahire trs.

Ebu Davud es-Sicistanî, *es-Sünen,* yer ve tr belirtilmemiş.

Ebu Ğudde, Abdulfettah, *İslâm Alimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti,* İzmir, 1995 (trc.E.Yıldırım)

Ebu Huzam, Enver Fuat, *Mu'cemu Mustalahati's- Sufiyye,* Lübnan, 1993.

Ebu Suud, Muhammed el-İmadî, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l- Kur'âni'l-Kerim,* Beyrut, trs.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* İst. trs.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b.İsmail, *Makalatu'l-İslâmiyyîn,* İst. 1930. (nş.H. Ritrer)

Gazalî, Ebu Hamid, *İhyau Ulûmi'd-Din,* Kahire, 1969, I-V

— *Mukaşefetu'l-Kulûp,* Beyrut, 1982.

— *Eyyuhe'l-Veled,* Kahire, 1985.

Geylanî, Şeyh Abdülkadir, *el-Ğünye li Talibi Teriki'l-Hakk,* yer ve trh belirtilmemiş, I-II

Gülen, M.Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepeleri,* İzmir 1994.

— *Fasıldan Fasıla,* İzmir, 1995.

— *Zamanın Altın Dilimi,* İzmir, 1996.

Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyauddin,* İst, 1984.

Hafinî, Abdülmün'im, *Mu'cemu Mustalahati's-Sufiyye,* Beyrut, 1987.

Halebî, İbrahim b. Muhammed, *Mülteka'l-Ebhûr,* Beyrut, 1989. (thk.V.S. Kahveci)

Haririzade, M.Kemaleddin, *Tibyanı Vesaili'l-Hakaik,* Fatih, ktp. 430-432.

el-Hatib, Muhammed Accac, *Ebu Hureyre Raviyetu'l-İslâm,* Kahire 1982.

Havva, Said, *Terbiyetune'r-Ruhiyye,* Beyrut, 1979. (trc.İ.Sarmış, S.Şimşek)

Hazın, Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil,* Mısır, 1955.

Heysemî, Nureddin Ali b.Ebibekr, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid,* Beyrut, 1967. I-X

Hindî, Alauddin Aliyyü'l-Müttakî, *Kenzu'l-Ummal,* Haydarabad, 1945.

Hucvirî, Ali Osman b. Cullabî, *Keşfu'l-Mahcûb,* İst.1982. (trc. S.Uludağ)

İbn Arabî, Muhyiddin, *Fütuhatu'l-Mekiyye,* Kahire, 1293, I-IV.

İbn Arabî, Ebu Bekir Muhammed, *Ahkamu'l-Kur'ân,* Beyrut, 1987.

İbn Ebi Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dil, Haydarabad, 1952.

İbnu'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Farac, *Sıfatu's-Safve,* Kahire, 1962. I-IV.

– *Zadu'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad,* Mısır trs. I-IV.

– *Telbisu İblis,* Dımeşk, 1396.

İbnu'l-Esir, A.M.el-Cezerî, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis,* Kahire, 1963.

İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zeman,* Mısır, 1948.

İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsnedi,* Beyrut, 1313.

— *ez-Zühd,* Beyrut, 1983.

İbn Harrat, Abdulhakk b. Abdirrahman el-İşbilî, *es-Salat ve't-Teheccüd,* Kahire, 1992.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidaye ve'n-Nihaye,* Kahire, 1964.

— *Tefsiru Kur'âni'l-Azim,* Beyrut, 1388. I-IV.

İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed, *es-Sünen,* Kahire, trs.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap,* Beyrut, 1374.

İbn Mübarek, Abdullah el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-Rekaik,* Beyrut trs.

İbn Recep el-Hanbelî, *Camiu'l-Ulum ve'l-Hikem,* Şam, 1992.

İbn Sa'd, Muhammed, Beyrut, 1960.

İbrahim Hakkı, *Ma'rifetname,* İst. trs. (Osmanlıca aslı)

İrakî, Zeynuddin Ebu'l-Fadl, *Terhu't-Tesrib ve Şerhu't-Takrib,* Lübnan, trs.

İsfahanî, Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya,* Beyrut, 1967.

Kara, Mustafa, *"Evrad"* md. DİA

Kastalanî, Ahmed b. Muhammed, *İrşadu's-Sarî li Şerhi Sahihi'l- Buharî,* Bulak, 1304.

Kaşanî, *Istılahatu's-Sûfiyye,* Kahire, 1981.

Kelâbâzî, Ebu Bekir, *et-Taarruf li Mezhebi Ehl-i Tasavvuf,* İst. 1992. (trc.S.Uludağ)

Kevserî, Muhammed Zahid, *Altun Silsile,* İzmir, 1983. (trc. V.Şahinalp-Z.Kalfagil)

el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed B.Ahmed, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'ân,* Beyrut, trs.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye,* İst. 1991. (trc.S. Uludağ)

Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân,* Beyrut, 1988. I-VI.

Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *İkametu'l-Hucce ala Enne'l-İksare fi't-Taabbudi Leyse bi Bid'a,* Kahire, 1410.

Ling, Martin, *XX. Yızyılda Bir Veli,* İst. 1988 (trc. U. Uyan-B.Şahin)

Mahmud, Abdulhalim, *el-Munkizu Mine'd-Dalâl ve Şerhuhu,* Mısır, 1985

Makdisi, Zeynuddin el-Mer'i, *Ekavilü's-Sikat,* Beyrut, 1985.

Malik b. Enes, *el-Muvatta,* Beyrut, trs. I-II.

Maverdî, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, İst. 1976. (trc. Ali Şafak)

— *Edebu'd-Dünya ve'd-Din,* İst.1985.

Mekkî, Ebu Talip, *Kûtu'l-Kulûb,* Mısır, 1961.

Merğinanî, Burhaneddin Ali, *el-Hidaye,* Kahire, 1965 I-IV.

Mevlana, Celaleddin er-Rumî, *Rubailer,* İst. 1996.

Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi,* Ank. 1983. I-XII

Muhammed Tarık Muhammed Salih, *Amelu'l-Müslim fi'l-Yevm ve'l-Leyl,* Beyrut, 1408.

Muhasibî, el-Haris, *Risaletu'l-Müsterşidin,* Halep, 1964.

— *er-Riaye li Hukukullah,* Kahire, 1970.

— *A'malu'l-Kulûb ve'l-Cevarih,* Kahire, 1969.

Muhsin, Abdulhamid, *el-Alûsî Müfessiren,* Bağdad, 1970.

Münavî, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir,* Beyrut, 1972.

— *el-Kevakibu'd-Dürriyye,* Kahire, 1938.

Münzirî, Abdülazim, *et-Terğib ve't-Terhib,* Mısır 1954.

Müslim, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim,* Kahire, 1955. I-V.

Nahcivanî, Nimetullah b. Muhammed, *el-Fevatihu'l-İlahiyye,* İst. 1325. I-II.

Neseî, Ebu Abdirrahman, *Sünenü'-Neseî,* Kahire,1964.

Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekerya, *Şerhu Sahihi Müslim,* Mısır, trs.

— *et-Tibyan fi Adabi Hameleti'l-Kur'ân,* Beyrut, 1986.

— *Büstanu'l-Arifîn,* Beyrut, 1994.

Nisaburî, el-Hakim, *Müstedrek,* Halep, trs.

Nursî, Said, *Lem'alar,* İst.1986.

— *Sözler,* İst. 1991.

— *Tarihçe-i Hayat,* İst. 1991.

— *Kastamonu Lahikası,* İst. 1974.

Nizamuddin el-Kummi en-Nisabûrî, *Ğaraibu'l-Kur'ân ve Reğaibu'l-Furkan,* yer ve trh. belirtilmemiş, I-XXX.

Osman Bedruddin Erzurumî, *Gülzar-ı Saminî* (sohbetler), İst. 1995. I-II.

Öztürk, Y. Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf,* İst.1989.

— *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce,* İst. 1974.

— *Din ve Fıtrat,* İst. 1990.

— *Kuşadalı İbrahim Halveti,* İst. 1982.

— *Kur'ân'ın Temel Kavramları,* İst 1991.

Rabbanî, İmam Ahmed Farukî, *Mektubat,* İst. 1976. I-II. (trc A. Akçiçek)

Rağıp el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân,* İst. 1986.

Razî, Fahruddin, *Mefatîhu'l-Ğayb,* Beyrut trs. I-XXXII.

Rifa'î, İzzuddin Ahmed es-Seyyid, *el-Maarifu'l- Muhammediyye fi'l-Vezaifi'l-Ahmediyye,* İst. 1305.

Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir,* Beyrut, 1981. I-II.

Saharenfurî, Halil Ahmed, *Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebi Davud,* Beyrut trs.

Serrac, Ebu Nasr, *Luma',* Leiden, 1914.

Sofi Huri, *Rabiatu'l-Adeviyye,* İst. 1970.

Suyutî, Celaleddin, *ed-Dürrü'l Mensûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr,* Mısır, 1314.

— *Vezaiful-Yevm ve'l-Leyl,* Beyrut, 1987.

— *el-Emru bi'l-İttiba' ve'n-Nehyu ani'l-İbtida',* Kahire, trs.

Sülemî, Ebu Abdirrahman, Tabakatu's-Sûfiyye, Kahire, 1986.

Sühreverdi, Ebu Hafs Şihabuddin Ömer, *Avarifu'l-Maarif,* İst 1989. (trc. H. K. Yılmaz-İ. Gündüz)

Şa'ranî, Abdulvahab, *Levakihu'l-Envar fi Tabakatı'l-Ahyar,* Mısır, 1938. I-II.

— *Tenbihu'l-Müğterrîn,* Kahire, 1328.

— *el-Envaru'l-Kudsiyye,* Beyrut, 1992.

— *Levakihu Envari'l-Kudsiyye fi Beyanı Uhûdi'l-Muhammediyye,* Kahire, 1308.

Şarkavî, *Hasan, Mü'cemu Elfazi's-Sûfiyye,* Kahire, 1987.

Şatıbî, Ebu İshak, *el-Muvafakat fi Usûli'ş-Şeri'a,* Beyrut, trs.

Şems-i Tebrizî, *Makalat,* İst. 1974. (trc.M.N.Gençosman)

Taberî, Ebu Ca'fer M. b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân,* Beyrut, 1988.

— *er-Riyadu'n-Nedire fi Menakibi'l-Aşere,* Beyrut, trs.

Taşköprüzade, *Miftahu's-Saade,* Beyrut, 1985

Tehanevî, Muhammed Ali, *Keşşafu Istılahatı'l-Fünûn,* İst. 1984.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, *es-Sünen,* Mısır, 1356. I-V.

— *Evsafu'n-Nebi,* Beyrut, 1985.

Toprak, Mehmet, *"Cevşen"* md. DİA

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* İst. 1991.

Vahidî, Ebu'l-Hasan, *Esbabu'n-Nüzûl,* Beyrut, 1978.

Yeken, Fethi, *Kavaribu'n-Necat fi Hayati'd-Du'at,* Beyrut, 1977.

Yılmaz, H.Kamil, *Aziz Mahmud Hüdaî ve Celvetiyye Tarikatı,* İst. 1982.

— *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* İst. 1994

Zamehşerî, Cârullah, *el-Keşşaf an Hakikati't-Te'vil,* Beyrut, trs.

Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed, *Menakibu İmam Ebi Hanife,* Beyrut, 1407.

– *Tezkiretu'l-Huffaz, Haydarabad,* 1376. I-IV.

– *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical,* Mısır, 1325.

Zevalsiz, Halid, *"Akkad"* md. DİA

Zirikli, Hayruddin, *Siyeru A'lamu'n- Nübela,* Beyrut, 1970. I-XIII.

Zuhayli, Muhammed, *el-İmam el-Cüveynî,* Şam, 1992.

İNDEKS

B

C

Ç

D

E

I

İ

L

M

N

O

Ö

P

R

S

U

Ü

V

Y

Z